

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

KAREL SLAVOJ AMERLING JAKO RELIKTNÍ PŘÍPAD ROZVÍJENÍ
IDEOVÉHO SVĚTA JUNGMANNOVSKÉ FÁZE NÁRODNÍHO
OBROZENÍ

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Věra Brožová

Autorka diplomové práce: Lucie Peisertová

U Svobodárny 9, Praha 9, 190 00

8. ročník, obor český jazyk a literatura – dějepis

prezenční magisterské studium

Rok dokončení diplomové práce: 2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

v Praze

11. 11. 2006

Mé obzvláštní poděkování náleží PhDr. Věře Brožové – nejen za dohled nad touto prací, ale i za odborné vedení v průběhu celého studia.

OBSAH

	strana:
Úvod	5
Životní osudy a snahy Karla Slavoje Amerlinga	8
Amerlingovo působení na poli beletrie	13
Květomluva	13
Karel Slavoj Amerling na poli odborné literatury	28
Amerling a otázka novodobé české terminologie	28
Amerlingovy pokusy o prosazení česky psané odborné literatury; Stálci jako výraz vlastenecké oběti	46
Etymologie, analogie a jejich postavení v Amerlingových pracích	53
Promyslný posel	59
Amerlingovy spisy chemické a jeho pokusy o vlastní názvosloví	66
Amerlingova cesta k vlastnímu pojetí přírodovědy a dějin	73
Amerlingovi Slávští bratři – pokus o povýšení národní snahy na náboženství	83
Budeč	93
Ohlasy	106
Závěr	114
<i>Resumé</i>	119
<i>Klíčová slova</i>	120
<i>Prameny</i>	121

ÚVOD

Ohlasy věnované životu a dílu Karla Slavoje Amerlinga překvapí šíří svého rozpětí. Asi jen málokomu se podaří, aby se jím zabývala periodika tak rozdílného zaměření, jako jsou kupř. *Pedagogické rozhledy*, *Český jazyk* či *Pes, přítel člověka*.¹ Oborů, které Karla Slavoje Amerlinga považují za součást své minulosti, je skutečně celá řada. Jen namátkou: jako osobnost účastná na dění literárním a obecně kulturním je tento muž vzpomínán literární vědou; jako výrazný přínos pro dějiny české pedagogiky bývá hodnocen Amerlingův vzdělávací projekt tzv. Budče, jeho účast v počátcích průmyslového a také ženského vzdělávání u nás; připomínán bývá v souvislosti s dějinami české přírodovědy, obzvláště pak chemie, a utvářením jejího moderního názvosloví a dále v souvislosti s dějinami lékařství.

Hodnocení Amerlingova přínosu je rovněž velmi různorodé, pohybuje se na škále od pozitivních hodnocení (tak je Amerling nejčastěji chápán dějinami pedagogiky; velmi kladně se k celému dílu této osobnosti staví též např. autorka jeho nejrozsáhlejší monografie Eva Hoffmannová)² po vyjádření kritická (týkající se zejména dějin přírodovědy a tvorby odborného názvosloví),³ až mírně dehonestující (srov. nedávné zařazení Karla Slavoje Amerlinga Vladimírem Boreckým do kategorie českého „mašiblu“ – jejíž název vznikl zkrácením ze slov magor, šílenec, blb – v souvislosti s jeho léčebnou metodou tzv. „zavejcování“).⁴

Už Vladimír Macura ovšem ukázal na případu Amerlingovy Budče a hodnocení pedagogického přínosu tohoto projektu, že zúžený pohled na Amerlingovu osobnost, tj. přístup omezený pouze výsečí daného vědního oboru, může být velmi zavádějící.⁵ Důvodem je především fakt, že sám

¹ Srov. namátkou např. články: SPĚVÁČEK, Václav. Amerlingovy pokyny k zpracování české mluvnice. *Český jazyk*, 1956, roč. VI, s. 193n.; DÝMA, Mojmír. Karel Slavoj Amerling – buditel a pedagog. *Pedagogika: časopis pro pedagogické vědy*, 1957, roč. VII, č. 5, s. 554–577.; DYK, Václav. Amerlingovo třídění plemen psů. *Pes, přítel člověka*, 1975, roč. 20, č. 9, s. 15.

² Srov. např. ČONDL, Karel. Sto let Amerlingova Budče. *Věstník pedagogický*, 1942, roč. XX, č. 8, s. 339–351.; DÝMA, Mojmír. Buditelská a pedagogická činnost K. S. Amerlinga. In *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960.; HOFFMANNOVÁ, Eva. *Karel Slavoj Amerling*. Praha 1982.

³ Některým z těchto hodnocení se v dalším textu věnujeme zevrubněji.

⁴ Amerlingově léčebné metodě, jež spočívala v zabalení pacienta do mokrých prostěradel a omezení příjmu potravy i tekutin po dobu osmi až dvanácti hodin, je věnována kapitola Zavejčení (obzvláštník Slavoj Strnad Klatovský) in BORECKÝ, Vladimír. *Zrcadlo obzvláštního: Z našich mašiblu*. Praha 1999, s. 197–204.

⁵ „Obecně jsou sice přiznávány určité fantaskní rysy podniku, které vedly k jeho ztroskotání finančnímu i lidskému, ale tradičně se konstatuje, že neležely v oblasti pedagogické. Pedagogické hledisko při hodnocení a analýze takového projektu, jakým byl

Amerling své vlastní dílo pojímal jako jediný celek a hranice jednotlivých vědních oborů pro něj nikdy nebyly příliš relevantní. A skutečně při bližším ohledání zjistíme, že jeho názory i typy argumentace volně prolínají z jednoho oboru jeho činnosti do druhého. Za veškerým Amerlingovým počínáním pak lze shledat jako společné pojítko poměrně jednotlivý ideový svět.

Bez porozumění těmto ideovým východiskům je přitom podle našeho soudu obtížné porozumět také Amerlingovým závěrům a výsledkům činnosti – a to jak těm hodnoceným později pozitivně, tak i těm, které se dnes jeví naprosto bizarně a fantasticky. U prvních jmenovaných zařazením do širšího kontextu Amerlingových rámcových vizí zpravidla náhle vystupuje do popředí jejich iracionální složka; ty druhé se zase stávají ne-li méně bizarními, tedy alespoň o něco lépe vysvětlitelnými.⁶

Z právě řečeného by se mohlo zdát, že Amerlingovy vize jako celek lze vyhodnotit jako fantaskní kuriozitu, které se pro celkovou iracionalitu není třeba hlouběji věnovat. Jenže detailnější zkoumání tohoto celku nás dovádí k poznání, že jeho ideovým pozadím jsou četné tendence a myšlenkové koncepty vlastní tzv. jungmannovské fázi národního obrození – i když Amerlingovo pojetí představuje často jejich krajní variantu a jde o jejich z časového hlediska velmi pozdní rozvíjení (Amerling svá východiska neopustil do konce svého života, umírá přitom roku 1884).

Právě tyto aspekty považujeme za zajímavé a hodné pozornosti, protože mohou nově nasvědčovat i způsoby myšlení jednoho období národního obrození.

Záměrem této práce proto není podat souhrnný přehled Amerlingova dlouhého života a jeho činností v jejich celém úctyhodném rozsahu;

Budeč, je ovšem příliš úzké, smysluplné jádro tohoto historického faktu leží zdá se hlouběji, což ostatně způsobuje i evidentní pedagogické nedůslednosti projektu na povrchu – zvláště nepřizpůsobení vzdělávacího procesu a jeho cíle potřebám a možnostem žáka. Zcela nepochybně byly i progresivní jevy pedagogické především důsledkem tlaku, kterým se v oblasti vzdělávání prosazovala struktura sféry jiné. – MACURA, Vladimír. Amerlingův Budeč – mýtus a realita. In *Funkce vědy ve vývoji slovanských kultur v XVIII. a XIX. století*. Ed. Libuše BENEŠOVÁ – Slavomír WOLLMAN. Praha 1987, s. 181n.

Podobnou formulaci nalezneme též in MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Jinočany 1995, s. 95.

⁶ Tak například při osvětlování „zavejcování“ jako léčebné metody zavedené Amerlingem v Budči je dle našeho soudu třeba vzít v úvahu také to, že s kombinací vodoléčby a dietických metod se pracovalo i jinde než v budečském vodoléčebném ústavu (za srovnání z českých zemí by stály zejména časově souběžné léčebné metody Vincence Priessnitzze a Jana Schrotha). Amerlingovu vlastní metodu lze vysvětlit s ohledem na jeho fascinaci zárodkem jako prvopočátkem všeho v přírodě i dějinách (viz o tom dále v naší práci) a také vejcovitým tvarem jako tvarem základním, což byla teze rozvíjená v rámci jeho „tvarozpytných“ zkoumání, formulovaných např. ve spise *Orbis pictus*; uzdravení se tak má stát jakýmsi symbolickým návratem k počátku. Jistěže se tímto vysvětlením na iracionálnosti metody mnoho nezmění, ale celý koncept léčení se tak dostává do obdobné roviny jako kupř. Amerlingův koncept vzdělávání.

považujeme to za zbytečné i proto, že faktograficky vyčerpávající monografie o Amerlingovi již existuje.⁷ Cílem bylo přistoupit ke zpracování materiálu, který tato osobnost nabízí, jako k problémové „případové studii“, předvést Amerlingovy myšlenkové koncepty v alespoň relativní ucelenosti, pokusit se ukázat obecnější tendence, na něž Amerling navazuje, případně popsat specifickou této návaznosti.

Předmětem našeho přednostního zájmu se stalo období, ve kterém byla Amerlingova činnost a její výsledky ostatními účastníky národního hnutí širěji reflektována (a to jak pozitivně, tak negativně), tedy období přibližně od počátku třicátých let 19. století, kdy Amerling do kulturního dění vstupuje, po počátek let padesátých, kdy postupně sílí kritika jeho díla a kdy se zastavením vydávání časopisu *Posel z Budče* ztrácí Amerling poslední česky psané periodikum poskytující prostor pro jeho názory (v dalším období publikuje v naprosté většině německy). Jsme si přitom vědomi skutečnosti, že téma Karel Slavoj Amerling ani zdaleka nevyčerpáváme. Za pozornost by jistě stály také návaznosti na inspirační zdroje mimo český kontext – např. na názory francouzských fyziokratů nebo na práce německého přírodovědce Lorenze Okena, tyto vazby však ponecháváme stranou, mimo jiné i s ohledem na udržení rozsahu práce v patřičných mezích.

Na úvod zařazujeme stručnou biografii Karla Slavoj Amerlinga, jež si bez nároků na větší původnost klade za úkol poskytnout pokud možno přehlednou orientaci v Amerlingových aktivitách.

Další kapitoly jsou již zaměřeny na problémovou analýzu vybraných jevů. Postupně se věnují Amerlingovu pokusu na poli krásné literatury; jeho vydavatelské činnosti a problematice literárního provozu vůbec; aktivitám v oblasti tvorby moderní vědecké terminologie; specifickému pojetí vědy a osvětové činnosti; pokusu o náboženskou společnost a v závěru projektu, který Amerlinga proslavil nejvíce, jeho vzdělávacímu ústavu Budeč.

Snažíme se přitom za těmito zdánlivě disparátními aktivitami nalézat především jejich společné jmenovatele a také zařadit Amerlingovy koncepty do širšího dobového kontextu – v některých kapitolách si pro tento účel vypomáháme rovněž srovnáním s pracemi v jistém aspektu blízkými těm Amerlingovým (při interpretaci Amerlingovy *Květomy* jsme využili textů Josefa Jaroslava Langera, pro oblast odborného názvosloví slouží jako pozadí pro srovnání terminologická činnost Jana Svatopluka Presla). Závěrečnou kapitolu jsme věnovali některým ohlasům na osobnost a dílo Karla Slavoj Amerlinga.

⁷ HOFFMANNOVÁ, Eva. *Karel Slavoj Amerling*. Praha 1982.

ŽIVOTNÍ OSUDY A SNAHY KARLA SLAVOJE AMERLINGA

Karel Slavoj Amerling se narodil 18. 9. 1807 v Klatovech (odtud pseudonym Strnad Klatovský, který občas užíval), dětství však prožil v Chudenicích u svých prarodičů. Obzvláště Amerlingův dědeček Jan Jelínek byl patrně osobností velmi zajímavou. Sám nedostudovaný teolog, plánoval vypravit svého vnuka na cestu kněžské kariéry a staral se také o to, aby základy vzdělání nutného pro tuto dráhu byly položeny záhy. Dítě ještě ne jedenáctileté proto sám vyučoval latině, řečtině, hebrejštině a hudební teorii a v době Amerlingových dalších studií si se svým vnukem dopisoval latinsky. Možná že Amerling svůj pozdější názor, že i značně náročné učivo lze vpravit do dětí velmi malých, čerpal mimo jiné i z této dětské zkušenosti.

Po dokončení studií na klatovském gymnáziu absolvoval Amerling filozofická studia ve Vídni. Během nich zesílil jeho zájem o přírodní vědy a přání studovat medicínu ho nakonec odvedlo z kněžské dráhy, kterou pro něj plánovala jeho rodina. Do kněžského semináře v Českých Budějovicích se nakonec rozhodl nenastoupit a roku 1828 se místo toho zapisuje na studia medicíny na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze.

Ještě nedostudovaný se stal roku 1834 asistentem mineralogie a zoologie u profesora Jana Svatopluka Presla a toto místo zastával až do roku 1837. Roku 1836 obhájil svou dizertaci věnovanou krystalografickým soustavám a absolvoval také cestu do Itálie, kde pro Presla sbíral a nakupoval přírodniny (své poznatky o alpské flóře, shromážděné během této cesty, později vydal pod názvem *Křímky čili rostliny v Alpách* /1844/).

Od roku 1829 se Amerling postupně začleňuje do české vlastenecké společnosti a jejích aktivit. Přispívá svými texty, popularizujícími vědecké poznatky, do českých časopisů. Mimořádně rozsáhlá v tomto ohledu byla zejména jeho tvorba pro *Světazor*, redigovaný Pavlem Josefem Šafaříkem: v letech 1834–35, kdy časopis vycházel, pro něj Amerling napsal desítky článků. První samostatně publikovanou knižní prací byla „sbírka národních pověstí“ *Květomluva* z roku 1833, následoval populárně naučný spisek určený dětem *Knížka o hmyzech* (1836).

Amerling se účastnil také dění v Jednotě pro povzbuzení průmyslu v Čechách – když Jednota zřídila v Praze nedělní školu, v níž si měli řemeslníci a dělníci doplňovat technologické vzdělání, stal se Amerling přednášejícím pro výuku chemie, mechaniky, fyziky a přírodopisu v českém jazyce. Jeho přednášky byly zahájeny 23. 12. 1838, odbývaly se v Klementinu a zájem o ně byl značný. Tuto aktivitu doprovodil Amerling i vydáním svých populárně naučných výkladů tiskem – pod názvem *Promyslný posel* vyšly roku 1840 dva svazky a k nim ještě dvě přílohy věnované chemii. *Promyslný posel* měl částečně nahradit zanikající *Časopis technologický*, redigovaný Janem Svatoplukem Preslem, jenž se trvale potýkal s nedostatkem čtenářů.

Nedostatek čtenářů byl po dlouhou dobu stálým problémem nejen *Časopisu technologického*, ale veškeré česky psané odborné literatury jako celku (tomuto problému se podrobněji věnujeme dále v naší práci). Amerling se pokusil roku 1837 vyřešit vydávání a zajištění odbytu odborných spisů založením organizace Stálci. Finance na vydávání knih plynuly z příspěvků jejích členů, kteří se zavazovali odebírat vše, co spolek vydá. Nejvýznamnějším spisem, který díky Stálcům vyšel, byl Preslův *Nerostopis čili Mineralogia* (1837). Organizace však neměla dlouhého trvání – jednak proto, že Amerling vedl účetnictví značně chaoticky, jednak proto, že problém chybějícího čtenářstva byl zjevně hlubší a nad síly jakéhokoli spolku tohoto typu. Roku 1840 se Amerling ještě pokusil změnit náplň činnosti organizace – přejmenoval Stálce na Bibliotéku klasiků. Vycházet v ní nyní měly české překlady klasických děl. Ale ani tento podnik nefungoval dlouho, skončil roku 1844.

Na konci 30. let zaměstnávaly Amerlinga ještě tři další projekty. Prvním byla snaha o vytvoření a vydání všeobecné encyklopedie. Tímto plánem se nezabýval Amerling jako jediný. První návrh k uskutečnění takového cíle vzešel z Jungmannova okruhu už roku 1815, zůstalo však jen u záměru; znovu se myšlenka vynořila na konci 20. let, kdy se jí ujal František Palacký, dala tehdy vzniknout Matici české, ale realizace se opět nedočkala. Také pokus Amerlingův zůstal pouhým torzem, provázen však byl jinou zajímavou aktivitou – pokusem o tzv. encyklopedii dam, vytvářenou v okruhu Amerlingových žaček v jeho vzdělávacím ústavu Budeč.⁸ Dodejme na tomto místě, že Amerlingovo encyklopedické snažení nebylo jen projevem šířeji pocíťované potřeby, ale také velmi úzce souvisí s jeho snahou uchopovat svět jako celek.

Druhým podnikem konce 30. let byly Amerlingovy snahy o tajné sdružení s výrazně náboženskými rysy (samotným Amerlingem byli členové nazýváni různě, např. Vykoupení, Sbor slavitelů, Slávští bratři, Věrníci atd.). (Tomuto společenství se obšírněji věnujeme v samostatné kapitole.)

Plánem třetím byl projekt „všeslovanského všeučiliště“ Budeč, ideálního vzdělávacího ústavu, který se měl stát vzorem pro národní vzdělání, pro ostatní Slovanstvo i pro svět vůbec.

Amerlingovi se pro tento projekt podařilo získat hmotnou podporu v podobě darů a půjček (mezi přispěvateli byli Lev Thun, Hanuš Kolovrat, Antonín Marek, Antonín Veith, bratři medicí Jan a Karel Špottovi a další). Na jaře roku 1839 zakoupil Amerling pro plánovaný ústav pozemek na rohu ulic V Tůních a Žitnobranské (dnešní Žitná) a prozatím se nastěhoval spolu s několika svými nejvěrnějšími do zahradního domku na tomto pozemku. Základní kámen budovy budečské školy byl položen 25. 6. 1842, do zimy byl dům o třech patrech dostavěn a korunován dřevěnou věží, ve které se

⁸ K problematice srov. MACURA, Vladimír. Příběh encyklopedie dam. *Tvar*, 1998, roč. IX, č. 5, s. 1, 4n.

nalézala astronomická observatoř a meteorologická stanice. Stavba byla pojata poměrně velkoryse: celek budovy zahrnoval posluchárny, laboratoře, dílny a také prostor vodoléčebné nemocnice, v níž byla praktikována výše zmíněná léčebná metoda „zavejcováním“. Zahrada byla pečlivě botanicky systematizovaná, nalézala se zde i sbírka minerálů zastupujících všechny kraje českých zemí.

Budeč fungovala jako soukromý vzdělávací podnik. Hlavním cílem bylo vytvořit zde vzdělávání ústav pro české učitelstvo; pro žáky hlavních škol Budeč nabízela odpolední vyučování; Amerling sem přesunul své průmyslové přednášky; z Budče vzešel také plán vzdělávání českých žen a dívek, v němž se vedle Amerlinga výrazně angažovala Bohuslava Rajska (vlastním jménem Antonie Reissová).

Celý projekt se však velmi záhy dostal do vleklých finančních potíží (nemalou část viny na nich nese Amerling sám díky své neschopnosti opustit dalekosáhlé plány a přihlížet k omezeným finančním zdrojům), provázených také zvýšeným zájmem policie. Špatná finanční situace způsobovala i osobní animozity mezi někdejšími spolupracovníky, řada těch, kdo do Budče investovali, se snaží své peníze z krachujícího podniku získat zpět – a Amerling nemá, z čeho by platil. Situaci nakonec zachránil jeden z hlavních věřitelů – Lev Thun na podzim roku 1843 dům Budče odkoupil. Prodloužil tím sice život Budče, ale nikoli o mnoho, problémy stále přetrvávají; konec Budče přichází roku 1847. Thun nakonec budovu ústavu přeměnil čínžovní dům. Krach svého zamilovaného projektu nesl Amerling velmi těžce (na podzim roku 1847 dokonce koketuje s myšlenkami na sebevraždu, je otázka, do jaké míry jsou míněny vážně – v obtížné životní situaci se totiž Amerling nakonec poněkud paradoxně oženil, jeho ženou se stala Františka Svatava Michalovicová).

Roku 1848 pověřila 4. sekce Národního výboru na doporučení Pavla Josefa Šafaříka Amerlinga vypracováním kompletního návrhu výuky na připravované české hlavní škole. Amerlingem vyhotovený projekt⁹ je pojat širěji – jako výchovně-vzdělávací plán pro každé české dítě, a to od velmi raného věku (obzvláště ve městech by podle Amerlinga institucionální výchova dětí měla začínat již ve druhém roce věku) do 14 let. K jednotlivým vzdělávacím stupňům uvádí Amerling učivo, jež by mělo být zvládnuto. Nároky na dítě jsou pro objem a obtížnost předepisovaného učiva obrovské a naprosto nereálné.¹⁰ Ministerstvo Amerlingův návrh zamítlo a zamítlo také

⁹ AMERLING, Karel Slavoj. Návrh pro národní školy. *Posel z Budče*, 1848, roč. I., s. 11–13; 327–329.

¹⁰ Abychom tvrzení doložili jen jediným příkladem: pro osmileté děti se jako s učebními texty počítá s Palackého *Dějiny národu českého* a s Preslovou *Technologií*. Nereálnost Amerlingových nároků na žáka byla vnímána už v době vzniku návrhu (není tedy jen výsledkem posunu názoru na optimální zatížení žáka, jež je dnes pochopitelně jiný než na konci 40. let 19. století), o čemž svědčí i Amerlingem inspirovaný plán výuky z pera Jana

pozdější návrhy Václava Vladivoje Tomka i Františka Tesaře a vypracovalo svůj vlastní. Po připomínkách učitelstva byl pak tento návrh realizován a 7. 11. 1848 podle něj zahajuje první česká hlavní škola s připojeným učitelským kurzem, sídlící v Panské ulici, výuku. V konkurzu byli na učitelská místa pro tuto školu vybráni Josef Bačkora, František Tesař, Jan Karel Škoda, Petr Mužák, Josef Walter, Vincenc Bíba a Karel Slavoj Amerling, který se stal též ředitelem školy.

V listopadu 1848 dostaly také pevný organizační rámec dosud jen neformální schůzky učitelů konané už v Budči v Žitnobranské ulici. Tzv. Porady učitelské byly oficiálně povoleny, schváleno bylo i vydávání pedagogického časopisu *Posel z Budče*.

Na hlavní škole působil Amerling do roku 1868, kdy byl spolu s dalšími učiteli tohoto ústavu penzionován. Během svého působení zde se jeho aktivity soustřeďují mimo jiné na obstarávání českých učebnic a názorných pomůcek k vyučování. Amerling zamýšlel přispět k tvorbě knih pro vzdělávání učitelů svým projektem *Přírodněny české*, který měl v několika svazcích zmapovat přírodní poměry českých zemí. Z plánovaného cyklu nakonec vyšel jen 1. svazek věnovaný geologii, nazvaný *Zeměna Čech* (1851). Následoval Amerlingův pokus o sepsání učebnice přírodních věd, pojmenovaný v narážce na Komenského slavnou knihu *Orbis pictus* (1852). Ve stejném roce vyšel i spis zamýšlený Amerlingem také jako kniha s vlastním vědeckým názorem *Fauna čili Zvířena česká*. Řadu Amerlingových učebnic zakončuje dvoudílná práce věnovaná chemii *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví*: díl první *Lučba minerální* vyšel roku 1851, díl druhý *Lučba organická* je z roku 1854.

Daleko úspěšnějším a také v dějinách české pedagogiky vysoko hodnoceným projektem bylo v letech 1851–1865 postupné vydávání nástěnných názorných obrazů k vyučování, zaměřených na studium přírodních a technických věd.¹¹ Prosazování názornosti ve výuce bylo zásadním příspěvkem učitelů české hlavní školy ve vývoji českého vzdělávání. Nevyčerpávalo se přitom jen obrazovými pomůckami,

---

Kollára *Gedanken und Plan zu einer zeitgemässen Reorganisierung der Schulen und des gesamten Volkserziehungswesen in der Oesterreichischen Monarchie besonders in der Slowakei*. Kollár přebírá od Amerlinga rozdělení vzdělání do jednotlivých stupňů, z náročnosti učiva ale výrazně slevuje. – Blíže ke srovnání obou dokumentů viz STRNAD, Emanuel. Amerlingův „Návrh pro národní školy“ z r. 1848 a „Dobrozdání o školství“ Jana Kollára z r. 1849. *Pedagogická revue*, 1948, roč. II, č. 4, s. 145–167.

¹¹ Amerlingovy obrazy byly nově reeditovány na CD-romu *Svět očima Amerlinga*. Ed. Jarmila KLÍMOVÁ – Helena JAKEŠOVÁ. Přerov 2002.

Nejnoveji se jim věnuje příspěvek KLÍMOVÁ, Jarmila. Školní pomůcka 19. století: Obrazy k názornému vyučování od Karla Slavojce Amerlinga a Františka Liebische. In *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století: Sborník příspěvků z 24. symposia k problematice 19. století Plzeň, 4.–6. března 2004*. Ed. Kateřina BLÁHOVÁ – Václav PETRBOK. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2004, s. 225–230.

doporučováno bylo i využívání školních zahrad ve výuce a práce se sbírkami školních kabinetů. Amerling v tomto směru prosazoval totéž co jeho kolegové, na pomoc učitelům zakládajícím školní kabinet sepsal dokonce *Příruční knížku pro sběratele přírodnin, zvláště pak pro učitele, ježto přírodniny při školách zakládají* (1849).

Ve druhé polovině 50. let má počátek další z Amerlingových aktivit – tzv. fyziokracie. Úkolem tohoto oboru mělo být co nejlepší poznání přírodních poměrů a následné využití těchto poznatků ve zefektivnění hospodářského využívání krajiny. Fyziokracie měla upevňovat moc člověka nad přírodou, proto Amerling razil jako synonymní české pojmenování disciplíny termín ovlada. Amerling nakonec navrhl podobně smýšlejícím založit po francouzském vzoru organizaci, která by si fyziokracii vytkla za cíl svého snažení. Roku 1862 byly schváleny stanovy Fyziokratické společnosti, Karel Slavoj Amerling se stal jejím prvním tajemníkem. Od konce 50. let má pak jeho publikační činnost především podobu německy psaných článků věnovaných fyziokracii, jež jsou uveřejňovány v časopise *Lotos*.

Na konci své životní dráhy působil Amerling jako ředitel ústavu pro slabomyslné děti, založeného roku 1871. Impuls ke zřízení tohoto ústavu vzešel z řad Fyziokratické společnosti, jejíž antropologická sekce mimo jiné zkoumala i výskyt slabomyslných jedinců v populaci. Amerlingovo počínání zde je třeba ocenit – pokoušel se o nejvyšší možné vzdělání svých chovanců a o dosažení jejich maximální soběstačnosti. Přesto – specifický vzdělávací systém, který Amerling pro potřeby svého ústavu vyvinul, tzv. esenciální vyučování,¹² má svým pojetím se systémem propracovaných analogií na místě racionality a kauzality blízko k Amerlingovým předchozím „mýtickým“ projektům.¹³ Ústav byl pro Amerlinga vítaným prostředím i proto, že zde mohl pokračovat ve svých antropologických bádáních. Ve volných chvílích se pak věnuje rozvíjení svých filosoficko-přírodovědných náhledů – výsledkem je zejména roku 1874 vydaný spis *Die Orientierungslehre oder Diasophie a Gott des Christenthums als Gegenstand streng wissenschaftlicher Forschung* z roku 1880.

Toto pole bylo poslední oblastí, v níž se Karel Slavoj Amerling pohyboval. Zemřel 2. 11. 1884. Pohřben byl podle svého přání na hřbitově u rotundy svatých Petra a Pavla na Budči u Zákolan.

¹² Systém byl později, byť nikoli v úplnosti, zaznamenán Amerlingovým oddaným žákem Janem Duřkem. Srov. DUFEK, Jan. *Školy denní, týdenní, měsíční a roční, jimiž se v pozdějším stáří věku svého obíral a jež veškeré mládeži zvláště pak české odkázal MUDr. Karel Slavoj Amerling. I. Škola denní*. Pelhřimov 1885; *II. Škola týdenní*. Praha 1886.

¹³ Srov. MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Jinočany 1995, s. 98–100.

AMERLINGOVO PŮSOBENÍ NA POLI BELETRIE

form.

Květomluva

Prvním dílem, kterým Amerling samostatně vstoupil do české literatury, byla jeho *Květomluva*, vydaná roku 1833. Jde zhruba o stostránkový soubor prozaických textů, které samy sebe prohlašují za národní pověsti (podtitul knihy zní *Sbírka národních pověstí*) inspirované různými druhy květin. Kniha vyšla jako první dílo zamýšlené ediční řady slovanských národních pověstí Slovanka, jež však po vydání Amerlingovy knihy nikdy nebyla o žádný další spis rozšířena.

Vladimír Macura toto dílo uvádí mezi těmi knihami české kultury, které ukazují dobovou oblibu komunikačního kódu květomluvy a jeho vstupování i do vážně míněných děl, a dokládá tím nízkou diferenciovanost české obrozenské kultury a snížení ostroty hranice mezi centrem a periferií kulturních aktivit.¹⁴

Amerlingova *Květomluva* je skutečně dílem „synkretickým“, a to nejen vykročením autora směrem k okrajovému komunikačnímu systému, ale i v dalších rysech. Jako celá řada dalších Amerlingových projektů z pozdější doby je i tato kniha ukázkou vpravdě pansofistického přístupu ke světu, a tak, poněkud nečekaně, zahrnuje mimo jiné též informace přírodovědné, národopisné a lingvistické. Amerlingovi přitom vůbec nejde o rozvíjení květomluvy jako specifické společenské komunikační hry, jeho cíle jsou z jeho pohledu „vyšší“ a „zásadnější“.

Prezentace významů květomluvy je totiž jen jedním ze zaměření knihy. V tomto směru Amerling často u květiny zdůrazňuje, že jde o význam vázaný na kontext buď český, nebo širěji slovanský („*Netřesk. /.../ Čechům jest obrazem pozemského žití*“),¹⁵ a to i v případech, kdy jde o význam obecně rozšířený („*Jablko. Slovanům vůbec jest obrazem dokonalosti, obrazem světa, lásky a naděje, štěstí, panování a vlády*.“).¹⁶ Případně uvádí další doplnění významů z mytologie antické – té je také věnováno všech šest kapitol oddílu *Květomluva cizonárodní*. Naproti tomu původní orientální zdroje květomluvy jsou připomenuty jen sporadicky („*Dle Selamu pravějí Orličky: Třebas i zavile věren ti setrvám vždycky*.“).¹⁷ Omezení, nebo lépe, zdůraznění, že význam je platný především pro národní okruh, vyplývá i z předvedení květomluvy na základě „národních pověstí“.

¹⁴ MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Jinočany 1995, s. 20–30.

¹⁵ AMERLING, Karel Slavoj. *Květomluva*. Praha 1833, s. 1.

¹⁶ Tamtéž, s. 4.

¹⁷ Tamtéž, s. 38.

Prezentace těchto pověstí čtenáři je pak dalším zacílením *Květomluvy*, příběhy mají doložit význam uváděný u jednotlivých rostlin. Výběr květin tím také limitují, proto v knize najdeme sice pojednání o netřesku a „babím zubu“ (podbílek šupinatý), ale se s výjimkou oddílu *Květomluvy* cizonárodní se nedozvíme nic o druzích jiných, běžnějších a také příhodnějších pro možnost praktického uplatnění květiny jako zástupného znaku pro sdělení v rámci konvenčního společenského kódu květomluvy.

Že autor *Květomluvy* míří často k několika cílům, je snadno rozpoznatelné z textu poznámky na straně 14. Lidový název rostliny, o němž pojednává daná kapitola *Květomluvy*, je tu doplněn systematickým názvem českým podle Presla a latinským podle Linného. Čtenář se tu seznámí se skutečností, že jde o cizopasníka, dále s informacemi o vegetačním období, stanovišti a o vzhledu květů a to vše je zakončeno dvojverším Boleslava Klatovského (pseudonym Karla Boleslava Štorcha).¹⁸

V textu knihy se přitom nejedná zdaleka o ojedinelé doplnění vlastních pověstí dalšími informacemi. V poznámkách pod čarou se stejně jako v tomto případě střetají básně věnované problematice květomluvy (Čelakovský, Štorch, Goethe ad.) s poučením přírodovědným, případně též etymologickým, národopisným nebo mytologickým. V několika případech se poznámka dokonce rozrůstá do obsáhlého uceleného výkladu. Tato doplnění svědčí o snaze poučit, a to hned v několika oborech najednou. Symptomatické pro tuto tendenci je i pravidelné uvádění latinských systematických jmen pojednávaných rostlin v podtitulech jednotlivých kapitol (např. „*Čekanka, bodlák a osyka. /Cychorium Intybus, Carduus nutans, Populus tremula L./*“).

Obvykle se tato poučná tendence projevuje v poznámkách pod čarou, jinak je tomu zejména v kapitolách z oddílu *Květomluvy* cizonárodní. To, co je v oddíle *Květomluva* čili pověsti národní o bylinách zařazeno jako doplnění v přídavném aparátu, je zde přímou součástí textu kapitoly (např. kapitola *Růže z Jericha* končí skotskou baladou, poučením o použití popínavého zimolezu v zahradnictví a uvedením názvů rostliny v ruštině, polštině a češtině). Básnický text jiného autora tu také nemusí být jen přídavkem opakujícím už v textu řečené, jako je tomu u oddílu z národní květomluvy, ale může být využit i jako součást narace – část příběhu je vyprávěna básnickým úryvkem (např. v kapitole *Polanina* dokončují fabuli *Vinařického* verše,

¹⁸ „*Babí neb Lakví zub (Podbílek odvislý Presl Lathraea squamaria) velmi časně z jara se okazuje, po celý rok ve skrytu pod zemí rejdí, a co cisopasnice vinicem veliké škody tropí, odbírajíc vinné révě šťávy. Květe z jara též u jiných keřů na blízku potůčků a t. d. však mnohem řídkěji. Její bledočervená, prstí ušpiněná barva, její květy v jednu stranu a řadu stěsněné, její kališky s vyplazenými strmělkami bylině této velmi ošklivý dávají pohled, tak že se na ni hodí dobře napsat tento:*

*Kryje se potměšilec, projevíli co, jen zlobu patřit:
Zlý Podbílku! bratr v říši bylin si jeho.*

Bolesl. Klatovský.“

v kapitole Hyakint je část pověsti vyprávěna Štorchovým přebásněním Ovidiových Proměn atd.)

Toto odlišné nakládání s poučnými a uměleckými texty je jedním ze znaků celkové odlišnosti obou oddílů knihy. Kapitoly Květomluvy cizonárodní mají celé charakter zábavného poučení, snesení všemožných zajímavých informací, kde báseň i vlastní pověst spjatá s květinou jsou jen jedním z kaménku do mozaiky. Odlišný je i styl: podání těchto kapitol je ve srovnání s národními pověstmi civilnější, scházejí tu signály snahy o estetizaci textu.

V kapitolách domácí květomluvy naopak najdeme pokusů o estetické povznesení textu celou řadu. Záměru je dosahováno s využitím výběru prostředků běžného dobového repertoáru, které byly v české literatuře zkoušeny od konce desátých let.¹⁹

Najdeme tu rozvitou perifrázi: například hrdinové pověsti Vinná réva a Babí zub žádají božstvo o věštbu, otázka je prostá, chtějí vědět, *kdo* okrádá svatyni, toto *kdo* je však vyjádřeno následovně: „*Učiním obřady; ty však, milostivý, přinut' bolestmi a trápením svatokrádce drzého, by i s krádeží mnoholetou sem ku tvému keři přišel svatému, abychom poznali, zdali duch Louma nás trápí čili pouhý člověk, zdali muž čili žena, přítel čili nepřítel, známý či neznámý, chudý či bohatý, dobrodinec náš, či dobrodiním do nás nadaný,* [zvýraznila L. P.] *oběti naše prostosrdečné odnáší.*“²⁰ Sekvence výčtu možných škůdců je pak využito při vlastní věštbě, při konečném odhalení pravdy božským zásahem je verdikt dlouho oddalován, neboť nejprve je negována ta část charakteristik, která neplatí, než je vyjeveno, o koho se jedná: „*A hle, nebyl to duch Louma, pověstný trapitel lidu, nebyla jiná pekelná příšera, nebyl to muž, nebyl to nepřítel, nebyl to neznámý, nebyl to chudý, nebyl to dobrodinec,* [zvýraznila L. P.] *ale byla to stará Lakva (...)*“²¹

Opisnost se vyskytuje hojně také v časových určeních: např. *devětkrát devatero let; před trojím sedmerem let; pokud Vesna oblíbený tvůj keř listím a kvítím krásliiti bude; devětkráte ještě bylo luně změnití rohy; k době, v níž Poledníček lidi navštěvuje* atd.

V některých kapitolách lze vysledovat tendenci k používání konstantních epitet (nejvíce v kapitole Réva vinná a Babí zub): *Srpan stříbrovlasý, Lidumila ctnostná*. Bohové jsou pak obvykle *věkožizní*. Ozve se i echem tradiční epiteton antiky: *růžoprstá Zóra, Zála* (tj. Sála) je pak – snad i pod dojmem Slávy dcery – nazvána *nevěrnou*.

¹⁹ Srov. VODIČKA, Felix. *Počátky krásné prózy novočeské*. Praha 1948.

²⁰ AMERLING, Karel Slavoj. *Květomluva*. Praha 1833, s. 9.

²¹ Tamtéž, s. 11.

O inspiraci slovanskou lidovou slovesností pro některé typy figur užívaných Amerlingem (v tomto případě oddalování pojmenování skutečnosti založené na negaci) viz dále v našem textu.

Objevují se dobově oblíbené neologismy ve slovní zásobě, které mají působit dojmem archaičnosti a poetičnosti: *vyslavená zbožnice, (žertva, věkožizný, švalgoň, náva nebeských radostí, dodeštila mračna tíhotná* ad.

Na některých místech se setkáváme se zjevnou snahou o hláskovou instrumentaci textu za využití aliterace a paronomázie: *Útroby se kublají a potřásají posluchači pověstí těchto, an slýchá o potupách ukrutných bohovectva bohovcemi spáchaných.*²²

*Prchlivé otcovy hněvy hůře hluků hromových zabouřily na patero synů, navracujících se z liščího lovu z daleké Supí hory.*²³

V přímé řeči se občas projevuje snaha o patetizaci promluvy, zejména mluví-li bůh či jiné nadpřirozené stvoření nebo pokud právě jemu je projev adresován. Jako příklad uvedeme promluvu boha Prova z kapitoly Vinná réva a Babí zub:

*„Srpane dobrý, Srpane šťastný! Lidumilo dobrá, Lidumilo šťastná! že se vám nevděčností ukrutná křivda po dlouhá léta stávala, léta vaše, devětkrát devatero, ještě devaterem prodloužena buďte, dnové vaši po dlouhé práci radostmi jen oplývejte, dobrodiní vaše tisícery užitek potomkům neste; a když sudice živobytí vaše dopředou, a Vlinc do návy nebeských radostí povolá duše vaše: z mrtvoly tvé, Srpane dobrý, na věčnou památku vzejde keř, keř to vinný, hrozny pokrytý sladkými, vonnými, černými. Z mrtvoly tvé, Lidumilo dobrá, vzejde keř, keř to vinný, hrozny pokrytý sladkými, vonnými, žlutými; (...)*²⁴

Patetického vyznění je tu dosaženo např. opisným časovým určením (*devětkrát devatero let; když sudice živobytí vaše dopředou* atd. = až přijde smrt), užitím vyjádřeného podmětu u imperativních slovesných tvarů po vzoru konjunktivu v latině (*léta... prodloužena buďte, dnové ... radostí jen oplývejte, dobrodiní... užitek potomkům neste*), postupným rozvíjením představy, které má charakter dalšího stále jemnějšího upřesňování (*keř, keř to vinný, hrozny pokrytý sladkými, vonnými...*) a paralelní výstavbou obou částí věštbý (*z mrtvoly tvé, Srpane dobrý,... Z mrtvoly tvé, Lidumilo dobrá,...*).

Je však třeba uvést, že žádný ze zmiňovaných prvků není uplatňován důsledně na celé rozloze textu *Květomluvy*, žádný z dobových postupů se tu neprojevuje jako základní stavební princip: Amerling sice užívá jistých tvárných tendencí básnické prózy vyzkoušených ve dvacátých letech, ale ve skutečnosti mu nejde o vytvoření uměleckého textu, jen chce jistým místům dodat vznešenosti, a tím také významu. Jeho skutečný cíl dle našeho názoru ležel jinde.

Kde se nachází jádro jeho snažení, vypovídá Amerlingovo poznamenání na straně 21. Setkáváme se tu s jedním z mála případů v knize,

²² Tamtéž, s. 52.

²³ Tamtéž, s. 29.

²⁴ Tamtéž, s. 12n.

kdy Amerling odkrývá svůj zdroj: cituje zde začátek pověsti, kterou zpracoval ve své kapitole, a to tak, jak ji nejspíš skutečně na Klatovsku slyšel vypravovat: „*Pověst tato z klatovska pocházející již novějšími způsoby znetvořena se vypravuje, totiž: Žďárský myslivecký mládenec miloval dceru hrstýnského mlynáře již dlouho; že však musel jíti do světa na zkušenou, učinili spolu sobě slib na tři léta a tři dni. Junoch však nepokojem puzen již za půl druhá léta se vrátil, a slyše v hospodě, že Motalína se má vdávati a t. d. Takové nešvary sme podlé lepších vypravování přeměnili.*“

Srovnání pramenu a jeho zpracování nám pomůže odhalit, k jakým záměrům Amerling směřuje. Zajímavé je už tvrzení, že pověst je „novějšími způsoby znetvořena“ a že tyto „nešvary“ byly odstraněny. Autor tu vlastně přijímá roli toho, kdo za vypravováním tuší starší vrstvu a tu rekonstruuje. (Což byl postoj typický pro romantický názor na folklor, který zaujímali i další sběratelé slovesnosti všeho druhu.)

Amerling příběh rozšiřuje o některé dějové a celou řadu popisných motivů – text poznámky se dostává po dvou větách do téhož místa děje jako přepracování příběhu po víc jak třech stránkách textu. Objevuje se snaha vyprávění oživit přímou řečí, zdařile se to podařilo zejména v samém úvodu, kdy je čtenář postaven přímo in medias res výkřikem: „*Věční bozi! Motalína se topí, hle, hle! v hrstýnském rybníku se topí.*“ Nejradiálnějším proměnou je ale naprostá proměna časoprostoru, do kterého je celý příběh zasazen.

Text poznámky pracuje s konkrétním místním určením, které vyplývá z adjektiv *žďárský* a *hrstýnský*. Kdy se události odehrály, jasné není, implicitní představa posluchačů by mohla být popsána jako *dávno, ale v představitelném historickém čase*, a to jednak proto, že právě s takovým časovým určením regionální pověst pracuje, jednak proto, že text obsahuje motivy dobové zkušenosti dosažitelné: myslivecký mládenec, mlynář, cesta na zkušenou, hospoda.

Amerling oproti tomu posouvá svůj text na časové ose daleko do minulosti, do blíže neurčeného času slovanské dávnověké mytologie. A signalizuje to hned v úvodní větě výkřikem „*Věční bozi!*“. Transformace obvyklého zvolání (věčný bože!) do množného čísla není jen výrazem snahy o ojedinělé kreativní vyjádření, skutečně má čtenáře přenést do jiného světa, jehož součástí jsou i pohanská božstva. Vztahování se hrdinů i vypravěče k mnohočetnému pantheonu pokračuje v průběhu celého textu: hlavní hrdina Jarosvit vyzývá *srdcem outrpným bohy o pomoc*, bohatství jsou *požehnaná bohy*, Motalína posílá své modlitby za Jarosvita *k bohům*. Slovanská bohyně Děvana hraje v příběhu přímo klíčovou roli, když v rozhodujícím okamžiku trestá nevěrnou milou, jejího ženicha i otce. Také všechny významné dějové zvraty (nepočítáme-li úvodní topení v rybníce) se odehrají v posvátném háji zasvěceném Děvaně (zde si milenci slibují lásku, zde se má konat svatební obřad nevěrné milé a zde je nakonec potrestána).

Pokud jde o místním určení, jsou přebrána obě původní odkazem na *Hrstýnký rybník* a později v textu na *žďárské okolí*, první z nich však nabývá nových rysů tím, že je pomístní jméno vztaženo k postavě Hrstýna, otci Motalíninu. Rázem se rodí představa, že rybník nese jméno podle svého majitele a ten je něco na způsob vládce kraje. Explicite se o Hrstýnově postavení nic nedozvíme, ale je to pravděpodobné už proto, že stojí naroveň jiným postavám, u nichž už je toto určení vysloveno přímo (*Kocomysl bohatý junoch, jenž vládl okolím kocomylským*). Vedlejší produktem je pak informace, že dodnes známé pomístní jméno vzalo svůj původ v šerém dávnověku podle tehdejšího vládce.

Prostor je však obohacen i o další místní určení, které v původním textu chybí – Jarosvit neodchází tak jako myslivecký mládenec prostě „do světa“, odchází ke svému příbuznému k Tatrám, „slovanský“ prostor příběhu se tak jednak místně značně rozšiřuje, jednak nabývá na významu (Tatry byly považovány za kolébkou Slovanstva).

Amerlingovým hlavním cílem tedy není ani národopisné zaznamenání pověsti, ani vytvoření uměleckého textu pověstí inspirovaného, ale konstrukce světa dávné slovanské mytologie, která je však vydávána za jeho pouhou rekonstrukci na podkladě dochovaných pověstí. Na svět příběhů dochovaných je roubován svět žádoucí a ve vlasteneckých kruzích žádaný, mytologický svět starých Slovanů. (Amerling nebyl sám, kdo se pokoušel o jeho vytvoření.) V jednotlivých pověstech je uváděna celá plejáda nejrůznějších božstev a mytologických bytostí: Datan, Vlinc, Děvana, Svantovít, duch Louma, posel bohů Bajštuk, Marovit, Paroma, Prova, Pikol, Pušota, Dažbůj, Horonic, čarodějnice Hadihlava a Hodomůra, Běsi, Tasané, Lutice, Poledníček, „bůh pověstí“ a „bohyně sňatků“.

V dobovém kontextu není ojedinělá ani Amerlingova snaha o propojení mytologie slovanské s antickou (z ní ostatně byla často čerpána inspirace pro tvorbu slovanských božstev). Projevuje se v *Květomluvě* jednak tím, že na antiku se často odkazuje v poznámkách pod čarou,²⁵ markantnější je však případ, kdy je do kontextu pověsti o Dafnisovi a Chloe (kapitola *Růže z Jericha* v oddílu *Květomluva cizonárodní*) vřazena slovanská obdoba jména antické bohyně: Dafnis v tomto textu odchází do háje vzývat bohyni Děvanu, jež byla považována za obdobu antické Diany.²⁶

²⁵ Srov. např. „*Oko májové, (neb řecky Ναρχυσσος,) obrazem Čechům jest toužení a nepokojné starosti upřímných dětí o rodiče; též povšechněji: obrazem jakékoli tužby. U Řeků a Římanů též obrazem marnosti a šalby.*“ – AMERLING, Karel Slavoj. *Květomluva*. Praha 1833, poznámka pod čarou na s. 73.

²⁶ „*Slova ta nemálo zakalila radosti Dafnisovy a sotva že se bylo smrklo, juž chvátal jinoch do blízkého háje, kde si byl co malý pasáček Děvanu, bohyni lásky, z lesklé zimostrazi umělou rukou vytvořil, aby jí zde obětoval povždy, když luna v ouplné kráse planula po nebeské obloze.*“ – Tamtéž, s. 96.

Automaticky se předpokládá někdejší propojenost českého a antického mytologického kontextu, což Amerling odvozuje z toho, že význam názvů rostlin v řečtině, respektive v latině, je týž jako v češtině. K pověsti o bylině „kvítko sedmera upřímných bratrů“ Amerling poznamenává: „*Řekové snad někdy tutéž pověst znali, načež jich jméno ‚Milobrat korunatý‘ ukazuje*“²⁷ U rostliny „kohoutek svatého Víta“, kterou Amerling nechává figurovat v pověsti o bylině „žežhulčiny umrlé ruce“, není možnost propojení tak snadná, protože jinojazyčná synonyma odpovídají dvěma různým druhům: „*Kohoutky svatého Víta neb Svantovita, neb soustavně Knotovka ušetnatá (Lychnis Flos Cucucli), zná též každý český klučík; toliko otázku zde uvesti náleží, proč asi Latiníkům ta samá bylina slove: Flos Cuculi L. kvítek kukaččin?*“ Odpovědí je podle Amerlinga právě výskyt obou druhů v jediné pověsti, která musela být buď Římanům, nebo alespoň latinskému středověku známá; ať tak či tak, svědčí to o stáří pověsti samé: „*Znalili Římané českou tuto povídku, neboli jméno v středním věku (odkudž je Linné má) dle české této pověsti utvořeno jest? Zdá se nám, když jméno to a pověst naši lépeji pozorujeme, že pověst ta je prastará: aspoň není jistě pověst podlé jména, ale jméno podlé pověsti, která udává vlastnost byliny, teprv utvořeno.*“²⁸ Je zajímavé, že autor *Květomluvy* ani teoreticky neuvažuje o opačném směru inspirace, totiž že česká jména by mohla být pouhými kalky z cizího jazyka.

Ne vždy se Amerlingovi daří opatřit příběh hávem slovanské mytologie stejně organicky. Např. v kapitole Věrníčky se ocitáme ve světě klasické pohádky, Amerling sám přiznává podobnost příběhu s Vodníkem ze *Selanek* Josefa Jaroslava Langera. Autorova snaha se zde vyčerpává jen v okrajových formulacích, kde lze uplatnit odkaz k pohanskému pantheonu: (...) *Starostina i Vrbinka za dobré uznaly, by Norýšek i třetí vykonal práci, čímž mu spravedlnost bohů* [zvýraznila L. P.] *na outěku více překážeti nebude.; Vrbina káže Norýškovu by pro vše bozstvo* [zvýraznila L. P.] *zamlčel své dobrodinkyně; Kalibán*²⁹ *zvěděl, přičítaje onou možnosť jedině tomu, že náchylní jsou jemu bohové věční* [zvýraznila L. P.].

V problémech se Amerling ocitl i při převzetí dvou látek publikovaných původně německy,³⁰ obě pověsti se vztahují k tématu Čekanka. Zatímco v prvním případě se podařilo Amerlingovi zařadit do textu alespoň motiv Lutic, druhá pověst snaze přiblížit ji slovanskému dávnověku

²⁷ Tamtéž, poznámka pod čarou na s. 63.

²⁸ Tamtéž, poznámka pod čarou na s. 59.

²⁹ Lze se jen domýšlet, zda Amerling pojmenoval svou postavu náhodně, nebo jejím jménem zamýšlel odkázat ke světové literatuře (srov. hrdinu Shakespearovy *Bouře*).

³⁰ První text byl Amerlingem dle jeho vlastního vyjádření převzat z knihy: MÜLLER, Johannes. *Wanderung in die Hallen der Vorzeit und in die Gefilde der Gegenwart*. Znojmo 1831; druhý je vyňat z časopisu *Bohemia: Unterhaltungsblätter für gebildete Stände*, 11. 11. 1831.

vzdorovala a je jedinou, kde odkaz k němu nenajdeme opravdu žádný; nebylo to možné už proto, že se zde objevuje konkrétní historická narážka na vojny s Turky.

Snaha včlenit příběh do dávné mytologie je často aplikována velmi neústrojně. Velmi markantně se to projeví v kapitole Sedmikrása velká a Sedmikrása malá. Její vlastním obsahem je v jádru popisné líčení o několikerém možném využití květin k předpovídání budoucnosti. Aby bylo snaze o slovanský dávnověk učiněno zadost, sděluje věštecké metody přímo bohyně Děvana, a to dívkám před skončením bojů dívčí války. Zařazení motivu dívčí války však působí poněkud svévolně: „*Před slavným skončením děvčího boje, an již v radě uzavřeno bylo, že tyto české rekyne, čili Samoženky více mužům odporovati nebudou, nastala v děvinných srdcích nemalá starostlivost, jakých mužů dostanou, neb věděly, že vybíratí sobě více moci nebudou dle libosti, a půtky, v nichž byly mnoho mužské krve procedily, strašnou věštily budoucnost.*“³¹ V dalším textu se pak již se situováním příběhu na konec dívčí války nijak nepracuje. Záměr tohoto ukotvení je stejný jako ve výše citovaných příkladech, věštění z květin se má stát v představě čtenáře starobylým uměním, spjatým se slovanskými mýty (jednou z popisovaných praktik je přitom celkem triviální hra, živá ještě dnes, a sice postupné otrhávání okvětních lístků sedmikrásky nebo kopretiny ke zjištění milostné budoucnosti). Jen postup se v tomto případě liší využitím známé a „etablované“ národní pověsti.

Kapitola Sedmikrása velká a Sedmikrása malá je zajímavá i tím, že dokládá pokus o „vyšší stupeň“ užití květinového kódu za pomoci kombinace bylin a také rozdělení říše květin na řadu „skromnou“ a „pyšnou“.³² Josef Jaroslav Langer ve svém soukromém vyjádření ke *Květomluvě* věnoval této pověsti nelichotivou poznámku: „(...) *bídně však je vyvedená Sedmikrása malá a velká; není žádná pověst národní (...)* V poslední té pak recept k děláni věnců příliš dlouhý jest.“³³

Josef Jaroslav Langer se o celé *Květomluvě* vyjádřil velmi kriticky. Z jeho listu vysvítá, že v *Květomluvě* skutečně nešlo v první řadě o symboliku jednotlivých květin, ale o podání bájí, a tak byla také kniha pochopena: k významu uváděných u rostlin nemá Langer žádné připomínky a ani na ně nenaráží sebemenší zmínkou, zato se obšírně věnuje původu a zpracování pověstí. Amerlinga kritizuje především za tendence, které jsme se pokoušeli výše dokázat. Nelíbí se mu způsob podání, opuštění jednoduše stylizovaného

³¹ AMERLING, Karel Slavoj. *Květomluva*. Praha 1833, s. 77n.

³² O častém využití této dichotomie v nejrůznějších obrozeneckých textech čerpajících z květomluvy viz MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Jinočany 1995, s. 23.

³³ List Jaroslava Langera Karlu Aloisu Vinařickému z 2. 2. 1833. Vydáno In: *Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní, díl 1*. Ed. Václav Otakar SLAVÍK. Praha 1903, s. 311.

vyprávění, neboli – i když to není řečeno explicitě – Amerlingovy pokusy o ozvláštňení a povznesení textu. Výsledek podle něj neuspokojí nikoho: „*Ani pro vzdělance se to nehodí, aniž pak toho kdo použití může, jak se přítel Amerling domejšlel a mně povídal. Chtěl-liž on, aby se spiskem tímto látka básníkům českým podala k vyvedení národních výtvorů, měl zcela jináče dílo své uspořádati. Kdyby to byl napsal tak, jak si to lid povídá, poděkovala by mu snad mnohá tvorná hlava a prospěšně by toho použití dovedla. Měl jenom směle všechny pověsti počítati tak, jako počíná poznamenání na str. 21. ‚Žďarský myslivecký mládenec miloval dceru Luštýnského mlynáře již dlouho‘ atd., i tak by se oběma zavděčil; spostější a neučenější by tomu všemu lépe rozuměli, vzdělanci pak rádi by to přijali a se v tom kochali, vědouce a poznajíce na první pohled roucho národní.*“³⁴

Další výtky se týkají nejasnosti ohledně pramenů, z nichž Amerling čerpá, vysloveno je i podezření, že ledacos je přimyšleno a vymyšleno. Je také zpochybněn Amerlingův pokus zasadit pověsti do kontextu dávné mytologie. U Langerá nenalézá sluchu vysvětlení, že jde o rekonstrukci původního příběhu, jež jsme výše citovali. Sám rozlišuje v bájesloví několik časových vrstev, s nimiž nelze zacházet libovolně. Amerling měl podle něj „*svatosloví (bohosloví) křesťanského se držeti a duchosloví pohanské živé (mínění běžné postavy pohádek a pověstí jako vodník, čert, polednice, divoženky atd. – pozn. L. P.) i duchosloví křesťanské (mínění andělé a d'áblové – pozn. L. P.) na pomoc vzíti, bohosloví pohanské zcela pomínouti,*“ tj. jinými slovy, měl se vyhnout snaze po rekonstrukci nejdávnější vrstvy mytologie a podat sbírku regionálních pověstí a pohádek. Druhá možnost, kterou Langer nabízí, je z našeho pohledu ještě zajímavější: „*anebo (...) měl pak položit za základ bohosloví pohanské, aspoň charakter křesťanský z nich zcela vymazati (což arci poněkud činil) a na místo téhož rázem pohanským pověstí své nadati.*“³⁵ Shrňeme-li tedy podstatu Langerova tohoto návrhu: Amerlingův pokus o pohanskou mytologii je v pořádku, vadí ale, že jej provádí málo důsledně.

Z toho je vidět, že touha po konstrukci velké slovanské mytologie byla stále značná a Amerling se tu pouze zařazuje do příznačné a silné dobové tendence, i když jeho dílo nebylo s to nároky na vytvoření celistvého mýtického obrazu naplnit.

Josef Jaroslav Langer měl i ryze osobní důvod ke kritice *Květomluvy*. Podezřívá Amerlinga, že se nechal příliš inspirovat jeho vlastním literárním zpracováním dvou bájeslovných látek z knihy *Selanek*, prozaickou *Pověstí o vodníkovi* a veršovaným *Devaterem krkavců*: „*‚Kvítko 5 bratrů‘ je ohlas pověstí: ‚o devateru krkavčím‘, a ‚Věrníčky‘ opět ohlas ‚pověstí o vodníkovi‘. Uráželo mne to čtoucího, neboť brzo shledal sem, že všelico v tom po mně vypravuje, což já sám trošku národně byl vymyslel a přimyslel; a co nikoli nás*

³⁴ Tamtéž, s. 310.

³⁵ Tamtéž, s. 312.

lid nepovídá. I některým způsobám vlastní mluvy mé se nevyhnul, zdařilým i nezdařilým.“³⁶

U Věrníček sám Amerling uvádí Langra jako dalšího zpracovatele téže látky v poznámce pod čarou, dokonce zde porovnává své zakončení příběhu se zakončením Langerovým.³⁷ Bližším srovnáním zjistíme, že fabule je opravdu táž, liší se v detailech, kterých je však celá řada. Že by Amerling použil jako zdroj text Langrův, nelze vyvrátit, ale ani doložit.

Jiná situace nastává u Kvítka pěti bratrů. Zde už se Amerling o žádném jiném zpracování nezmiňuje. Přesto se Langrovým zpracováním ovlivnit nechal, a to nejspíš v míře větší než v případě Věrníček.

Porovnáme-li děj u obou autorů, zjistíme, že v obou případech zachovává strukturu, kterou známe i z pozdějšího zpracování Sedmera krkavců Boženy Němcové: otec se rouhá a klne svým dětem, způsobí tím zakletí svých synů; milující sestra se vydává je vysvobodit, dlouze je hledá, úspěšně prochází zkouškou, a tak zlomí zakletí svých bratrů. Záměrně jsme se pokusili vystihnout to, co je oběma zpracováními společné, odchylek v konkrétních motivech je tu ale celá řada a jsou ještě zásadnějšího charakteru, než tomu bylo u Věrníček. Liší se například počet bratrů; důvod, proč je otec proklíná; zvíře, ve které se bratři proměňují: u Amerlinga to nejsou krkavci, ale mūrky; průběh sestřiny cesty za bratry: u Langerova se sestra na cestu dotazuje celkem třikrát tří různých postav: Slunce, Měsíce, Povětří, u Amerlinga stále stejné čarodějnice, ale na třech různých místech; odlišná je i zkouška, kterou dívka podstoupí, i když je zachován její charakter, v obou případech jde o osvědčení trpělivosti, vytrvalosti a odříkání: u Langerova sestra vyrábí po devět let košile, u Amerlinga hledá po tři léta bylinu.

Amerling však u Langerova zpracování našel inspiraci, podle Langerových slov, ve „způsobu mluvy“. Konkrétní jazyková vyjádření převzatá ze *Selanek* bychom u Amerlinga nenašli – snad s výjimkou oslovení kouzelné mocnosti, ale ani to není převzato doslovně: u Langerova stojí „stvoření strašné“, u Amerlinga pak „stvoření mocné, stvoření divné“. Amerling se však zjevně inspiroval tvárnými prostředky užitými u Langerova.

Langerova báseň je psána veršem, který vykazuje tendenci k rozpadu na dva poloverše opřené o stejný počet důrazů, (kontrastně je využito rýmů v přímých promluvách postav a nerýmovaného verše v promluvě vypravěče). Autor tónickým typem verše i užitými figurami napodobuje slovanskou hrdinskou epiku (tu Langer narozdíl od slovanské lyriky považoval za

³⁶ Tamtéž, s. 311.

³⁷ „Podobnou pověst již p. Langer do svých *Selanek* (str. 66 *Pověst o vodníkovi*) z národa přijal, kdež však se vypravuje: že Vodník všecku jezerní vodu vypiv puknul; Bělčička že sebe včarovala v růžičku planou, a Jarvoda v pěkný trnový keř etc.“ – AMERLING, Karel Slavoj. *Květomluva*. Praha 1833, poznámka na s. 50.

využitelnou pro ohlasovou tvorbu, a v tomto směru vysoce oceňoval Čelakovského *Ohlas písní ruských*).³⁸

Z lidové epiky přebírá Langer využívání paralelismu ve výstavbě celků, refrénovitě opakování (variovaných) sekvencí, převažující parataxi, rozvíjení fabule prostým připojováním dalších dějových motivů juxtapozicí nebo pomocí polysyndetonů (spojka *a*, respektive *i*). Viz například: „*A otec utichne, a otec ji libá,/ A opět se lekne, a opět volá:/ „O dcéro moje! ty dítě jediné!// Není všecko zdání, co se nám zdá!// A hle! a hle! – vidíšli pak?// Devět krkavců sem letí!// A dcéra ho hladí, a dcéra ho libá:/ „Ach otče! otče – to se ti zdá!// Vidění horká ti mysl dělá;/ Malé to mušky to tu lítají!// A otec utichne, a otec ji hladí,/ A opět leká se, a vidí tři hady:/ „O dcéro! o dcéro! – vidíšli pak?// Tu jeden, tam druhý a třetí had!// O dcéro milá! o dcéro milá!// Není všecko zdání, co se nám zdá!// A dcéra se lekne, a dcéra se dívá,/ A vidí tři hady, a k otci se píná./ (...)*“³⁹

Vyskytuje se u něj i v lidové epice časté postupné rozvíjení představy založené na průběžném opakování klíčových slov a přidáváním dalších, stále přesnějších znaků: „*Šla panna huštinami po celý den;/ A když se již k večeru schylovalo,/ Přijde do prostřed lesa, lesa černého,/ A v tom prostřed lese byla zelená louka;/ Po té louce poskakovalať sobě světýlka,/ A to světýlka zelená, a světýlka modrá./ I bázlivě se dívala, a bázlivě pohlížela,/ A bázlivě pohlízejíc, pěšinku stratila./ (...)*“⁴⁰

Amerlingův text veršován není. Pracuje ale s opakováním výrazů a postupným rozvíjením představy: „*Vraceli se po devět let bez pomoci, po devět let již snášeli muka na Supí skále, po devět let měnili se v pondravy černé omrtvělé, měnili se v housenky černé s bílými vínky, měnili se v můrky bílé (...)*“⁴¹ „*Dívka ustrašená zpátkem se běře po nasypané cestě, zpátkem z*

³⁸ „*Písně prstonárodní (ne básně vůbec!) od žádného jiného nám podány býti nemohou než od lidu prostého – nebo jenom ten zpívá nám vlastní, nelíčené city ve své vlastní formě. Vycvičený básník – byť i city také vlastní nám ve formě prstonárodní podával – přec již přestává býti pravým lyrikem; to samo platí také skoro o všech skladatelích selanek. Od básníků osvícenějších tedy v tomto druhu žádných – aspoň málo jen písní očekávati smíme, a vše, co od nich takového skládáno, jest buď a) čistě epické aneb b) epická lyrika; tato tak nazvaná lyrika epická má zase ráz dvojitý: buď si hraje básník na sedláka – což k smíchu vede, aneb on vmysliv se do rozličných lidu prostého charakterův vystavuje nám tady obrazy srdcí a rozumův prstonárodních, kteréž charaktery opět ještě ráz buď domácí, buď příbuzné, buď zcela cizí národnosti míti mohu – a sem patří také *Ohlas písní ruských p. Čelakovského*, v němž naskrz všecko zdařilé. Ne tak již se mu povedl *Ohlas písní českých* (...)“ – LANGER, Josef Jaroslav. Úvod k starožitným básním ruským. Citováno podle LANGER, Josef Jaroslav. *Bodláčí a růže: Výbor z díla*. Ed. Eva PURKRÁBKOVÁ. Praha 1957, s. 260. Poprvé stať vyšla v *Čechoslavu* roku 1830.*

³⁹ LANGER, Josef Jaroslav. *Selanky*. Praha – Hradec Králové 1830, s. 150.

⁴⁰ Tamtéž, s. 157.

⁴¹ Tamtéž.

černého lesa v les Krkavčí.“⁴² „(...) přece však nedovolilo jí srdce opustiti místo toto bez vysvobozených bratrů, bratrů nešťastných, bratrů drahých.“⁴³

Příležitostí k opakování celých sekvencí není v Amerlingově příběhu tolik jako u Langer, v úvahu v podstatě připadá jen trojí doptávání se na bratry a trojí hledání bylin. V případě prvním je zachováno jen úvodní oslovení, zbytek se liší; v případě druhém je využito opakování jen lehce variované sekvence beze zbytku.

Ani tendence k parataxi a zvýšené frekvenci slučovacích spojek není zdaleka tak výrazná jako v *Selankách*, polysyndeton se vyskytuje spíše ojediněle („/.../ než vzkočí rychle do lodi plavící se do vnitřku plamenajícího moře, a metá pružinkou zlatou vůkol sebe, a plamenové žhoucí neuškozejí outlému tělu děvinu“),⁴⁴ Amerling spíš využívá započetí věty spojkou *i*, které nalezneme též u Langer (Amerling: „I zdálo se jí vše tak, jakoby ještě nedávno byla stála před Baburou trůnící nad paterem chrlicích sopek.“⁴⁵ „I vzchopí se Milosrda, hledat kvítko želané.“⁴⁶ Langer: „I slyšíc to, dívka se rozplamení /.../“⁴⁷) a zvýraznění emotivnosti nebo překvapivosti situace uvedením věty částicí *aj* nebo *hle*, jež se u Langer sice vyskytuje rovněž, ale s menší frekvencí než u Amerlinga (Amerling: „Aj, smutno zastenalí poslední hlasové nevinných synů /.../“⁴⁸ „Aj tu vzupěla nářkem labutiným /.../“⁴⁹ „A hle tu jeskyně obložená ohněm vysokoplamenným vůkol /.../“⁵⁰ Langer: „A hle! – vyletí tu z temného lesa, / Jakoby mráček, devatero krkavčí;/“⁵¹ „A hle! a hle! – oblaková loď tu byla,“⁵²).

V hrdinské slovanské epice hojnou antitezí, příměrem, který je založený na negaci původní představy, je patrně inspirována Amerlingova pasáž, v níž se dívka dovídá, jakou bylinu má hledat, před jádrem sdělení se ovšem široce dozvídá, jaké druhy hledat nemá. Společná s antezí je tu negace a snad též jistá podobnost mezi druhy negovanými a druhem na závěr doporučeným. Antiteze však pracuje s vyjádřením obrazným, kdežto v Amerlingově pojetí celá pasáž získává nádech komiky právě pro svou neobraznost a celkově „přírodovědný“ charakter: „Není to kvítko onen keř milujícího se sedmera bratrů, ve způsobu zněžných, vonných kvítků; není to pětiprstnice bylina blamate na lučinách, jejížto kořeny sou ruce žežhulčiny, hněvem bohů zaklené krádežnice chrámu Horonicova, kteráž bylina jest

⁴² Tamtéž, s. 31.

⁴³ Tamtéž, s. 35.

⁴⁴ Tamtéž, s. 32.

⁴⁵ Tamtéž, s. 34.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ LANGER, Josef Jaroslav. *Selanky*. Praha, Hradec Králové 1830, s. 168.

⁴⁸ AMERLING, Karel Slavoj. *Květomluva*. Praha 1833, s. 29.

⁴⁹ AMERLING, Karel Slavoj. *Květomluva*. Praha 1833, s. 35.

⁵⁰ AMERLING, Karel Slavoj. *Květomluva*. Praha 1833, s. 30.

⁵¹ LANGER, Josef Jaroslav. *Selanky*. Praha, Hradec Králové 1830, s. 148.

⁵² LANGER, Josef Jaroslav. *Selanky*. Praha, Hradec Králové 1830, s. 169.

tmavozelená, černě skropena, krvavými poseta kvítky; není to stříbrník, mochně pětিলisté podobný, a mámicí svým stříbrným podvlekm; není to pětिलistý dětel, známé to kvítko štěstí pro nevědoucího; ale jest to bylina neveliká s hlavičkou skloněnou, měnivé barvy; způsob její způsob hvězdy, v okrouhlý celek korunky z patera růžkovitých medníků, z tolika i těsných bytů pro tvé zmůrcilé bratry. Listí byliny není pětिलupínkovaté, více se podobá lístku vlašovičinu; kořen její hluboko v zemi se dere.“

Inspirace pro tuto figuru přitom nenašel Amerling u Langer, neboť v jeho textu se žádná antiteze nevyskytuje.

Z toho lze odvodit i celkový charakter inspirace Amerlingova Kvítka pěti bratrů textem J. J. Langer: nejedná se o přímé nezměněné přebírání příběhu a konkrétních stylizací jazykového ztvárnění, Langer spíše Amerlinga upozornil na možný zdroj inspirace pro stylizaci textu a Amerling dále postupoval samostatně (a často méně zdařile než jeho předchůdce). Ve výběru básnických prostředků, které mají upomenout na slovanskou epiku, a v četnosti jejich použití ve svých textech se oba autoři liší. Jiný je i autorský záměr obou zpracování. Langer viděl inspiraci lidovou epikou jako možnost, jak pochopit a umělecky zobrazit lidový životní názor, v tomto případě českého prostředí.⁵³ Amerling využívá téhož inspiračního zdroje jako další možné cesty k tomu, aby svému textu dodal rys starobylosti, výjimečnosti a vznešenosti dávného mýtu. Ostatně ani v tomto textu nevynechává využití prostředků k témuž cíli, kterých jsme si všimli u jiných textů *Květomluvy*. A tak i zde najdeme charakteristické nově tvořené složeniny (*vysokoplamenný, nebestmící, hrůzonošný, dlouhokořenný*), spojení *věkožizní bohové* a také se zde objeví hned dvě konkrétní pohanská božstva Amerlingova pantheonu: „bůh potřeb Potrimpi“ a „černobůh Marovit“. Nepřímo se mihne ještě jméno boha Horoniče, když se Amerling dosti neorganicky pokouší vybudovat spojnici mezi textem *Kvítka pěti bratrů* a textem kapitoly, v níž figuruje také bylina „žežhulčiny umrlé ruce“.⁵⁴

kaloky
2
románky

Slovo na závěr:

Květomluva je jediným Amerlingovým pokusem o beletrii, přitom pokusem nepřilíš zdařilým. Amerling sám ke krásné literatuře velký vztah

⁵³ Viz jeho Úvod k starožitným básním ruským citovaný v poznámce 38.

⁵⁴ Příběh o této květině začíná Amerling následovně: „*Tam, kde nyní v poblížém Ždaru na vysoké skále věž někdejšího chrámu svatého Wolfganga k oblakům se vznáší, tam před časy býval pohanský chrám boha nad žďárskými a šumavskými vršinami, boha to Horoniče, k jehožto oslavě i na Sedlovci, onom velikánu mezi šumavskými horami, výtečný chrám prý se skvěl.*“ Do *Kvítka pěti bratrů* je připomínka poněkud násilně vložena spolu s rostlinou žežhulčiny umrlé ruce – viz již jednou připomínaný úryvek: „*není to pětiprstnice bylina blamate na lučinách, jejížto kořeny sou ruce žežhulčiny, hněvem bohů zaklené krádežnice chrámu Horonicova*“.

neměl (ještě si toho budeme moci povšimnout v kapitolách následujících), formu tu v jeho očích zjevně „ospravedlňuje“ cíl, a tím bylo předvést slovanský pohanský dávnověk a jeho mýty v jeho zdánlivých reliktech, tj. národních pověstech. V tomto momentě Amerling vychází z rozšířené romantické představy o původním „duchu národa“, jež se odráží v prastarých mýtech a do dnešních dnů přežívá v proměněné podobě alespoň v lidové slovesnosti (tuto mytologickou koncepci folkloru nalezneme též např. v pojetí bratří Grimmů). Amerlingova kniha je tak zajímavá i rozkročením mezi tímto romantickým zdrojem inspirace a samotným koncipováním sbírky coby květomluvy, jež v sobě odráží biedermeierský kult květiny.

Vytváření spojovacích můstků mezi slovanským prostředím a antikou, jež se v *Květomluvě* vyskytuje, je dobově oblíbeným způsobem, jak zvýšit hodnotu vlastního světa odkazem ke kultuře v celoevropském kontextu, vysoko hodnocené a považované v mnoha ohledech za zakládající. Amerling v několika případech představuje vyhrocenou verzi této metody, stavící slovanský živel dokonce ještě výše než antický, když slovanský svět představuje jako ten, z něhož antika přebírá (Amerling se někdy k této cestě dokladování slovanské důležitosti uchýloval i později).

Využití jazykových prostředků, které do náročné beletrie uvedla jungmannovská generace, a v jednom případě také prostředků typických pro slovanskou epiku, není, dle našeho soudu, v Amerlingově *Květomluvě* motivováno snahou po svébytné umělecké výpovědi (narozdíl například od zmiňovaných *Selanek* J. J. Langer, jež byly jedním ze zdrojů, odkud Amerling čerpal svou inspiraci); tyto prostředky mají jen dodat způsobu podání patřičný patos a vznešenost – což je žádoucí, protože jde o vznešené téma. Jejich použití však nepůsobí vždy právě organicky – stejně tak, jako nepůsobí vždy organicky snaha vložit odkaz k mýtickému dávnověku do každé pověsti.

Základním problémem, se kterým se text potýká (a postřehl to opět již J. J. Langer), je záměr představit čtenáři velkou vizi slovanského mýtického světa, jenž často neúspěšně zápasí s paralelní touhou stvořit tento svět nikoli jako přiznanou básnickou konstrukci, ale jako jeho doložitelnou rekonstrukci na základě dochovaných pramenů (že jde o „vědecké pojetí“ signalizují také četné poznámky pod čarou, které navíc do textu vnášejí odkazy k přírodním vědám).

Ačkoli Amerling později opustil pole beletrie a věnoval se popularizaci vědy a své (poněkud diskutabilní) vlastní vědecké práci, touha zhmotnit vizi dávného slovanského světa u něj trvá stejně jako pokusy tuto vizi „vědecky rekonstruovat“. Plně se to projevilo v koncipování jeho vzdělávacího ústavu Budeč a v historizujících odkazech na (tentokrát již výhradně český) pohanský dávnověk, jež Amerling používal v argumentaci pro tento ústav. Pro svůj pozdější pokus o rekonstrukci dávnověku si však Amerling vybral text, na jehož základě se mu tvořila žádoucí vize podstatně lépe než v případě

regionálních pověstí a pohádek. Zdrojem jeho inspirace se staly *Rukopisy*, jejichž intence je v jádru stejná jako Amerlingova – předvést vlastní nejstarší minulost jako velkou a slavnou (a následně ji použít jako nepochybný argument pro národní budoucnost).

KAREL SLAVOJ AMERLING NA POLI ODBORNÉ LITERATURY

Amerling a otázka novodobé české terminologie

Při hodnocení osobnosti a díla Karla Slavoje Amerlinga se celkem pravidelně objevuje kritický pohled jednak na jeho přepjatý idealismus, jednak na jeho přílišné novotaření v oblasti odborného názvosloví, tyto výtky najdeme dokonce i u prací jinak mu nakloněných příznivě. Domníváme se, že si obě zasluhují zvláštní pozornosti.

Nejprve se budeme věnovat otázce terminologie. V souvislosti s ní bývá často citován Čelakovského epigram XCVI ze sbírky *Růže stolistá*:

*Zda povděčnost, aneb zlost-li
Hnula by se v srdci tvém,
Kdybys viděl – aby rostly! –
Kdes na skřipci vědeckém*

*Rozpínati oudy zdravé? –
Zlý by věru byl to lík!
Nemá obr krásy pravé
Rovně jako trpaslík.*

*A jak tělo pěkné, čisté,
Má i jazyk meze jisté:
Na to, Ammerlingu můj,
S pany bratry pamatuj!⁵⁵*

Amerling text básně pociťoval jako velkou křivdu. Čelakovského výpadu se poměrně obsáhle věnuje v rukopisném fragmentu svého životopisu. Osvětluje v tomto textu nejprve své vztahy k Janu Svatopluku Preslovi; Čelakovského kritika pak podle něj nemíří ve skutečnosti na jeho práci, ale především na Presla, sám se na pranýři ocitl nevině na jeho místě:

„(...) Pámatno, že já již tenkrátě trpěti musel nevině, neboť Čelakovský hrozně proti tomu brojil, a strojil se, že mu Preslovi vybere, ano pravil mi, že při svém novém zřídlozpytném slovníku na začátku sice Slova (nazvy) Preslovy přijímal, nyní ale již více ne, a že si je nechá až na konec, aby tomu všemu vydrhnul. Tenkrátě take psal Čelakovský svoji stolistou ruži, kde píše že Jazyk český oř jest bujný atd atd a kde praví na konec: Na to ty Amerlinku můj s pany bratry pamatuj. Zde musím podotknouti, že do Credo jako Pilat jsem přišel, neboť tenkrátě nic jsem

⁵⁵ ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Růže stolistá*. Praha 1840, s. 102.

ještě netvořil, a tvořil-li jsem (po oné basni), tedy to bylo tak strážlivé a s poradou, že to vždy dle quantity bylo jako 1000 Preslových k 1 mému názvu k. p. v Orbis pictus. Čelakovský, sám ještě mladší, netroufal si na Presla profesora, a já k tomu byl jsem (dle jeho zdání) dosti dobrý. (...)⁵⁶

Amerling měl tendenci reagovat na jakoukoli kritiku velmi dotčeně a stylizaci nevinně trpícího zaujímal často, přesto dle našeho názoru stojí jeho námitky za pozornost.

Čelakovského epigram bývá vykládán jako kritika příliš puristických stanovisek Amerlingových v terminologické otázce, jako odmítnutí jeho snahy zavádět další nové termíny na místě těch již etablovaných v česky psaných přírodovědných spisech (v té souvislosti bývá naopak zdůrazňována kladná úloha terminologického tvoření Jana Svatopluka Presla).⁵⁷ Jako důkaz

⁵⁶ Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

⁵⁷ Čelakovského epigram je zmiňován jako doklad kritiky jeho jazykové svévole již brzy po Amerlingově smrti, a to v jednom z pokračování cyklu Slavín, jehož charakter má být zejména oslavný, tj. má být „Sbírkou životopisů, podobizen a autografů předních mužův a žen československých: „(...) vadou ve spisech jeho bylo, že počínal si v říši etymologie tak liberálně a bezohledně, že Čelakovský zatratil počínání jeho v „Růži stolisté“ (XCVI.)

slovy: *A jak tělo pěkně čisté*

Má i jazyk meze jisté:

na to, Amerlingu můj,

s pány bratry pamatuj!“

– KOVÁŘÍČEK, Ladislav. Dr. Karel Slavoj Amerling. Praha 1886, s. 365.

„O tomto [tj. o spise *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví* – pozn. L. P.] platí hlavně, co Vojtěch Šafařík, jehož prací vzniklo z Preslova dosavadní naše chemické názvosloví, praví v předmluvě svých základů chemie: ‚Přišli po nich (Preslovi a Jungmannovi) mužové jinak zasloužili o čilejší duševní život národa, jenž onoho zdravého základu (nýbrž všeho takřka základu) pouštějíce obraceli jazyk náš způsobem, jehož nejen jemné a spletené ústrojí slovančiny, ale vůbec žádný jazyk nesnáší (...) Tito různí pokusově nenašli ohlasu ve zdravé mysli národa.‘ Proti tomuto scestnému novotění Amerlingově a jiných nefilologických filologů té doby ozval se rozhorleně ‚trefnotaktní‘ Čelakovský, nad jiné bdělý strážce ryzosti národního jazyka, ve své *Růži stolisté* (1840, XCVI), volaje k nim: *Jako tělo pěkně čisté (...)*“ – JAHN, Jiljí Vratislav. *Karel Slavoj Amerling: Obraz života a práce*. Praha 1893, s. 92n.

Eva Hoffmannová se ve své monografii o Amerlingovi kriticky vyslovuje pouze o těch nově tvořených chemických termínech, které se staly dubletní k již Preslem vytvořeným názvům (puristickou tendenci počestňující názvy cizího původu v zásadě schvaluje): „Je známo, že tvůrcem české vědecké řeči a tedy i české chemické terminologie byl Jan Svatopluk Presl. Je rovněž známo, že Karel Slavoj Amerling se stal jeho pokračovatelem. Nejen jako autor chemických spisů, ale jako autor nových a nových názvů chemických sloučenin a prvků. Jisto je, že Amerlingova snaha počestiti názvy těch chemických látek, jimiž se Presl neobíral, byla chvályhodná. Méně již můžeme souhlasit s takovými úpravami, kde Amerling Preslovy názvy doplňoval ještě dalšími vlastními ekvivalenty, kde namísto jednoho názvu používal běžně tři, aniž uvedl, který je závazně platný a který má být nadále v odborném vyjadřování užíván. Podvojně chemické termíny prozrazují, že

Amerlingových neústrojných neologismů jsou pak uváděny některé jeho názvy chemických sloučenin (např. *skvaruha*, *mředík* a mnohé další).⁵⁸

Na první pohled není v takto vystavěné argumentaci nic v nepořádku, ale jen do chvíle, než se zamyslíme nad chronologií textů, o nichž je řeč. Výše zmíněné příklady chemických termínů pocházejí z Amerlingova spisu *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví*, který vyšel ve dvou dílech až v letech 1851 a 1854. Čelakovského *Růže stolistá* byla poprvé vydána roku 1840, nemůže tedy být reakcí na spis *Lučební základové*.

Pohledem do Amerlingovy bibliografie zjistíme, že do tohoto roku Amerling publikoval knižně pouze *Květomluvu* (tu můžeme z otázky terminologické vyřadit, nejedná se o vědecký spis) a *Knížku o hmyzech*, naučný spisek určený školním dětem. V úvahu přichází ještě spis *Promyslný posel* z téhož roku jako *Růže stolistá*, Čelakovský měl však svou sbírku do tisku připravenou již na konci roku 1839,⁵⁹ proto je i tuto knihu třeba vyloučit.

Amerling pozapomněl na terminologickou budoucnost chemie a ve své neutuchající horlivosti jazykotvůrce porušil schéma Preslovo, které se vyznačovala jednoduchostí a odůvodněností. Omluvou budiž, že Amerlinga při této činnosti provázela víra, že stoprocentní počestění chemie bude mít ten výsledek, že ji školní mládež ochotněji přijme za svůj denní chléb. – HOFFMANNOVÁ, Eva. *Karel Slavoj Amerling*. Praha 1982, s. 35n. Čelakovský tak podle této autorky sice snad kritizuje oprávněně, ale nevhodným způsobem: „Místo přátelské rady projevil své nepochopení i básník František Ladislav Čelakovský. Veršovánku složil hezkou: Na to, Amerlingu můj, s pány bratry pamatuj! Avšak nepochodil. Amerling si ji v dopise přečetl a nevzdal se. Trpělivě, s vytrvalostí věrného služebníka dál obohacoval češtinu novými výrazy ve všech vědních oborech a vedl národ vzhůru k vrcholům kultury.“ – Tamtéž, s. 119.

V monografické práci o vývoji české vědy čteme o Amerlingovi jako o tvůrci nesrozumitelného názvosloví poznamenaném jazykovým purismem, odsouzen je jako jeden z mnoha: „*Održenost od potřeb vědy a vědeckého jazyka vedla k tomu, že díla puristů byla zcela nesrozumitelná těm, kterým byla určena, tj. prostým lidem, (...) sarkastické odezvy se dočkala i v tehdejší vzdělané veřejnosti, jejíž kritičtější části nešlo o to, aby byl vědecký jazyk počestěn za každou cenu, a proto stavěla hráz jeho přílišnému překrucování. Čelakovského epigram z Růže stolisté (1840) byl jednou z mnoha satirických ozvěn na toto počínání.*“ – JANKO, Jan – ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. *Věda Purkyňovy doby*. Praha 1988, s. 114.

⁵⁸ „*Kyanoželeznatan amonný – žlutá krevní sůl, byla Amerlingem nazvána skvaruhou, či železnomředíkem draslíko-mředitým (...)* K tomu připojíme ještě ukázkou textu z Amerlingových *Lučebních základů hospodářství a řemeslnictví, Lučby minerální (1851)*: „*K prvkům jiným chová se mředil zrovna tak jako solík, chaluzík, brudík, kazík. Jestli též plynný, dává s vodíkem kys, mředev, totiž vůbec zloprovězenou smrtvodku a slučuje se též s kovy, dává mředíky, podmředíky, nadmředíky. Tito kovomředíci podobají se též halovitým sloučeninám; památno však jest velice, že sloučík mředil přijímá do sebe železo, a sloučenina tato zase jest sloučíkem, chovající se zcela jednoduše, t. sloučíkovitě, pročez i železomředí sluje.*“ – JANKO, Jan – ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. *Věda Purkyňovy doby*. Praha 1988, s. 113n.

⁵⁹ Srov. např. Čelakovského list Karlu Aloisu Vinařickému z 23. 12. 1839. Vydáno in: *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského II*. Ed. František BÍLÝ. Praha 1910, s. 526.

Hlavní publikační činnost Amerlingova se od roku 1829 soustředí do časopisů – nejprve přispívá do *Jindy a nyní*, pak do *Večerního vyrazení*, nejplodnější je pak v letech 1834 a 1835, kdy se významně podílí na obsahu *Světozoru*. Právě zde uveřejněných článků se Čelakovského epigram nejspíš dotýká, báseň je jen vyústěním jeho déle trvajících záporného stanoviska k Amerlingově produkci pro tento časopis.

S krystalizací této kritiky se setkáváme v korespondenci Františka Ladislava Čelakovského s Karlem Aloisem Vinařickým. Už 6. 9. 1834, tedy půl roku poté, co *Světozor* začal vycházet, píše Vinařický ve svém listě: „Počínání si p. Amerlingovo škodí náramně *Světozoru*. Vyjímaje několik třestivců, kterým se to líbí, čemu nerozumějí, nemá tuším nikdo na takových pracech zalíbení. Kéž by v tom oprava se stala! Mně jest opravdu líto schopností toho naděje plného muže, k čemuž on jich užívá. Moha výborně oučinkovati v národu celém staví babilonskou věž k novému zmatení jazyka. Není-li pak nikoho kdo by jej napomenul? (...)“⁶⁰

Čelakovský v následujícím listě souhlasí a přidává názor, že *Světozor* nesměřoval a nesměřuje ke správnému cíli, kterým by podle něj měla být osvětová činnost pro co nejširší publikum.⁶¹

Časopis *Světozor* přitom sám právě takovou osvětu proklamoval jako svoji snahu – svědčí o tom již jeho podtitul „nejlacinější spis k rozšíření užitečných známostí pro Čechy, Moravany a Slováky“. Návěští prvního čísla pak oznamuje, že list chce přinášet „hojnost předmětů takových, kteřížby čtenářům našim ku příjemně poučujícímu čtení posloužiti mohli“.⁶² Časopis dále slibuje svým čtenářům jasnost a srozumitelnost výkladů: „Vystřihajíce se zoumyslně vyššího učeného, většímu počtu čtenářstva vždy zatmělého způsobu psání, vynasnažíme se všecko přednáseti v řeči přirozené, světlé, jasné, a jak vyobrazením, tak i slovy k tomu státi chceme, abychom co nejlhčejším způsobem nejhojnější zásobu užitečných známostí z bohatství přírody, z umění a nauk, ze života, z obyčejů a mravů lidských, z příběhů rozličných krajín a národů země naší rozvínovali a rozšiřovali.“⁶³

Přes deklarované záměry jako by čtenáři dávali kritikům za pravdu, v Amerlingově korespondenci najdeme hned dva ohlasy shrnující čtenářskou

⁶⁰ List Karla Aloisa Vinařického Františku Ladislavu Čelakovskému ze 6. 9. 1834. Vydáno in: *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského II*. Ed. František BÍLÝ. Praha 1910, s. 355. – Vydavatel této korespondence připojuje k listu komentář s nám již známým vysvětlením: „Karel Amerling byl od r. 1833–37 assistentem prof. J. Sv. Presla a uveřejnil ve *Světozoru* mnoho článků z oboru věd přírodních jazykem novotařickým, zvl. při zčešťování vědecké terminologie. Upřílišenou snahu tu, leckdy do zámezí vybihající a ůstrojnosti jazyka ne vždy dosti odpovídající, vytkl Amerlingovi Čelakovský i v *Růži stolisté pro výstrahu obecnou*.“

⁶¹ List Františka Ladislava Čelakovského Karlu Aloisu Vinařickému z 9. 9. 1834. Tamtéž, s. 356.

⁶² *Světozor*, 1834, roč. 1, č. 1, s. 2.

⁶³ Tamtéž.

zkušenost širšího publika se *Světózorem*, jejichž hlavním tématem je malá srozumitelnost listu.

Záhy poté, co časopis začal vycházet, ozvala se kritika ve společném listu Tomáše Zerzavého, Františka Cyrila Kampelíka a Adama Špačka: „*Slohem vysokým to jaksi spisujete, zatmělá slova méně obvyklá v zavorkách nevysvětlujete, to velká chyba, obecnstvo a čtenářstvo sobě odvrátíte, nádeji samochťic zmaříte; Jen hodně a často vysvětlujte v zavorkách.*“⁶⁴

Slovenský spisovatel Gašpar Fejérpataky–Bělopotocký se vyjádřil i o potížích četby odborných textů v češtině obecně, Amerlingovi napsal: „*Mně se zdá, že ztěžka tolik vědeckých knih, jako mi posíláte a v listu Vašem vykládáte, v mém okolí odprodáno bude, nebo i tí, kteříž si v takových knihách libují, zněmčení a německy neb latinsky ve školách vychovaní jsouce, nijakž těm novým technickým názvům českým rozuměti a přivyknouti nemohou. Naši lidé a Slováci i vzdělanější neradi si s českými vědeckými knihami hlavy lámají a jestli něco česky čtou, tedy jsou to zábavné knihy, při nichž mysl a ducha přepínati nepotřebí. Proto i na Světózor všude šemrou, ba slyšel sem jednoho i říci: ‚že nikdy daremněji peníze nevyhodil jako za tento časopis, jemuž zhola nerozumí.‘ Proto sem i P. Šafaříkovi [P. J. Šarařík byl redaktorem časopisu – pozn. L. P.] navržení učinil v ohledě vysvětlení zatmělejších slov a nazvů i slova česká taková abecedním pořádkem sestavená poslal (...). Nestaneli se nic takového, tedy se počet odbíratelů Světózoru pro rok 1835 velmi ztenčí, nebo já vždy odbíratelům slibujem, že vysvětlení podobných slov Světózoru přidano bude.*“⁶⁵

Oba dopisy shodně zmiňují „zatmělá slova“ a vytýkají jejich nedostatečné vysvětlování. Na první pohled by se mohlo zdát, že předmětem kritiky jsou tu Amerlingovy vlastní neologismy, o nichž hovoří pozdější kritici, podrobnější pohled nás ale přesvědčí, že tomu tak není.

Většina Amerlingových článků ve *Světózoru* čerpá tematiku z oblasti botaniky a zoologie. Ani v jednom z těchto oborů nemusel Amerling začínat terminologicky „na zelené louce“, základy názvosloví těchto oborů již byly položeny: pro botaniku roku 1819 Preslovým spisem *Flora Čechia*, jenž obsahuje první českou binomickou nomenklaturu rostlin, a od roku 1820 postupně vydávaným dílem *O přirozenosti rostlin aneb Rostlinář* téhož autora, která obsahuje české termíny pro morfologii rostlin; první návrhy systematických termínů pro říši živočichů uveřejnil Presl ve 2. a 4. svazku časopisu *Krok*, roku 1834 pak vydal pod titulem *Ssavectvo* systematickou zoologii.

⁶⁴ List Tomáše Zerzavého, Františka Cyrila Kampelíka a Adama Špačka Karlu Slavoji Amerlingovi z 24. 4. 1834 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

⁶⁵ List Gašpara Fejérpatakyho–Bělopotockého Karlu Slavoji Amerlingovi ze 7. 12. 1834 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

Bližším zkoumáním zjistíme, že Amerling nejen že odsud své termíny může přebírat, ale že tak skutečně činí. Uvedme ukázky z jeho tří různých článků pro *Světazor*. Záměrně jsou vybrány úryvky s velkou koncentrací termínů. Slova, která lze považovat za termín (jednoznačně tak lze určit především ty názvy, které jsou vysvětlovány jinojazyčným ekvivalentem, dále obvykle názvy víceslovné), jsme podtrhli; ty z nich, které se vyskytují v Preslových spisech, jsou tištěny tučně. (Vyznačujeme jen první výskyt termínu v textu.)

Burák

Burák náleží k bylinnému rodu cviky (beta), jejížto druhové jsou 1. cvika obecná (beta vulgaris) neb obvyčejná červená řípa, a 2. cvika kváka (beta cicla). Cvika dle květu podobá se vůbec známé lebedě, spináku [u Presla však spinát, může být ale také jen tiskovou chybou – pozn. L. P.] atd., dle doleního plodu však obvyčejné řípě. Její šlávnaté listí, které na hořejším konci kořene řepovitého již vzniká, má řapíky (čili tak zvané šťopky); listí ono však, které z lodyhy (Stengel) vystupuje, jest sedavé, totiž bez št'opek. (...) ⁶⁶

Sled' obecný. (Clupea Harengus, Häring).

Sled' náleží mezi ryby kostnaté, které naproti jsou rybám chruplavým, majícím kosti chruplave [u Presla má však termín podobu chruplavité] nebo nedokostěné, jakož chruplavých ryb příklady máme na žarlocích (squalus), z nich jeden Jonaše pohltнул, na pilouních (Sägefisch, pristis), jesetřích (accipenser) atd. Že však mezi rybami kostnatými velice hojnými rozeznáváme trojí řád ryb, totiž břichoplejtevnyé, (gasteropterygii, s plejtvema břišnýmá na bříše sedícima), prsoplejtevnyé (sternopterygii, kdež plejtvy břišné na prsech neb na hrdle sedí) a holobřišné (pteropterygii, bez břišných plejtev), musíme sled' připočísti ku břichoplejtevnyým. Co u člověka jsou ruce čili hořejší končetiny (extremitates) [jako termín fungovalo slovo končetina, ovšem oproti dnešku v posunutém významu, jako „konec něčeho“, v tomto významu najdeme i u Presla – pozn. L. P.], to jsou u ptáků křídla v trochu přejinačené formě (...) a to jsou prsní plejtvy ryb. (...) Scházejí u ouhoře (anguilla), hruje (muraena), karáka (anarhichas, Seewolf) a u mnoha jiných rodů. Místa mají na prsou mezi plejtvema prsníma aneb do konce před nima u okounů, plihavic, tresek (Stockfisch) atd. (...) ⁶⁷

Popsání částek rostlinných vůbec.

Nejpvé jednati sluší o částkách [Presl používá termín oudy – pozn. L. P.] rostlinných, kterými obživení se vykonává, neboť víme že obživa základem jest všemu ostatnímu životu rostlin. V tom ohledu známe dvojí ústrojní díly [u Presla má termín podobu ústrojový díl – pozn. L. P.] 1) kořen, kterýmž rostlina ssaje potravu ze země, a 2) kmen s větvemi a listy, jakožto stromové plíce, čili rozšířeniny [slovo u Presla jako termín nenalezeno, používá však adjektiva rozšířený k popisu

⁶⁶ AMERLING, Karel Slavoj. Burák. *Světazor*, 1834, roč. 1, č. 2, s. 14.

⁶⁷ AMERLING, Karel Slavoj. Sled' obecný. (Clupea Harengus, Häring). *Světazor*, 1834, roč. 1, č. 26, s. 207.

morfologie rostlin – pozn. L. P.], *kterýmiž rostlina oučinky světla, tepla, vzduchu čili povětrí přijímá a je dýchá. Těmito jen děje se obživování, čemuž každý snadno porozumí, ačkoli z ohledu listí ouřad plicí zastávajících vysvětlení na další čas si pozanecháváme. Kořen slove částka rostlin která v zemi vázne. Na kořenu u p. jabloňovém rozeznáváme dvoje částky 1) **odeněk** (rhizoma) [u Presla má termín podobu oddenek – pozn. L. P.], který odtud své jméno obdržel, že od denního světla a povrchu se všemožně vzdaluje, 2) **peň pak, čili kmen kořenu**, [u Presla se označení kmen či peň používá jen při popisu nadzemních částí rostliny – pozn. L. P.] zrovna jakoby naproti jednáje, ven ze země do světla denního se pne a snaží. Odeněk tedy jest v zemi to, co peň v povětrí nade zemí. Tato snaha, tato protivost již přepatrná jest v semenu klíčícím. Pozorujme jen fazolové semeno, které v zemi nabobtněvši a **kůži semenní** [u Presla nenalezeno, používá však podobného termínu pokožka semenová – pozn. L. P.] roztrhnuvši jedním koncem, totiž **pírkem** do povětrí se pne, třeba semeno jakkoli obráceno bylo, a druhým koncem totiž **kořínkem** do zemi jde. Částka druhá kořene nazývá se **vlášeníčko** (fibrillae, radicularae). Odeňku ale máme opět trojí způsob, totiž 1) **odeněk pravý** (rhizoma) jako u stromů, 2) **cibuli** (bulbus) a u cibule, lilie, naháče atd. 3) **bambulinu** (tuber) [Presl termín zná, ale preferuje užívání slova bulva, bambulinu uvádí jako synonymum – pozn. L. P.] u bramborů. Odeněk u stromů našich jest **dřevnatý** (r. lignosum) totiž peven a složen z hustých dřevěných vláken. Odeněk mrkve obecné, petružele atd. jest **dužný** (carnosum) [u Presla termín v podobě dužnatý – pozn. L. P.] poněvadž z více méně tvrdé masité látky sestává, tentýž jest také z ohledu tvaru **vřetenovitý** (fusiforme) totiž nahoře válcovitý, k dolejšku poznenáhla kuželovité zabíhající. **Jetrocel věšší** [u Presla však slovo v podobě jitrocel] má kořen jakoby uhryznutý, **ukousnutý**, (praemorsum). **Rdesen hadíkořen** (Polygonum Bistorta) má kořen **červovitý** (vermiculare) totiž tlustý, skoro válcovitý, sem tam kroucený. **Rozpuk jizlivý** (cicuta virosa) má **kořen pouzdratý** (loculamentosum) totiž podlouhlý vnitř dutý a mnohými stěnkami [u Presla jako termín nenalezeno, je ale otázka, zda slovo funguje jako termín v tomto textu, výraz byl používán ve významu malá stěna – pozn. L. P.] **přepažený**. **Řípa** (Brassica Rapa) [u Presla však slovo v podobě řepa – pozn. L. P.] má **odeněk dle sebe řípový** (napiforme) [u Presla však slovo v podobě řepovitý – pozn. L. P.] zvaný, totiž nahoře nadutý a dole v dlouhý ocásek zoužený. **Větvitý** kořen (r. ramosum) [u Presla však slovo v podobě větvatý – pozn. L. P.] ve větve dělený nalzáme u všech našich stromů, keřů a mnohých zelin. Kořen **kolmý** (perpendicularare) [u Presla nalezeny jen termíny kolmostojný a kolmopadný – pozn. L. P.] totiž do země ženoucí, máme u tak zvané **kradené kapsičky** [u Presla jako termín nenalezeno – pozn. L. P.] čili **kokošky** (Capsella bursa pastoris). **Šťovíkový kořen** (Rumex Acetosella) [Amerling tímto souslovím neoznačuje morfologický typ, ale kořen rostliny šťovíku, název šťovík i u Presla – pozn. L. P.] leží vodorovně v zemi a rozšiřuje se na všechny strany, taktéž položenými větvemi. Trávy naše obyčejně mají kořen **vláknitý**, (fibrosa radix) [u Presla však v podobě vláknatý – pozn. L. P.] který z více vláknitých kořínků sestává. Mimo tyto obyčejné rozdíly máme ještě mnoho jiných, jež pro krátkost uvést nelze.*

Cibule (bulbus) neprávě nazývá se kořenem, poněvadž vlastně mezi pupeny náleží, a beze všech rozpaků nazvatí jí lze pupenem podzemním, pročez o ní sousledněji u **pupenů** vůbec (Knospen) jednati budeme. Tak zvané **podcibulí**, (leucus) pleskatému štítu se podobající, jest odeněk; z jeho hořejšího povrchu vynikají cibulové, masité, čpavé šupiny, a v jich prostředku pupen cibulový, z dolejška pak vlášeníčko.

*Bambulina (tuber) zvláště u bramborů vyvinuta jest, má vesměs tvar kulatý, může jedno a více sobě rovných bambulin vydati, načež i hned vadne a brzo na svém celém povrchu počne pučeti. Bambulina chová množství škrobu, a mívá rozličný tvar. **Lomikamen zrnatý** (*saxifraga granulata*) má mnoho bambulinek zrnitých. Někteří **vstávačové** (*orchis*, též kukačky zvaní), mají bambuliny **moudité** (*testiculata* r.) [u Presla však slovo v podobě moud'ovitý – pozn. L. P.], jiní **prstité** (*palmata*) [Presl používá termín dlanitý – pozn. L. P.]; *totiž jako prsty u ruky utvořené. Brambory naše mají bambuliny visuté* (*pendula*) [u Presla používán termín odvislý – pozn. L. P.], *totiž uvěšené na nitovitých kořínkách. Kosatec* (*Iris*, *Schwertlilie*) *má bambuliny článkovité* (*articulata*) [u Presla slovo v podobě členatý], *když totiž jedna bambulina z druhé vyrůstá, a tudy jako z oudů spojených sestává. Ještě konečně uvéstí potřebí řeřabník smutný* (*Pelargonium triste*) *květinu náležející do rodu rostlin před několika lety v krászahradnictví velmi oblíbených, máť bambuliny růžencovitě* nařaděné (*moniliformis*), *zcela růženci se podobající* (Pokračování).⁶⁸*

U některých článků lze i poměrně snadno určit zdroj, odkud jsou obzvláště místa s velkou koncentrací termínů čerpána. Zde citovaná úvodní část stati o sled'ovi vychází z Preslova Navržení soustavy živočichů, konkrétně z pasáže věnované třídě ryb, zachovává zde uváděné názvy řádů a další termíny, jejich strukturu i pořadí (jen poněkud zjednodušuje v tom smyslu, že některé podrobnosti a příklady vynechává).⁶⁹ Článek Popsání částek rostlinných vůbec, sledující morfologii rostlin, zde konkrétně kořene, vychází z Preslova *Rostlináře*.

Tento text jsme citovali celý, neboť je mezi jinými Amerlingovými příspěvky do *Světozoru* jistou výjimkou. Obvykle se v jeho člancích střídají pasáže velmi terminologicky zatížené (věnují se zejména systematickému zařazení, případně výčtu příbuzných druhů, a odbornému, a to co nejuplnějšimu, popisu např. morfologie rostlin a živočichů, fází výrobního postupu atd.) s odstavci snadněji srozumitelnými, kde je i termínů méně. V tomto textu ale „odlehčenější“ pasáže nenajdeme vůbec, a snad právě proto se článek nikdy nedočkal slibovaných pokračování.

Podobným způsobem jako své články pro *Světozor* zpracoval Amerling i svůj spisek pro děti nazvaný *Knížka o hmyzech*. Uved'me hodnocení Evy Hoffmannové, podle které je pro tuto knihu charakteristický „jednoduchý jazyk, z něhož jsou vyloučeny veškeré pokusy o neznámé a nové tvary, který je prost těžko pochopitelných obrátů a obvyklých filozofických úvah“.⁷⁰

⁶⁸ AMERLING, Karel Slavoj. Popsání částek rostlinných vůbec. *Světozor*, 1834, roč. 1, č. 21, s. 163.

⁶⁹ PRESL, Jan Svatopluk. Navržení soustavy živočichů dle tříd, řádků a rodů, a spolu pokus zčeštění potřebných v živočišstvu názvů. *Krok* 1823, díl první, částka IV, s. 104–109.

⁷⁰ HOFFMANNOVÁ, Eva. *Karel Slavoj Amerling*. Praha 1982, s. 18.

Na knize je opravdu vidět, že se autor pokoušel cíleně o promluvu k dětskému adresátovi a o jeho vedení v poznávacím procesu. Projevuje se to především ve snaze o kontakt se čtenářem (opakovaně se objevuje oslovení „drahé dívky“, čtenář je přímo dotazován, nabádán),⁷¹ Amerling se snaží také o maximální názornost, často se odvolává na běžné dětské zkušenosti se světem hmyzu, odkazuje ve svých výkladech k vyobrazením připojeným na konci knihy, případně k ověření svých tvrzení doporučuje dětem nejrůznější experimenty (pro dnešního útlocitného čtenáře jsou některé z nich poněkud morbidní, zkoumaný objekt pokus zpravidla nepřežije).

Pokud jde o „jednoduchost jazyka“, je zde zřejmá tendence k jednoduché syntaxi vět. Otázka terminologická je ale složitější.

Ke svému spisu připojuje autor na závěr Vysvětlení slov, tj. seznam výrazů, u nichž lze u čtenáře předpokládat možné obtíže s porozuměním. Tyto výrazy jsou vysvětleny jinojazyčným ekvivalentem, zpravidla latinským a německým, doplněným případně stručným objasněním v češtině. Vysvětlovaných slov je 125, z toho jen 7 výrazů připadá na slova, jež lze považovat za součást běžné slovní zásoby (brloha, osnovati, pestrý, plocha, vykresliti, vzduch, zevnější), zbylých 118 tvoří termíny – na spis o 100 stranách osmerkového formátu určený dětem jde jistě o počet značný. Terminologická „smršť“ však souvisí s Amerlingovým obecnějším nedostatkem, který jej provázal po celý život, totiž s problémem vnímat omezené možnosti adresáta.

Amerling ale ani zde nevytváří většinu termínů sám, pouze přebírá již existující názvosloví; výchozím textem pro termíny z oblasti morfologie, názvů jednotlivých druhů a řádů hmyzu i dalších tříd živočišné říše, které Amerling uvádí v samém úvodu knihy, je tu opět Preslovo Navržení soustavy živočichů.

Vidíme, že Amerlingem používané termíny skutečně nejsou v převažující většině „nové“ v tom smyslu, že by byly jeho vlastním výtvořem; převzata byla slova již existující – srozumitelnost textu však i tak (alespoň dle výše uvedených citací) nebyla vysoká.

⁷¹ Srov. např. následující ukázkou, radící čtenáři, jak s textem zacházet, aby z něj co nejvíce vyzískal: „*Jen tedy, milé dívky, v těchto lístcích hezky čtete, tu se všecko dovíte. (...) Buďte toliko pozorny, a nevynechávejte nic při čtení, sice byste dále ledačemu neporozuměly, poněvadž zde jedno vypravování se druhým ouzce spojeno jest, a kdo jedno pozorně přečte, druhému snáze porozumí. Kdybyste ale přece někdy něčemu nerozuměli, optejte se pana učitele nebo tatínka nebo maminky, třebaš také staršího bratra nebo sestry; ti vám to rádi povědí.*“ – AMERLING, Karel Slavoj. *Knížka o hmyzech neboliž Naučné vypravování o motýlcích, včelách, chroustech, komářích a jiných, s příklady paměti nejhodnějšími pro děti československé*. Praha 1836, s. 5.

V některých momentech se dokonce snahy didaktické propojí s tendencí výchovnou: „*Budoucně vám také takového vymalují [tj. bude vyprávět o vodoměrkách – pozn. L. P.], budeteli se dobře chovati a tyto již uměti.*“ – Tamtéž, s. 15.

Narážíme tu na daleko obecnější problematiku počátků novodobé česky psané odborné a populárně naučné literatury. Je obecně známou skutečností, že základy pro vůbec možnost tvorby odborných textů v češtině byly položeny ve dvacátých letech 19. století, touha a volání po nich je však ještě starší (zmiňováno bývá Jungmannovo druhé *Rozmlouvání o jazyku českém* z roku 1806). Snaha o vědecké texty souvisí i se snahou o vytvoření českého jazyka básnického, naplněním těchto dvou vrcholných funkcí má čeština dokázat svou příslušnost k vyspělým jazykům.⁷² Počáteční fáze produkce odborné literatury u nás proto obvykle nevyplývá z potřeb ryze vědeckých, celý proces má spíše ráz „vyrovnávání deficitů“, zaplňování prázdných míst v celku reprezentativního kulturního a vědeckého života národního kolektivu⁷³ – už z toho důvodu je v podstatě jedno, jakému konkrétnímu tématu se ta která publikace věnuje, vítána je každá. Celý proces vzniku vědecké česky psané literatury se pak měl odehrát jakýmsi „skokem“, pokud možno naráz.⁷⁴

Ústředním problémem v těchto snahách bylo zejména chybějící odborné názvosloví, od 20. let je proto vyvíjena cílená neologizační činnost se záměrem vytvořit terminologii pro jednotlivé vědní obory. Výčet osobností, jež se zasloužily o položení základů moderního českého odborného názvosloví, je rovněž obecně znám: František Palacký (filozofie a estetika), Josef Jungmann (literární věda), Antonín Marek (logika), Antonín Jungmann (antropologie a lékařství), Josef Vojtěch Sedláček (fyzika a geometrie) atd. Základy terminologie biologické, mineralogické, chemické a technologické pak položil – za spolupráce se svým bratrem Karlem Bořivojem – Jan Svatopluk Presl. Protože v podobných oborech jako Presl se pohyboval i

⁷² „V každé nové odborné knize tak byl spatřován další důkaz vyspělosti češtiny, která je schopná vyjadřovat i tak složité záležitosti.“ – RAK, Jiří: Věda nebo osvěta. In: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století: Sborník příspěvků z 24. symposia k problematice 19. století Plzeň, 4.–6. března 2004*. Ed. Kateřina BLÁHOVÁ – Václav PETRBOK. Praha 2004, s. 182.

⁷³ Srov. např. reakci Františka Ladislava Čelakovského na chystané vydání Sedláčkovy *Fyziky*: „Tak bude zas jedna díra čili mezera vyplněna.“ – List Františka Ladislava Čelakovského Josefu Vlastimilu Kamarýtovi z 11. 9. 1824. Vydáno in: *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského, díl I*. Ed. František BÍLÝ. Praha 1907, s. 239. Instruktivní je též vzpomínka Josefa Bojislava Pichla s kladným oceněním Amerlingovy činnosti: „Amerling znal velmi dobře mezery a nedostatky naší nově oživené literatury a snažil se všemožně co nejdříve aspoň ty nejcitelnější vyplnit. Scházelo nám tolik překladů klasických děl jiných národů, tolik děl vědeckých, bez kterých žádná literatury novověké nelze na dlouho se obejít.“ – PICHL, Josef Bojislav. *Vlastenecké vzpomínky*. Praha 1936, s. 109n.

⁷⁴ „Nám jen zbývá, náš výborný a všeho podivení hodný jazyk (...) svorným myslí a vůlí sjednocením tak zapraviti a udobiti, jak přítomný stav vědomectva žádá; tak se pojednou tam postavíme, kamby dlouhá a loudavá cesta pozdě přivedla.“ – Předmluva k časopisu *Krok*, 1821, částka 1, díl 1, s. 8.

Karel Slavoj Amerling, bude nás právě Preslem tvořené názvosloví zajímat nejvíce.

Tvorba českého odborného textu je z hlediska dobové komunikační situace vlastně nadbytečná,⁷⁵ fakticky chybí reálná potřeba česky psané odborné produkce. Vyšší vzdělání se osvojovalo v němčině; ti, kdo ho dosáhli, umí německy a mají možnost získávat odborné informace ze zdrojů v tomto jazyce; ti, kterým vyšší vzdělání chybí, zas mají obvykle jiné starosti než získávat přírodovědné vzdělání. Paradoxnost situace autorů vystihuje skutečnost, že Jan Svatopluk Presl využíval ve 30. letech ke svým univerzitním přednáškám ze zoologie a mineralogie svých vlastních česky psaných spisů, zcela zásadních pro tvorbu české terminologie, a sice *Ssavectva* a *Nerostopisu*, ale protože byl vázán školským řádem k přednášení pouze v německém jazyce, pro potřeby výuky si je překládal do němčiny.⁷⁶

Praktické využití českého odborného textu bylo do zavedení možnosti výuky v češtině ve vyšším vzdělání velmi malé. Ani po zavedení českých přednášek na univerzitě a technice nebyl o tuto možnost mezi vysokoškolskými studenty zájem, a to především s ohledem na přetrvávající obtížnou srozumitelnost a malou využitelnost češtiny ve vědeckém výzkumu a státní správě.⁷⁷

Psaní odborného textu bez dostatečného zázemí ustáleného lexika bylo jistě velmi náročné, neméně obtížnou aktivitou byla ale také recepce těchto textů, jejich četba totiž vyžadovala vysokou míru aktivního úsilí o porozumění.

Náročnost je u odborného stylu vždy dána už zpracovávaným tématem, situaci ale navíc komplikuje vysoké zastoupení neologismů, slov v systému jazyka ještě neusazených, u nichž se čtenář k významu dopracovává tu více, tu méně složitěji.

Míru neologie v textu dnešní čtenář zpětně často nedocení, neologismus je totiž charakterizován právě „příznakem novosti“ v lexiku jazyka, ten však není stabilním rysem, ztrácí se postupně s tím, jak se daný výraz zařazuje do jazykového systému. Příznak novosti se proto samozřejmě z pohledu dneška lépe „odhaluje“ u slov, která se nakonec neujala; je však třeba si uvědomit, že v určitý okamžik jazykového vývoje zaujímala např. slova jako *jazykověda*, *národopis* a *zeměpis* obdobnou, periferní, pozici ve slovní zásobě češtiny jako výrazy *duševěda*, *hlatipis*, *lučba*, *nerostopis*, *silozpyt* atd., jež se do dnešních

⁷⁵ Stejně jako v případě překladů odborných textů z němčiny – srov. toto konstatování u Vladimíra MACURY v kapitole Překladovost In: *Znamení zrodu*. Jinočany 1995, s. 62.

⁷⁶ HOFFMANNOVÁ, Eva. *Jan Svatopluk Presl – Karel Bořivoj Presl*. Praha 1973, s. 219.

⁷⁷ ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – JANKO, Jan. Uplatnění nového českého přírodovědného názvosloví na českých vysokých školách v průběhu 19. století. In: *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918: Sborník z konference (Praha, 18.–19. 11. 2002)*. Ed. Harald BINDER – Barbora KŘIVOHLAVÁ – Luboš VELEK. Praha 2003, s. 303–304.

dnů v aktivní zásobě neudržela – a takových příkladů by pochopitelně bylo možné uvést celou řadu.

Neologismy v dobových odborných textech navíc stojí v pozici slov klíčových, na místě termínů – u nichž je ovšem jednoznačnost a pojmovost (tj. přesná definovatelnost významu) základním požadavkem.

Dalším podstatným nárokem na termín, má-li bezproblémově fungovat v textu, je jeho ustálenost a také pokud možno tzv. jednojmennost, tj. stav, kdy jednomu pojmu odpovídá právě jedno pojmenování.

V situaci, kdy na místě termínu stojí neologismus, je závažným způsobem narušen proces porozumění, v sémiotickém trojúhelníku, který by měl v tomto případě fungovat naprosto jednoznačně, jsou totiž rozkolísány vztahy mezi slovní formou a jí odpovídajícím pojmem, následně pak i mezi slovní formou a referentem.

Zprostředkující úlohu při porozumění textu často hrála němčina, nově zaváděný termín je v textech osvětlen uvedením německého ekvivalentu. Němčina plnila z praktického hlediska tuto roli pro všechny, kdo dosáhli vyššího vzdělání, velmi dobře; ozývaly se však i hlasy proti této praxi, německý jazyk některým vadil ideologicky.⁷⁸ Ti, kterým němčina (případně latina) nepomohla, byli odkázáni na občas připojované objasňování termínů opisy a definicemi – odtud i výše zmíněné rady Amerlingovi, aby při psaní do *Světozoru* autoři vysvětlovali termíny v závorkách přímo v textu nebo přiložili seznam termínů s osvětlením jejich významů.

Bohuslav Havránek shrnul podstatu vztahu neologizační činnosti a terminologie takto: „*Imanentním znakem odborného názvosloví je jeho ustálenost; odborný název neustálený je jen pokusem nebo návrhem, nemá ještě pro posluchače a čtenáře významovou určitost, která právě ze slova tvoří odborný název (termín, automatizované slovo a sousloví). Také existence několika paralelních názvů ruší zčásti tuto významovou určitost. Odtud pramení snahy po normalizovaném (standardizovaném) názvosloví, totiž jednotném a více nebo méně závazném názvosloví jednotlivých oborů, podepřeném autoritou úřední, stavovskou ap.*“⁷⁹

Lze říci, že počátky odborného stylu v novodobé české literatuře jsou neustálým „pokusem nebo návrhem“, zkoušením možností a hranic, kam až

⁷⁸ Kritika tohoto přístupu zdůrazňovala naopak zřetele praktické: „(...) terminologii ukoval [Jan Filčík ve svém *Přírodopise* – pozn. L. P.] dle Pressla, což ovšem dobře, ale vynechal slova německá a vepsal řeckolatinská. (...) On stojí na tom, že neslušno, bychom se pomocí německých terminů učili češtině, já ale pravím naopak, my toho potřebí máme, dokud nemáme vůkol sebe zvířata cizozemská, bychom je snad po česku si pojmenovat mohli; jinak nedosáhneme o nich pojmu.“ – List Josefa Černého Karlu Aloisu Vinařickému z 19. 11. 1834. Vydáno in: *Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní II*. Ed.

Václav Otakar SLAVÍK. Praha 1909, s. 97.

⁷⁹ HAVRÁNEK, Bohuslav. Terminologie. In: *Studie o spisovném jazyce*. Praha 1963, s. 83.

lze zajít.⁸⁰ Jednotnost názvosloví zpočátku ani nebyla cílem, existence synonym v oblasti názvosloví byla považována za důkaz kreativních možností a jazykového bohatství češtiny.⁸¹

Puristická tendence v oblasti názvosloví, vedená snahou zčeštit vše a odstranit tak z jazyka cizí vlivy, byla v pozdějším období často překonána tlakem mezinárodní terminologie a zřeteli praktickými, přesto zůstává čeština (spolu se slovinštinou, chorvatštinou a slovenštinou) mezi slovanskými jazyky řečí blížící se v mezinárodních přejímkách do oblasti odborného názvosloví na ose purismus – liberalismus nejtěsněji pólu purismu.⁸²

Vedle v základu iracionálních snah o co největší rozhojnění lexikálního bohatství se od počátku prosazuje také tendence po co nejracionalnějším uspořádání a systematičnosti v termínech oboru. Jako příklad vysoce racionálního a praktického názvosloví bývá uváděna Preslova systematizace přípon v názvech oxidů podle poměru kyslíku a vázaného prvku (Presl tomuto názvosloví položil základy a vytyčil princip, soustava však byla později ještě upravována; názvy sloučenin se proměňovaly i v závislosti na upřesňování poměrů látek a popsání principu oxidace).

Také například Preslova pravidla tvoření rodových a druhových botanických jmen, uveřejněná roku 1820 v jeho *Rostlináři*, kombinují tendenci puristickou („*nevyužívejte se žádná jména, nežli slovanská*“) s ohledy praktickými a snahou o co nejracionalnější a nejjednodušší systém (srov. např. požadavek, aby rodové jméno bylo tvořeno jen jedním slovem: odtud u Presla už ve spise *Flora čechia* psaní jmen typu *hadí mord* dohromady /tedy jako *hadímord*/; druhová jména tvořená jednotně podstatným jménem a jménem přídavným; snaha zamezit záměnám tím, že nebudou pro pojmenování používána slova navzájem si podobná; jednotné tvoření názvů čeledí jako adjektiv zakončených příponou –ovité; požadavek na krátkost názvů a mnohé další).

⁸⁰ Například Jan Svatopluk Presl nazval svou českou zoologickou systematiku uveřejňovanou v časopise *Krok Navržením*, a ani si v ní nenárokují v otázkách terminologických konečné slovo, v předmluvě ke svému návrhu vybízí: „*Než komu jména vystavená se nelíbí, ohlaš brzo veřejně, a podej nám jiná, ale lepší (...)*“ – PRESL, Jan Svatopluk. Navržení soustavy živočichů dle tříd, řádů a rodů, a spolu pokus zčeštění potřebných v živočišstvu názvů. *Krok*, 1821, díl první, částka II, s. 67.

⁸¹ O tomto problému viz MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Jinočany 1995, s. 52. Snaha o jednotnost v terminologii byla zpočátku, přes uznání funkčnosti pro běžný provoz, vnímána jako svazující, srov. názor Josefa Jungmanna: „*Někteří žádají, abychom se usnesli o termínech a ne jeden tak, druhý onak pokračovali; ale já nenávidím samovládu v literatuře a rád vidím a slyším cizá mně i odporná mínění; čas z toho, co býti má, ustanoví, ač ovšem počáteční hned svornost v termínech prospěšnější býti nepopírám.*“ – List Josefa Jungmanna Antonínu Markovi ze 7. 5. 1820. Vydáno in: *Časopis Musea království českého*, 1882, roč. LVI, s. 465.

⁸² HAVRÁNEK, Bohuslav. Terminologie. In: *Studie o spisovném jazyce*. Praha 1963, s. 82.

Způsob a průběh zařazení nového pojmenování mezi ustálené prostředky spisovného jazyka je ovlivněn vždy působením celé řady faktorů jednak interně jazykových, jednak externě jazykových.⁸³ V konkrétním případě ustalování terminologie, který sledujeme, může být faktorem interně jazykovým například tlak mezinárodní terminologie, míra funkčnosti, výstižnosti a ekonomičnosti neologismu, dále může hrát roli skutečnost, že pozice je již v jazyce obsazena nebo že již existuje systémovost pojmenování v nomenklatuře, která se osvědčila; k faktorům externě jazykovým patří například, zda terminologie našla dostatečný okruh vnímatelů, kteří ji případně mohou dále používat, dále již zmiňovaná snaha dokázat možnosti češtiny jednak zčeštěním pokud možno kompletní terminologie, jednak vysokou synonymitou, ale na druhé straně také vědomá snaha terminologii ustálit a synonymitu omezit vědomím návaznosti vlastního díla na předcházející a uznáním závaznosti termínů stávajících.

Právě vědomé zkáznění autorů, uznání již vytvořených děl předchůdců za autoritu hraje velmi důležitou roli. Opuštění jazykového experimentování pramenící z iracionálních východisek a také přesunutí zájmu z formy na obsah vědeckých spisů žádal František Palacký již roku 1827.⁸⁴ K prosazení tohoto nároku do praxe byla však ještě dlouhá cesta.

V tomto procesu sehrál svou výraznou roli Jungmannův *Slovník česko-německý* (1834–1839) – ten na jedné straně dokazoval již dosažené bohatství a tvárné možnosti češtiny, přispěl ale také ke stabilizaci slovní zásoby.⁸⁵ Má

⁸³ MARTINCOVÁ, Olga. *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha 1983, s. 25.

⁸⁴ „Mnoha zdařilých výtečných hlav mezi spisovateli našimi chopil se po tato léta chtíč jakýsi nesmírný, řeč naši všem nově vzdělaným evropským jazykům ve přednostech svých rovnou, anobrž, za větší vzdělavatelnosti její, podlé metafysických pravidel, nadevšecky jiné bohatší, jemnější a důkladnější učinit. Chtíč tento citům vlasteneckým přirozený a proto v původu svém chvalný jest, ale bajím se, nebude-li na uzdě držán, že literatuře naší více uškodí nežli užítku přinese. Předně zajisté, zajímaje mysl celou spisovatelů domněnkami o řeči a formě, odvodí nás čím dále tím více od studií reálních (pověcných) (...) I jest se obávati, abychom zahloubajíce se do řeči, ostatních nauk, které vlastně srdce šlechty a rozum osvěcují, příliš zanedbávali.“ – PALACKÝ, František. Slovo k vlastencům od redaktora. *Časopis společnosti vlastenského Museum v Čechách*, 1827, roč. 1., sv. 4, s. 148.

⁸⁵ Tuto dvojí funkci Slovníku předvídatě vystihl i Josef Jungmann v předmluvě k němu: „Příznivými poněkud okolnostmi jazyk český rychlým krokem ku předu se prostíral, a cokoli od některých proti tomu zehráno a křičeno, v okresu věd a umění znamenitě se rozšířil. Nemaje ale ve školách učených místa, a tudy potřebného jako žlabu ku vtékání do řečiště obecného života, zůstal, co do toho svého přírostku, některým jeho milovníkům podílem soukromým, jiným jsa nesrozumitelný, a na úrážku všechněm, kdož za posledních těchto let v literatuře oučastenství míti buď nemohli, buď nechťeli. Epoque tato posavad skončena není, posavad denně nová a nová slova od těch se tvoří, kdož v širokém poli věd a umění pracovati a jazyk vzdělávati usilují. Z té příčiny slušelo by počkati s vydáváním slovníka, ažby doba ta na větším aspoň díle uběhla; a však že potřeba sestavení i této nové zásoby denně větší jest, dílem že tvoření to slov vystavením úplnějším starého jazyka

jistě i velkou zásluhu na trvalém prosazení Preslova názvosloví do přírodních věd (svůj podíl má pochopitelně také kvalita Preslovy práce), právě tento přírodovědec patří mezi ty, kterým Jungmann vyslovuje zvláštní dík, Preslova přírodovědná díla byla totiž do *Slovníku* excerpována.⁸⁶

Mezníkem v ustalování české terminologie byl potom *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy* z roku 1853, vytvořený pod dohledem zvláštní komise k ustavení terminologie za vedení Pavla Josefa Šafaříka. Jeho vznik podnítila praktická potřeba výuky odborných předmětů v češtině. Cíl slovníku byl jasný, totiž „*aby užívání vědeckých názvů v proudu libovolného tvoření a přetvořování, často od jazyka a věci nedosti umělých, pomocí mužův soudných vyňato a do zřízeného řečiště uvedeno bylo*“.⁸⁷

Orientujícím jazykem je v tomto slovníku řeč stále ještě na terminologickém poli jistější, totiž němčina, k německým termínům jsou pak připojovány české ekvivalenty. Předmluva proklamuje, že se slovník chce vyhnout puristickým krajnostem; bylo sice konstatováno, že vlastní hesla slovníku někdy puristické stanovisko zachovávají,⁸⁸ autoři však dogmaticky nelpí na jejich prosazení v praxi jako jediné možnosti.⁸⁹

Přestože tento slovník má být příručkou v podstatě normativní a stabilizující, není v plnění této funkce úplně důsledný – ostatně tomu snad ani po období velké nestability na poli terminologie nemohlo být jinak, autoři

mírniti a zpracovati vidí se užitečné, aby ono bez příčiny a bezcestně se nedálo

[zvýraznila L. P.], (...) *nechtěl děle odkládati vydavatel vyhotovení tak dávno započatého, tak dlouho žádaného, tolik péče jej stojícího díla (...)* – JUNGSMANN, Josef in: *Slovník německo-český, I. díl*. Praha 1834, s. V.

⁸⁶ „(...) *co do částky přírodovědecké, velikou sobě o slovník můj zásluhu dobyl i zbírkami svými jej podporoval*“ – Tamtéž, s. VI.

⁸⁷ ŠAŘAŘÍK, Pavel Josef. Předmluva in: *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy*. Praha 1853, s. [III].

⁸⁸ „*Přesto vidíme v slovníku značnou tendenci puristickou; překládají se často, a to leckdy i nově, názvy mezinárodní, k nimž se další vývoj později vrátil (...)* Tak se překládá *adj. abstraktní a konkrétní na odtažitý a srostitý, konkurent na soutěžitele, definitio na výměr, vyměření, stanovení pojmu, elektromotor a elektrofor na elektrobudič a elektronoš, izolátor a izolovati na samotič a samotiti, osamotniti, indukce na návod a pod. Neujaly se obecně ani některé jiné termíny slovníkem zaváděné, jako výděl (obor), tržebná škola (obchodní škola), zemiště (území), anebo byly alespoň přizpůsobeny, jako vnětí změněno později na vněm, vjem, napnutí (elektrické) na napětí, hmatný na hmatatelný, adjektiva na –ný opět ustoupila adjektivům na –ní, substantiva na –cí, –sí definitivně později nahrazena tvary na –ce, –se v něm ještě jen připouštěnými (...)*“ – HAVRÁNEK, Bohuslav. *Vývoj spisovného jazyka českého*. In: *Československá vlastivěda, řada druhá, svazek Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha 1936, s. 111.

⁸⁹ „*Podotknu jen: (...) že užívání cizojazyčných slov místo nově navržených českých, v důležitých příčinách a potřebách, žádnému se nehájí, ješto začasť nemožné jest cizímu rčení domácí hned pak in abstracto a bez mnohonásobného zkušování in praxi odměrně vyrovnati (...)*“ – ŠAŘAŘÍK, Pavel Josef. Předmluva in: *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy*. Praha 1853, s. [VI].

7 F

7. 1. 19

7 F

musí brát ohled nejen na potřebu předvést takovou slovní zásobu, která by umožnila tvorbu děl nových, ale měla by umožnit i porozumění těm již vytvořených. Proto ne vždy je u daného pojmu uváděn pouze jeden výraz, ještě stále se v některých případech objevují i synonyma. (Autoři slovníku někdy ten výraz, který považují za méně šťastný, uvádějí pouze v závorce, slovník tak má nejspíš napomoci jeho sice postupnému, ale nakonec definitivnímu ústupu, přitom ale, jak již bylo řečeno, nebránit porozumění textů stávajících, kde je termín použit.)

Pavel Josef Šafařík končí svou předmluvu ke slovníku podobně jako o třicet let dříve Presl své Navržení soustavy živočichů, totiž výzvou, aby jiní případné nedostatky práce opravili svými vlastními návrhy termínů – v nových souvislostech však tento požadavek vyznívá daleko víc jako tradiční *captatio benevolentiae* než jako vážně míněná výzva k další neologizační činnosti.

Řekli jsme již, že na ustalování názvosloví měla podíl také vědomá kázeň autorů samých. Na Amerlingových člancích pro *Světlozor* jsme mohli sledovat, že se jejich autor v otázce názvosloví ukázněje přímo vzorově, sám je netvoří, ale přebírá, a to od Presla, jehož neologismy měly, při zpětném pohledu, velmi progresivními vyhlídky pro rozšíření. Co tedy jeho kritikům v této době vadí?

Amerling se nemusí mýlit, když tvrdí, že negativní ohlas není určen pouze jemu. Ve zhruba ve stejném období, kdy vzniká epigram citovaný v úvodu této kapitoly, se Čelakovský skutečně vyjadřuje kriticky i k Preslovi, i když zdaleka ne tak explicitně a obsáhle jako v případě jeho žáka. Preslův *Nerostopis*, základní dílo pro ustavení českého mineralogického názvosloví, vydané roku 1837 nákladem Amerlingových Stálců, komentoval sice krátce, ovšem nijak nadšeně: „*Prof. Pr.* [Presl – pozn. L. P.] *vydává svou mineralogii – ale – ale –*“⁹⁰

Kritika může být výrazem změněného vztahu k vysoké míře neologie a malé srozumitelnosti textů, které vyžadují od čtenáře pomalu „heroický výkon“. Ve třicátých letech se také stále častěji do pokračujících snah o bohatou a všech cizích vlivů prostou slovní zásobu začínají ozývat hlasy o potřebě uměřenosti i v obohacování slovníku – a nezřídka patří těm, kteří dřív sami novotaření obhajovali, nyní si však uvědomují, že celkové rozkolísání slovní zásoby může být nebezpečné. Palackého názor jsme již citovali, stále umírněnější stanoviska zaujímá v této otázce i vůdčí osobnost celé generace, Josef Jungmann.⁹¹ Odklon od neologisování lze ostatně pozorovat i

2.

⁹⁰ List Františka Ladislava Čelakovského Karlu Aloisu Vinařickému z 10. 1. 1837. Vydáno in: *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského, díl II.* Ed. František BÍLÝ. Praha 1910, s. 420.

⁹¹ Ve druhém vydání *Slovesnosti* (1845) dokonce vystupuje proti zbytečnému novotaření a také sám ustupuje od mnoha novotvarů prvního vydání, ani do *Slovníku* nepřijal vše nové,

v básnickém jazyce let třicátých – tvorba samotného Čelakovského je toho nejlepším důkazem.⁹² Jenže i v této době zároveň existují obory, vrátíme-li se opět k oblasti vědy, kde potřebná terminologická zásoba stále ještě chybí, a proto pokračuje úsilí o její doplnění (stále také provázené purismem). Čelakovského znechucení novými vědeckými pracemi s další zásobou neologismů lze pochopit, zároveň je však třeba říci, že jeho hyperkritický postoj má tendenci „vylít s vaničkou i dítě“.

Problém také spočívá v postupném přehodnocování pohledu na postavení vědy ve sféře života národního kolektivu. Vědecká práce (a přírodovědná zvláště) se do kontextu národního snažení zařazovala přece jen obtížně,⁹³ obzvláště po odeznění počáteční euforické fáze, jež se radovala zejména nad jazykovou stránkou věci. Objevoval se názor, že cílem českých odborníků se má stát popularizace vědy, ne samostatný výzkum. V tomto duchu se nesla i kritika vydavatelské politiky Matice české. *Podle některých posuzovatelů vycházely jejím nákladem knihy příliš odborného zaměření, tím pádem pro většinu národa nesrozumitelné. (...) Objevovaly se dokonce i obavy, že prostému čtenáři nesrozumitelné spisy nakonec mohou odradit širší veřejnost od české četby vůbec, a tím ji odcizit vlasteneckému úsilí*⁹⁴

Sklon právě k těmto obavám lze nalézt i u Čelakovského, navíc se u něj ozývá jako spodní tón obava, že odborná produkce dusí ostatní snažení: *„Pěkná naše literatura od několika let velice se ztenčila a slovem jest hrubě nepěkná. K tomu i to těžké a olověné vědecké závaží na ní! strach jest, aby ji docela nestrhlo. Přeji sice jako kdo jiný spisům vědeckým, které se rodí z naší půdy a na naší půdě, ale toho učeného přelívání jsem vždy nepřitelem, ješto z něho nic leč Němec a zase Němec nevyhledá. Ti páni ani sami netuší, jak velice svou dobrou vůlí chod literatury naší zdržují.“*⁹⁵

Je třeba si uvědomit, že ve 30. letech ještě stále probíhá boj o získávání čtenářstva pro českou knihu.⁹⁶ Snad má Čelakovský tendenci vidět v naučné

co se nabízelo. – HAVRÁNEK, Bohuslav. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Ceskoslovenská vlastivěda, řada druhá, svazek Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha 1936, s. 94.

⁹² Už v roce 1829 odsoudil v předmluvě k *Ohlasu písni ruských* lexikální tendence předchozího období: „(...) *pestrá latanina slov nikdy myšlenky samé nenahradí, která čím vznešenější a pěknější, tím spíše takořka v tenké roucho slov se odívá, aby více viděna a pozorována byla.*“ – viz Bohuslav HAVRÁNEK. Tamtéž, s. 101n.

⁹³ RAK, Jiří. Věda nebo osvěta. In: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století: Sborník příspěvků z 24. symposia k problematice 19. století Plzeň, 4.–6. března 2004*. Ed. Kateřina BLÁHOVÁ – Václav PETRBOK. Praha 2004, s.184.

⁹⁴ Tamtéž, s. 186.

⁹⁵ List Františka Ladislava Čelakovského Karlu Aloisu Vinařickému ze září 1829. Vydáno in: *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského, díl II*. Ed. František BÍLÝ. Praha 1910, s. 522.

⁹⁶ Právě z tohoto období pochází i dopis Chmelenského Čelakovskému použitý také Vladimírem Macurou k dokladování, že česká kultura sama sebe občas reflektovala jako hru na žádoucí realitu. Jeho tématem je právě celkově neutěšená situace české kultury daná

literatuře konkurenta beletrie, i když to nelze přímo doložit; zajímavé však je, že u Karla Slavoje Amerlinga nalezneme doklad přesně opačné úvahy, totiž že beletrie zabírá místo naučným spisům (této obavě ještě budeme věnovat pozornost níže).

Svou roli v nechuti k odborným spisům mohly sehrát i neblahé zkušenosti s problematickým odbytem dvou velkých vědeckých děl ve druhé půli 30. let, totiž Jungmannova *Slovníku česko-německého* a Šafaříkových *Starožitností*. – obtíže s prodejem těchto spisů spolu s jejich finanční nákladností způsobily velké problémy v hospodaření Matice české, ze kterých se vzpamatovala až pomocí mecenášského zapravení svých dluhů Janem hrabětem Kolovratem-Krakovským.⁹⁷

Nesmíme také zapomínat na skutečnost, že Čelakovský v letech 1834–1835 rediguje beletristickou přílohu *Pražských novin, Českou včelu*, která rovněž chtěla otiskovat mezi jiným i příspěvky popularizační, a Čelakovský chtěl vycházet co do jejich srozumitelnosti čtenáři maximální měrou vstříc. Jeho pohled na popularizaci vědy se tak dost odlišuje od náhledů Amerlingových.

V dilematu mezi činností osvětovou a vědeckou nabízí Karel Slavoj Amerling ve 30. letech řešení ojedinělé a z delší perspektivy nutně neúspěšné. Tradičně je řazen mezi popularizátory a v této době skutečně vlastní vědecké práce nepublikuje. I popularizace však mohou být různé druhy a o Amerlingově způsobu této činnosti mnoho napoví zpětný pohled na ukázky z jeho produkce a jejich srovnání s texty, z nichž autor vycházel.

Informace z původního textu procházejí totiž v Amerlingově pojetí jen velmi malou redukcí, ideálním cílem je zjevně pokud možno předat všechno, co k dané problematice věda nabízí. Tento postup je patrný i v oblasti lexika, termínů je zkrátka příliš. Nelze se často zbavit dojmu, že čtenář dostává informaci zbytečnou a také názvoslovím je zahlcován zbytečně. Je to patrné i na námi uvedených ukázkách, srovnajme například pro Amerlinga nikdy

---

chybějícím publikem: „*Hněvati se již počínám na ten český nebásnický národ, jenž za celý rok ani čtyry archy básniček vydati v stavu není. Nebude z nás nic (...) Z nás taky nebude nic – samé až – až Slovník vyjde – to jest celý rok – a jak dlouhý jest chudému rok! – až se Matice zotaví – to bude víc než rok – a zatím se nám nové až narodí. – Ani jediný almanach posud celý český národ vydati v stavu nebyl, a počítá se těch Cechomoravanoslováků tuším 6,000.000, tj. šest milionů. Výbor z těch 6,000.000 se jistě letos zas sejde v Praze k sv. Václavu, aby se vědělo, co každý za ten celý rok – neudělal. Ale to nic nedělá. Napíše se protokoll, že se zase plány nové kují, a pak se sejdem zas, hm! šest milionů. Dejte nám jich jen šest tisíc, a my zplesáme, nemajíce jich nyní ani šest set. My si v skutku hráme na literaturu (...)“ – List Josefa Krasoslava Chmelenského Františku Ladislavu Čelakovskému ze 7. 9. 1838. Vydáno in: *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského, díl II.* Ed. František BÍLÝ. Praha 1910, s. 501.*

⁹⁷ Právě na tyto problémy naráží i Chmelenského dopis citovaný v předchozí poznámce. O problémech Matice v této době srov. TIEFTRUNK, Karel. *Dějiny Matice české.* Praha 1881, s. 68–69.

neopominutelné podrobné zařazení daného zvířete či byliny do systematiky; na úvod *Knížky o hmyzech* zase autor vyjmenuje všechny jiné třídy říše zvířat, které mimo hmyz také existují, pravda, část z nich je určena „odrostlejšími dítkám“ a uvedena v poznámce pod čarou, ale i tak se zdá skoro zbytečné seznamovat tyto s existencí třídy ramenejšů, hvězdejšů atd.

Některé Amerlingovy články jako by přímo vyhledávaly příležitosti k dalším a dalším výčtům termínů – tak např. u článku věnovaném oslovi uveřejněném ve *Světozoru* se čtenář nejprve „prokouše“ zařazením osla mezi ostatní zvířata; pak přijde na řadu něco málo termínů z morfologie zvířat; po výkladu o výskytu a vlastnostech osla následuje vůbec terminologicky nejzatíženější pasáž věnovaná výrobě pergamenu z oslí kůže, v níž je uvedena celá řada odborných pojmenování pro různé fáze výrobního postupu, aniž jsou ovšem tyto fáze jakkoli blíže osvětleny.⁹⁸ Odtud tedy ona stěžovaná obtížná srozumitelnost Amerlingovy produkce.

Funkční styl populárně-naučný je vymezen zejména ohledem na adresáta, jímž je primárně laik. Pro Amerlinga je typické ignorování omezených možností na straně recipienta (u jeho práce výchovně-vzdělávací se později shledáme s podobně nízkou mírou ohledu na toho, kdo je adresátem působení). Je však třeba dodat, že s podobnou výtkou, totiž že role textu ve vztahu k vědě na straně jedné, a popularizací na straně druhé není jednoznačná, což má dopad i na nízký čtenářský zájem, se setkáme i v pozdějším hodnocení Amerlingova učitele Josefa Svatopluka Presla.⁹⁹

Máme-li tedy shrnout předchozí výklad, zněl by závěr takto: **Nesrozumitelnost spisů není dána pyšným přehlížením čtenáře. Preslovi šlo v především o vytvoření komplexní české terminologie v přírodovědných oborech, o přínos vědě i o čtenářskou přitažlivost jde až ve druhé řadě; Amerling se pokouší znalost názvosloví rozšířit mezi laické čtenáře, a to pokud možno v úplnosti, na něco takového však recipient v této době není připraven.**

Pro Karla Slavoje Amerlinga navíc hrála přírodověda naprosto zvláštní roli mezi aktivitami k povznesení národa, přisuzoval jí na poli národního života výsostné (a realitě ne zcela adekvátní) postavení, ohled na adresáta se zkrátka do jeho ideálního snažení nevešel. Václav Staněk vystihl Amerlingovu povahu následovně: „(...) *on poznává, že má pravdu, a pak*

⁹⁸ AMERLING, Karel Slavoj Amerling. Osel (*Equus asinus*). *Světozor*, 1835, č. 5, s. 23–24.

⁹⁹ „[Preslovy spisy] nejsou vědecké ani v tom smyslu, aby vyjadřovaly individuální názor spisovatelův na přírodu, ani nejsou zase tak populární, aby vybíraly čtení pro lid záživné a právě potřebné, nýbrž stojí asi uprostřed mezi obojím. Lze pochybovati, že by byly bývaly příliš mnoho čteny (...). Byly uloženy v mnohých knihovnách soukromých, byly obdivovány a oceňovány, ale zamilovanou četbou se jistě nestaly ani odborníkům.“ – NĚMEC, Bohumil. Botanika v Čechách. In: *Vývoj české přírodovědy*. Ed. Ladislav Vinklář. Praha 1929, s. 106.

nebere na žádné okolnosti ohled a chce, aby tyto pravdy naskrze průchod měly (...)¹⁰⁰ Doktor Staněk sice této charakteristiky použil v souvislosti s naprosto marginálním sporem o prospěšnost piva pro zdraví (Amerling v *Promyslném poslu* čtenářům doporučuje se tomuto nápoji do padesáti let věku vyhýbat; jeho známí toto doporučení nesli s jistou nelibostí), nicméně se domníváme, že sklon k jisté demagogii, vedené ovšem vždy svatým záplem, lze vztáhnout i na další Amerlingovo počínání.

---

¹⁰⁰ List Václava Staňka Karlu Aloisu Vinařickému ze 16. 4. 1841. Vydáno in: *Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní, díl II.* Ed. Václav Otakar SLAVÍK. Praha 1909, s. 376.

Amerlingovy pokusy o prosazení česky psané odborné literatury; Stálci jako výraz vlastenecké oběti

Rozvoj novodobé české literatury předbíhal časově diferenciaci čtenářstva a jeho potřeby, čtenář je literární produkcí teprve postupně vychováván, a to nejen pro vlastenecké hodnoty, ale i pro schopnosti náročnější četby vůbec. Literatura problém alespoň do jisté míry vyrovnávala svou schopností si iluzi publika, v reálu zatím neexistujícího, vytvořit, protože každé literární dílo je komunikačním aktem a jako takové má v sobě představu adresáta obsaženu.¹⁰¹

Iluze společenského zázemí literatury byla tu více tu méně tvůrci české kultury reflektována, velkým problémem se však stávala v okamžicích, kdy reálná situace působila zcela konkrétní potíže nakladatelskému provozu. Málo početné publikum se pak náhle stávalo problémem velmi naléhavým a nepříjemně zjevným. Česky psaná odborná produkce byla v situaci ještě obtížnější než beletrie – problémem je už zúžení okruhu potenciálních čtenářů jistou vzdělanostní úrovní (případně též oborem zájmu), přidává se navíc ona „nadbytečnost“ a praktická neupotřebitelnost česky psané vědecké literatury, které jsme se již věnovali.

Často je kniha vůbec a odborná zvlášť vnímána jako oběť, a to hned několikrát. Předně je tvorba obětí autora, jeho přispěním české kultuře (dobovou terminologií „na oltář vlasti“). Obětavost se ale žádá i od čtenáře. Už jsme viděli, že četba odborného textu často velkou námahou skutečně byla a vyžadovala značnou dávku motivace. V okamžicích, kdy knihy nejdou na odbyt, je čtenářům vyčítána právě malá obětavost.¹⁰² I zpětně vidí například při hodnocení činnosti Matice české Karel Tieftrunk jako příčinu potíží u

¹⁰¹ Problému se věnuje Vladimír MACURA v kapitole Ideálnost, hra, mystifikace v knize *Znamení zrodu*. Jinočany 1995, srov. s. 104.

¹⁰² Ocenění vlasteneckých zásluh na straně autora a výčitka směrem k obecnstvu – tak komentoval např. Josef Josefovič Jungmann problémy s vydáváním Preslova *Rostlináře* (1820–1835, projekt zůstal nedokončen): „*Takových učených, vroucných, horlivých a věrných vlastenců málo máme, jaký p. prof. Presl Svatopluk jest; ten právě divy koná. Pomněme – jen vydání Rostlináře, jaký to náklad, jaká to práce (on i obrazy sám ryje) a malo odběratelů, něco přes sto, a přeci již 27 svazků hotových.*“ – List Josefa Josefoviče Jungmanna Janu Kollárovi z 25. 9. 1824. Vydáno in: *Korespondence: Josef Josefovič Jungmann*. Ed. Olga VOTOČKOVÁ–LAUERMANNOVÁ. Praha 1956, s. 76. Na nedokončený projekt vzpomíná i sám autor v předmluvě k *Všeobecnému rostlinopisu*: „*Já (...) nelitoval žádné práce, protože jsem se kojil nadějí, že národu našemu dám práci, jaká v nižádné cizí literatuře se nenachází. Má naděje byla zklamána. Obecnstvo zastesklo si nad tou obšírností, protože tehdaž literatura naše podávala knihy nanejvýš dvacetiarchové.*“ – PRESL, Jan Svatopluk in: *Všeobecný rostlinopis čili Popsání rostlin ve všelikém ohledu užitečných a škodlivých, díl I*. Praha 1846, s. [I].

A na české publikum se zlobil i Chmelenský v listu citovaném výše.

vydávání Jungmannova *Slovníku* a Šafaříkových *Starožitností* liknavost čtenářů: „*Vydáním Starožitností a Slovníku Sbor [tj. Matice – pozn. L. P.] podal světlý důkaz, jakého rozvoje česká řeč a literatura jest schopna, dostane-li se jí náležitě pomoci; jakých obětí duševních jsou přední mužové vlastenečtí schopni, jde-li o zvelebení národního písemnictví. (...) Toto dobré vědomí a vřelá oddanost osvícených vlastencův byly jedinou útěchou jeho. Neboť právě za oné doby, kde ona dvě velká díla se vydávala, bylo účastenství k Matici ze strany národu slabé. Jak klesal počet zakladatelů, (...) o tom již na svém místě bylo pověděno; ale kromě toho smutného úkazu bylo si Sboru trpce stěžovati na zmáhání se počtu liknavých členů, kteří ani roční minimum desíti zlatých nesložili (...). Také liknavost způsobu jiného se při zakladatelích objevila, že totiž mnozí, jakkoli měli ku knihám právo, jich ani nevybírali.“*

V dalším textu Tieftrunk připouští, že nechuť mnohých členů byla dána finanční náročností obou děl, kvůli které nestačilo přispět běžným vkladem, ale bylo třeba ještě připlatit polovinu ceny, aby člen Matice spis obdržel, v závěru nicméně shrnuje: „*Avšak právě tento zřetel k užitku vlastnímu patrným jest důkazem, že se tehdáz ještě nedostávalo hrubě toho vlastenectví obětovného, které duševní prospěchy národu výše staví nad výhodu jednotlivcův.*“¹⁰³

Kniha je vnímána jako společný příspěvek spisovatele a čtenářů dobré věci, to jest rozvoji národní kultury. V krajním případě dokonce nebylo v očích vlastenců nutné knihu číst, stačilo, když byla „dobrá věc“ podpořena koupí spisu. František Palacký chválí Sedláčkův *Silozpyt* a Preslovu *Lučbu* takto: „*O zásluhách díla tohoto, co do obsahu jeho nepotřebí mi nic dokládati; sebránotě zajisté z nejlepších toho druhu jinojazyčných knih a přiměřeno ku potřebě těch, kteří s vědami těmito po česku obíratí se chtějí. Terminologie opatrně zvolená, důsledná i zřetelná jest. Tato chvála jej nakonec dovádí k jednoznačnému doporučení: **Koupiti knihu musí pravý vlastenec, třebať ji ani nečetl, aspoň pro podporu literatury** [zvýraznila L. P.], a nemůže-li sám, aspoň jiné ku koupení nabízeti.“¹⁰⁴*

Nedostatek obětavosti je někdy vyčítán i těm, pro něž prodej knihy znamená výdělek, opačný případ pak podnikatelský neúspěch, totiž nakladatelům. S výčítkou konstatuje Josef Bojislav Pichl to, co se zdá z dnešního pohledu samozřejmostí: „*Nakladatelstvo českých kněh hledělo si jen takových, ze kterých byl zisk patrný.*“¹⁰⁵

Při tomto úhlu pohledu lze pak například nadační fond Matice české chápat jako organizované obětavé přispívání na onu společnou dobrou věc. Amerligův pokus o sdružování k podpoře vydávání knih, jeho tzv. Stálci, vychází z podobného východiska, idea oběti se objevuje už v počátečním

¹⁰³ TIEFTRUNK, Karel. *Dějiny Matice české*. Praha 1881, s. 68–69.

¹⁰⁴ PALACKÝ, František. Literární zprávy z Prahy. *Časopis společnosti vlastenského Museum*, 1828, roč. 2., sv. 2., s. 137.

¹⁰⁵ PICHL, Josef Bojislav. *Vlastenecké vzpomínky*. Praha 1936, s. 110.

provolání, a nároky na členy Stálců jsou skutečně značné – odebírat totiž neměli knihy jen pro svou potřebu, ale v počtu vícero kusů s tím, že pro ně musí sami najít čtenáře.¹⁰⁶ Toto vytváření čtenářské obce naráželo na problémy při praktické realizaci (svědčí o tom i vyjádření Gašpara Fejérpatakyho–Bělopotockého v dopise Amerlingovi, citovaném zde na straně 32).

Amerling se neexistencí zájmu o vědecké spisy nezabýval, byl naopak přesvědčen o tom, že existuje jejich reálná potřeba, že dokonce čtenáři netouží po ničem tolik jako po vědeckých spisech: „(...) *Že však již i každá starší literatura za hlavní povinnost svou sobě pokládala, by i v přísných vědách, zvláště ale ve filosofii a přírodnictví vynikala, a tak nenesouc pouhé jen květy i ovoce potřebné vydávala; tím více za našich dnů každé vzniknouti chtějí literatuře zapotřebí, přísnovědeckého života svého stránku pěstovati. Neboť právě filosofických a přírodnických vědomostí za našich dnů uznaná cena jest tak povšechně, že již jedva čtenáře najdeš, kteréhož by si pouhými plody obraznosti uspokajiti mohl, a kterýž by dychtivě po knihách nesahl, jenž člověku předúležité ony vědomosti prstonárodnějším pajeďnávají spůsobem.* [zvýraznila L. P.] (...)“ Vědeckou literaturu považuje Amerling za bezpodmínečně nutný předpoklad každého dalšího rozvoje duševního života národa: „*Můžeme bez rozpaků tvrditi, že, nebudemeli míti literatury přísnovědecké a tak zvané chlebonosné, a nepostarámeli se v čas o její vzniknutí, podporování a vzdělávání, náš národ v Čechách, na Moravě a Uhřích nikdy k duševnímu pravému životu neprocitne, kolotaje se mdlobou neustále v začátcích, z nichž při vši své literární snaze od času povstání básní v Kralovédvorském rukopisu s přestávkami a bez přestávek více méně nešťastných až do nynějška vyplésti se nemůže.* (...)“¹⁰⁷

O něco kritičtěji, pokud jde o dychtivost čtenářstva po odborných spisech, se Amerling vyjadřuje v patrně nikdy nadeslaném konceptu dopisu adresovaném nakladateli Janu Hostivítu Pospíšilovi. Pro nešvary čtenářstva tu hledá omluvu v jeho „nedospělosti“ a odpovědnost za, podle něj málo utěšený, stav české literatury přehrává na nakladatele, respektive knihkupce.

Zjišťujeme, že Amerlingovi vadí jednak to, s čím jsme se již shledali, totiž malá obětavost nakladatelů a ohledy na zisk, jednak malé zastoupení poučných spisů. V Amerlingově představě nedostávají odborné spisy šanci z toho důvodu, že literatura je doslova „zaplevelena“ beletrií. Amerling tu

¹⁰⁶ Srov. obdobné hodnocení Jiřího Pokorného: „*tento citát* (vyjadřující, že spisovatel i nakladatel se musí spokojit s tím, když neprodělají – pozn. L. P.) *spolu s Amerligovou představou, že stálci musí odebrat a zaplatit vše, včetně knih, o něž nestojí, a které proto mají věnovat povolanějším a potřebnějším, ukazuje, že celý projekt byl postaven opět ne na prospěchu, který vyplývá z četby a nových znalostí, ale na vlastenecké oběti. V tom spočívala hlavní překážka dlouhodobého fungování této instituce.*“ – POKORNÝ, Jiří. Stálci ve službách české literatury. Tvar, 1992, roč. 3, č. 24, s. 1.

¹⁰⁷ Amerligův rukopis provolání ke vzniku stálců, datováno 1. 5. 1837 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

dokonce ve svém příměru těžší z dobově oblíbených názvů spisů krásné literatury, které byly často inspirovány říší květin: „*Jak poslouženo národu našemu legiony básniček a veršů jalových, zpěvohrami beze zpěvu, náboženskými knihami, jedva tesařskou sekerou vytesanými? Očže vzkvětla literatura naše kupami hyacintů, narcisků, bazaliček, chudobiček, fialek? K jakým blahým člověčenským citům vzňal pýr literatury naší, ta nevybytná čeled' prázdných povídek, lichých divadel a jiných ničemných vyzraždil? Oč nám ušlechtily naše panny, mnoho-li nám vzdělaly dobrých českých materi, jakými podněty k působení, jakými vhledy do živobytí zásobily chvílky každé jich čtení obětované? A neštítí-li se každý, knih českých sebemilovnější, jednak ovšem rozumný vlastenec podobný nešvar odkupovati? (Není-liž náklad, byť by i hojně se vyplatil, do smetí zahozen, ano není-liž, třeba by z nejlepšího mínění pocházel, na kolikerou újmu nezkušeného čtenáře vydán?) (...)*“¹⁰⁸

Amerling měl pro beletrii velmi málo pochopení obecně¹⁰⁹ – její poslání v jeho pojetí měla nahradit právě díla naučná.

Funkci poznávací plní naučná literatura jako svou primární. Zábavné poslání literatury bylo podle Amerlinga naprosto zbytečné, jsme v pokušení napsat, že čtenář neměl v jeho pojetí na zábavu vůbec „nárok“, protože měl za úkol věnovat se dle Amerlingova soudu důležitějším věcem. Další funkce, totiž formativní a estetickou, může podle něj naučná literatura bezproblémově zastat, protože bádání o přírodě zušlechťuje morálku i krasocit, o vlasteneckém působení nemluvě (viz naše další pojednání o Amerlingových vlastních naučných spisech).

V praxi se má žádoucí změny docílit velmi jednoduše, prostě je třeba, aby zábavná literatura přestala být vydávána a byla nahrazena spisy poučnými; čtenářstvo se změně snadno přizpůsobí: „*A tu již bude věc nakladatelů moudře uvážiti potřeby vlasti a spisovatelů zvláště k tomu míti, aby poučné věci psali. Již ochotné tištění spisů takových mnoho působí a učeným všeho druhu chuti i setrvalosti dodá a samo na pokračování věd mnoho působí. (...) Nevímeť, odkud ten strach před nákladem na vědecká díla? – Neboť čím mužněji literatura naše si počínati bude, titěrky podobné tím skrovnějšího odbytu naleznou, tím horlivěji budou spisy vědecké hledány (...)*“¹¹⁰

¹⁰⁸ Koncept listu Karla Slavoje Amerlinga Janu Hostivítu Pospíšilovi, b. d. Vydáno in: *Pedagogické dědictví Karla Slavoje Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 28.

¹⁰⁹ Ve své vzpomínce to dokládá i Josef Václav Frič: „*Jsa velikým nepřitelem poesie, která prý svádí od pravdy, odsuzoval v přední řadě dramatické umění, jež prý učí přetvářce.*“ – FRÍČ, Josef Václav. *Paměti Josefa Václava Friče. Část první: Do třiceti let. III. svazek*. Praha 1886, s. 199.

¹¹⁰ Koncept listu Karla Slavoje Amerlinga Janu Hostivítu Pospíšilovi, b. d. Vydáno in: *Pedagogické dědictví Karla Slavoje Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 29.

Že reálné provedení není zdaleka tak jednoduché, o tom se brzy Amerling přesvědčil sám, Stálci si kladli za cíl vydávat jen naučné spisy a jejich snahy zkrachovaly právě na nedostatku zájmu čtenářstva. Neúspěch uspíšil i Amerling sám, vyznačoval se sice vždy talentem vytyčit ideál a nadchnout pro něj ostatní, ale reálných organizačních schopností se mu nedostávalo, zmatené účetnictví Stálců je toho dokladem.¹¹¹

---

¹¹¹ „(...) Přesto měla „věc stálecká“ naději na úspěch – kdyby ji organizoval někdo jiný než nepraktický Amerling. Měl totiž příliš mnoho jiných zájmů a starostí, než aby se mohl svému projektu, v němž si zajišťoval všechny administrativní práce, dostatečně věnovat.“ – POKORNÝ, Jirí. Stálci ve službách české literatury. *Tvar*, 1992, 3. roč., č. 24, s. 1.

Etymologie, analogie a jejich postavení v Amerlingových pracích

Již jsme řekli, že Karel Slavoj Amerling začínal jako univerzitní asistent Jana Svatopluka Presla, a viděli jsme i to, že si ve třicátých letech počínal jako jeho žák a stoupenec: přebírá v této době z Preslových děl názory i terminologii. Také v Amerlingových projevech soukromých i veřejných zaznívá v této době na Presla jen samá chvála.

V dopise Josefu Vladimíru Pelikánovi z roku 1834 nazývá svého učitele „naším drahým, veledrahým Preslem“,¹¹² projevuje přání, aby pro českou kulturu pracovalo více takových jako on¹¹³ a nadšeně referuje o Preslem chystaných pracích.¹¹⁴ V proslovu k zahájení přednášek nedělní průmyslové školy v Klementinu Amerling oceňuje Preslovy zásluhy: „Všudy, v každém skoro promluvení, nalezneme stopy jeho šlechtných tužeb a prací, neboť on tyto vědecké besedy dávno již před těmito dobami starostlivě uchystal a připravil.“ V témže textu jej prohlašuje za „svého nezapomenutelného učitele a mistra“.¹¹⁵ V předmluvě k *Promyslnému poslu* zase Amerling doporučuje čtenářům Preslovu *Technologii*, jejího autora nazývá „naším nevyrovnatelným a nejvroucnějším přítelem národní naší vzdělanosti“.¹¹⁶

A přesto později do blíže nedatovaného náčrtu svého životopisu Amerling vloží naprosto odmítavou kritiku Jana Svatopluka Presla, jeho díla i jeho terminologické tvorby. Zpětně vidí i dobu své asistentury u něj v těch nejčernějších barvách, jediné, co mu po letech připisuje ke cti, je jeho vlastenectví: (...) *Bylo mně líto, že jsem si tak vážiti nemohl Presla; nic skoro ve vědě nezískal jsem od něho, metoda bez toho nebyla skoro žádná leč že expliky mnoho četl (...). Roku 1834 stál sem se asistentem u p. prof. Presla, ale i tu nic jsem nezískal, leč když jsem si klíče od kabinetu sam vzal, do kabinetu se zavíral a tam pro mnohost a nelad porozumění hořce, hořce pravím plakaval. Nebylo to po mé náhlednosti, a paměť nechtěla byti andělská, podržeti všecky biflovatiny. (...) Nic méně já Presla měl rád jako horlivého vlastence (...) Ostatně ač vše chváliti nemohu, co Presl činil, zvláště že 3^{kráte} měnil nomenklaturu botanickou svou vlastní, tak že mne samemu hlava točila, neboť první spis švabachem tisknutý měl mnoho jiného než Flora*

¹¹² List Karla Slavoje Amerlinga Josefu Vladimíru Pelikánovi z 23. 2. 1834. Vydáno in: *Pedagogické dědictví Karla Slavoje Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 23.

¹¹³ „Přál bych si jen 160 Preslů, 150 Mladoňů, 150 Kollárů, 100 Šafaříků atd., tu byste viděl sluneční záři dnů slovanských!“ – Tamtéž, s. 22.

¹¹⁴ Presla mimo jiné přirovnává k Linnému: „Vy víte, co Linné všem vědám, to bude i Preslovým spisem Přírodněnou získáno.“ – Tamtéž, s. 23.

¹¹⁵ Citováno podle: HOFFMANNOVÁ, Eva. *Jan Svatopluk Presl – Karel Bořivoj Presl*. Praha 1973, s. 169.

¹¹⁶ AMERLING, Karel Slavoj. *Promyslný posel*. Praha 1840, s. 9.

*Čechica; jeho velké dílo s obrazy teř jiné, a co naposled Matice tiskla, zase všecko jinak znělo, aniž etymologie všady mu (byť se byl radil s panem Jungmanem) svitila. Nicméně divil jsem se často mnohým jeho jmenům zohledu jich trefnosti; všecko ovšem nebylo a nemohlo byti trefné.*¹¹⁷

Bude nás teď zajímat, jak je možné, že u Amerlinga došlo k tak radikálnímu obratu, a také, kdy k němu došlo. Změna vztahu k Preslovi totiž vypovídá mnohé i celkové proměně Amerlingovy pozice v kontextu české vědy. Amerling byl později sice mnohými hodnocen jako Preslův žák, ale jako žák, který se vymkl z dráhy svého učitele a vydal se do slepých uliček vědeckého vývoje. Jde o oprávněné hodnocení, my se ale pokusíme ukázat, co Amerlinga do těchto slepých uliček dovedlo.

Začneme opět epigramem, tentokrát z pera Karla Havlíčka Borovského:

STRNADU

*Věčně mu vděčností kypět má kuchyně česká,
slanečka nám vyložil jméno na všech jazycích.*¹¹⁸

Havlíčkův epigram naráží na neužitečnost Amerlingovy záliby v uvádění cizojazyčných pojmenování, porovnávání jednoho názvu v různých jazycích a etymologických výkladech. Jde o tendenci, která u Amerlinga nabývala během času na intenzitě, Havlíček se však pravděpodobně vztahuje k jisté pasáži Amerlingova článku o sled'ovi ze Světozoru: „ (...) Nizozemčané proto nazývají sledě z jara vytřelé a tudy prázdné jiker a chamu (tak zvaného mléka) vydurnělce (Hohlhäringe), ony ale, jichž tělo ještě plno jiker a chamu, durnivce, (Bollhäringe), kteří v letě se trou, nazývají majeky. (...) Majili se sledi na červeno nakládati, musí 24 hodin v solnatém láku ležeti, načež se hlavami na tyče nabodají, a ve zvláštních kamnech, které obyčejně 12,000 kusů přijati mohou, se suší a nakuřují, a potom slovou slanečkové uzení, čili koptenci, kteří buď do beček aneb do slámy se pakují. Sledům tlustým nařezá se hřbet, aby sádlo se proudilo, a tu slovou špekovi koptenci neb jak je Rusi

¹¹⁷ Fragment rukopisu vlastního životopisu – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

Na okraj poznamenáváme, že pocit nezvladatelného zavalení latinskou a českou terminologií, když student používal do té doby pouze terminologii německou, znal asi i mnohý další univerzitní student. Pokud jde o Preslovy změny v botanické nomenklatuře, skutečně k nim došlo, ale nebyly nijak dramatického charakteru; blíže k této problematice HOFFMANNOVÁ, Eva. *Jan Svatopluk Presl – Karel Bořivoj Presl*. Praha 1973, s. 129.

¹¹⁸ HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. Jehelníček Ludmily Češky: Dárek za Kytku Ivana Čecha. *Květy*, 1843, čís. 58. Citováno podle: HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Básnické dílo*. Ed. Jaromír BĚLIČ. Praha 1950, s. 10.

*jmenují koptění žirní sledi (Speckbücklinge).*¹¹⁹ Text napsal Amerling roku 1834 a ve srovnání s pozdějším vývojem, např. s jazykovými hříčkami vytvářenými kolem jeho Budče, tu dává své zálibě průchod poměrně omezeně.

Obliba etymologií a nápaditých, leč často velmi iracionálních analogií nebyla vlastní jen Amerlingovi.¹²⁰

Etymologie a jazykové (i jiné) analogie mohly posloužit jako důkazní materiál např. při dokazování hodnot spojených s českým, respektive slovanským živlem, a to tím spíše, pokud faktické argumenty scházely nebo nebyly v očích vlastenců dostatečně průrazné. Mohly ale také pomáhat pochopit a osvojit si ideový svět českého obrození (ostatně analogie je běžným didaktickým postupem).

Amerling etymologii velmi hojně využíval k nenápadnému a „přísně vědeckému“ dokázání nadřazenosti českého (případně obecně slovanského) živlu nad jinými národnostmi (dojem přísné vědeckosti měl být zajištěn především tím, že se etymologické vývody stávaly součástí jeho přírodovědných spisů). Přejímky z jazyka do jazyka podle něj odrážejí přejímání označovaných skutečností a etymologie slova v sobě uchovává dějiny daného předmětu. Obojí jsou to poznatky ve svém principu pravdivé, dodnes s nimi pracují jak lingvistika, tak historie, která historickou sémantiku slov využívá jako jednu z možných pomocných metod zkoumání – ovšem vždy tak činí na bázi kritického posouzení sběru materiálu, zatímco Amerlinga vede obvykle jen jeho intuice a vroucí přání, jež se stává otcem myšlenky.

Čech v Amerlingově pojetí rozšiřoval po světě samé kulturní výdobytky, a to nejen do Německa (přejímky do němčiny dokazoval Amerling vůbec nejčastěji a nejraději, pochopitelně pod vlivem soudobého kulturního zápasu českého prostředí s rozvinutější německou kulturou, od níž se bylo třeba emancipovat), ale i k dalším současným národům, ba dokonce nemálo přispěl národům, jež stály u kolébky soudobé Evropy, národům antickým. Jako příklad uveďme jeho etymologické rozklady z *Lučebních základů hospodářství a řemeslnictví*. Mimo jiné zde dokazuje, že slovo „toaletní“ má slovanský původ, že Němci od Čechů převzali pivo a Řekové zase obilí, med, medovinu a eleusynská mystéria.

shledá Karel Amerling
v řecko-slovanských
převzetých

¹¹⁹ AMERLING, Karel Slavoj. Sled' obecný. (Clupea Harengus, Häring). *Světlozor*, 1834, č. 26, s. 207–208.

¹²⁰ Mezi českými vlastenci byly hojně zastoupeny, etymologickým zálibám se často oddával např. Karel Alois Vinařický, jak o tom svědčí jeho korespondence. Snahy obdobné těm Amerlingovým předvedl na vědeckém poli Jan Kollár ve svých *Staroitalských slavjanských* (1853).

„Dodola sloula starým Slovanům bohyně krásy a fintění; odkadž tudy pošlo: dodoliti se, tolik co fintiti se, a tudy i dodolní stolek, Toilett-Tisch atd.“¹²¹

„Slovo Bier pochodí od slova pivo, protože Germané od Slovanů pivo znáti se naučili, a to potvrzuje i slovo Malz ze slova mláto a mnoho jiných (...)“¹²²

„Nové slovo Sitinsäure pochodí od řeckého σίτων t. obilí a to není nic než české žito, které nadto i praprvní kořen v jazyku českém má t. žiti a zdá se, jakoby teprv orebný Staroslovan Starořeka byl učil žito znáti; ano zdá se, jako by v nynější Lepšině (ondy Eleusině) před věky jen Slované byli založili proslavené mystérie a obřady Eleusinské, o jejichž slávě a významné vděčnosti lidstva řeckého k orbě zde dále mluvíti nelze, leč při tom poukázati na spisy jiné.“¹²³

„Od věků dávných medovina jest známa, i zdá se podlé všeho historického pátrání, že jedině od národu Slovanského spolu včel milovného vyšla.**“ – [v poznámce pod čarou]: „To tvrdíme, byť i staří Řekové oučinky medoviny byli znali a podlé nichž každý opijející nápoj ano i víno samo μεθυσία (μεθ-υος) pak i opijení μέθυσσις a množství jiných slov znali. Kořen med (Honig) má jen Slovan, jiní pak národové kořen med jen v odvozených pojmech znají. Hory Hymedské dodnes proslulé včelami a medem u Athen jen od medu mají svůj název, s pouhou aspirační predsúvkou hy, což nic nového není, an podobně i Egypt, vlastně jen Kypť (sídlo Koptů), Atheny jen theny č. touně, Akademie jen kadmie od Kadma přistěhovalce Fenického založené role a zahrady značí.“¹²⁴

Takto pojaté etymologizování je sice fantaskní v prostředcích i závěrech, ale ve svém principu dobově nikoli ojedinělé.

Amerling ale analogie a etymologie obohacuje ještě o další významovou vrstvu – analogie je pro něj často skutečným důkazem na povrchu ztajené hluboké vnitřní jednoty věcí; etymologie pak neslouží jen k objasnění původu vzniku pojmenování, ale i přímo k pochopení charakteru pojmenovávané věci. Právě pocit, že nejde jen o poznávání věcí samých, ale

¹²¹ AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba organická*. Praha 1854, s. 209.

¹²² AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba organická*. Praha 1854, s. 129.

¹²³ AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba organická*. Praha 1854, s. 165.

¹²⁴ AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba organická*. Praha 1854, s. 141.

jakýchsi hlubších pravd za nimi ukrytými, vedl Amerlinga k zápalu a patosu, jež odmyslitelně provázely jeho projevy.

Tyto tendence máme u Amerlinga doloženy minimálně od dob jeho veřejných přednášek pro řemeslníky. V této fázi mohly být jeho analogie pochopeny ostatními ještě jako poněkud naddimenzovaná didaktická metoda a snaha o nadchnutí posluchače, zároveň se ale objevuje kritika toho, co s sebou tato metoda výkladu nutně přinášela: příliš velkou náročnost pro adresáty (šlo přece o poznání věcí vyšších a v takovém případě se nelze nechat omezovat nedostatečným vzděláním posluchačů),¹²⁵ těkání z předmětu na předmět a výslednou chaotičnost.

Josef Bojislav Pichl vzpomíná na Amerlingovy přednášky následovně: *„Většina posluchačů prostých všeho průpravného vzdělání, neměla ovšem z přednášek těch valného užitku, aniž snad Amerling jimi vědě samé prospěl. Avšak on co stoupenec idealistického směru Okenova dovedl i ten nejnudnější předmět bujnou svou fantasií nadchnouti a přednášku o něm zábavnou učiniti. Zvláště jeho reflexe a porovnání bývaly mnohdy vskutku originální. Tak pamatuji se mezi jiným, že jednou, výkládaje nám soustavy hlacenství nerostů, s rozličnými soustavami státními je porovnával a ku př. kouli za vzorec republikánského zřízení prohlásil. Vůbec hleděl on všechny vědy, i ty nejheterogennější, ve společnou shodu přivést, jednu z druhé vyvíjeti, tu na onu opíratí atd., což ovšem jeho rozvícené fantasii výborně se dařilo. Byla to přílišná snaha po jich zpopularisování, úmysl chvalný, ale také až k výstřednostem svádějící.“*¹²⁶

Tyto své výstřednosti podle Pichla Amerling ještě znásobil ve svých přednáškách pro dámy, Pichl je nazývá „vrcholem blouznění“. Snad tu sehrál roli fakt, že mužům byl do nich přístup zakázán a Amerling se tedy nemusel bát kritičnosti ze strany svých kolegů vzdělanců a koneckonců ani ze strany svých posluchaček. Ty byly nadšeny už samotným faktem, že se mohou vzdělávat, a Amerling je jistě uměl přesvědčit, že „vyšší pravdy“ jsou jim na dosah. Pichl měl o průběhu Amerlingových přednášek zprávy sice z druhé ruky, ale od jejich přímého účastníka, oženil se totiž později s Františkou Božislavou Svobodovou (do dějin české literatury vstoupila pod pseudonymem Marie Čacká) z kruhu dam navštěvujících Amerlingova vystoupení. Patrně na základě poznámek své ženy o Amerlingových přednáškách napsal: *„Čítal jsem často zápisky z nich – samé nadšení, samá ideálnost, žádná skutečnost a pravda! U mnohé to asi dlouho trvalo, než se jí*

¹²⁵ Obavu, že Amerling málo přihlíží k možnostem posluchačů, vyslovují i ti, kdo jinak jeho přednášky vysoce oceňují: *„Veřejné přednášení p. Amerlingovo novou razí cestu k nadějším budoucím. Jen ať vezme ohled na nízký stupeň vzdělanosti svých smíšených posluchačů.“* – list Karla Aloisa Vinařického Václavu Staňkovi z 29. 4. 1839. Vydáno in: *Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní, díl II.* Ed. Václav Otakar SLAVÍK. Praha 1909, s. 313.

¹²⁶ PICHL, Josef Bojislav. *Vlastenecké vzpomínky.* Praha 1936, s. 108.

to vše z hlavy vykourilo, úcta k zbožňovanému učiteli ale u nich navždy potrvá.¹²⁷ Nemýlil se, sama jeho žena napsala do památníku Jaroslavě Litněnské (tj. Barboře Štětkové, později provdané za Jana Erazima Vocela), své kolegyni z Amerlingových přednášek, verše, z nichž je úcta k učiteli jasně patrná. Báseň krom toho vypovídá také, slovy Pichlovými, o „nadšení“ a „ideálnosti“, o hledání tajemné pravdy v „kvítku“ a „hlati“ (tj. dobový termín pro krystal).

*„Zpomínáš si ony doby krásné,
kdy nám skvělý pablesk pravdy jasné
Amerling v prahnoucí duše líval,
svatý mír a poklid v srdce slíval?
Kdy nám v kvítku velikost Páně hlásal,
kdy nám v hlati souměr věčný kázal,
kdy odstíral statných věků doby,
bychom v skutcích ctily otců hroby?
Tehdy páska pevná duše svila,
láska k Bohu, k Vlasti srdce slila!
Bud' nám na vždy vzpomínání drahé!
Proč tak rychle míjí doby blahé?“¹²⁸*

Amerlingův postup, ve výkladech náchylný srovnávat cokoli s čímkoli, spojující vše se vším s konečným cílem odkrýt za předmětným světem tajemné věčně platné zákony všehomíra, vedl časem nevyhnutelně ke střetu s kriticky pojatou přírodovědou, kterou nezajímají „věčné souměry v hlatích“, ale co nejpřesnější popsání předmětného světa. Situace se vyhrotila v okamžiku, kdy Amerling výše zmíněné tendence učinil úhelním kamenem svého vlastního pokusu o vědecký spis, tj. při vydání jeho *Fauny čili Zvířeny české*, k *Fauně* ale vedl delší vývoj.

Všimli jsme si, že již v *Květomluvě* nebo v článku pro *Světazor* lze pozorovat zálibu v jazykovědné osvětě stran pojmenování věcí. Nové pojetí přírodních věd se však ve zvýšené míře projevilo až v *Promyslném poslu*.

¹²⁷ Tamtéž, s. 109.

¹²⁸ Citováno podle rukopisu Věry Vostřebalové Jaroslava Litněnská, Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

Promyslný posel

Promyslný posel měl být co nejširšímu publiku přístupný spis zprostředkující poznání, které by usnadnilo pokrok v průmyslu a řemeslech. Svým obsahem vycházel z Amerlingových nedělních přednášek pro řemeslníky, tištěná podoba měla vést k rozšíření okruhu dopadu těchto přednášek. Snaha o co největší přístupnost se tentokrát vydařila. Na časopis a jeho srozumitelnost najdeme příznivé ohlasy.¹²⁹

Promyslného posla činil přitažlivějším zejména způsob podání, typický jinak pro lidovýchovnou produkci. Výklad má podobu dialogu několika osob, obyvatel malého městečka, kteří se scházejí, aby si vyslechli naučení svého „promyslného posla“ Dobroslava, přímého účastníka Amerlingových klementinských přednášek, jenž poznatky zde načerpané šíří mezi svými krajany. Dobroslav je v textu jakýmsi „Amerlingem v zastoupení“ a na „pana doktora“ z přednášek se velmi často odvolává. Jeho dialogičtí partneři pak přímo modelují představu ideálního čtenáře či posluchače Amerlingova poučení. Dobroslava si váží, jsou ochotni mu naslouchat, jeho výklady hodnotí jako velký přínos, dychtí dozvědět se co nejvíce a často kladou doplňující otázky, vřele souhlasí s jeho vývody a uvádějí vlastní příklady z praxe, někdy dokonce svými příklady, doplněními a otázkami předbíhají Dobroslavův výklad. Jejich případné námitky slouží Dobroslavovi jako odrazový můstek k dalšímu podrobnějšímu osvětlení a uvedení názorných příkladů, takže každá taková připomínka končí tím, že původní „oponent“ se přiklání na Dobroslavovu stranu.

Dialog byl v době vydání *Promyslného posla* v české literatuře žánrem dobře zavedeným – označován byl dobovým termínem „rozmlouvání“ a fungoval podobně jako u Amerlinga: text budovaný jako rozhovor směřoval k věcnému nebo moralistnímu poučení.¹³⁰ Amerling využívá žánrového typu dialogu, který býval určen lidovému čtenáři a který je založen na nestejném

¹²⁹ „Jest to ale taky výborné dílo, ten průmyslný Posel (...) Tak příjemně, tak srozumitelně a jednoduše přednášet tak přísnu vědu jako jest lučba, to věru není snadná věc, ale to jest kunst, jak říkají Pražáci. Vy jste tím dílem dokázal, že všeliká sebe přisnější věda jazykem naším tak dobře jako každým jiným, ne-li lépe, přednáseti se dá; (...)“ – List Tomáše Buriana Karlu Slavoji Amerlingovi ze 13. 4. 1841. Vydáno in: *Pedagogické dědictví Karla Slavojce Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmir DÝMA. Praha 1960, s. 64–65.

„Tovaryši řemeslničtí se už i u nás v neděli a sváteční dni scházejí, ale posavád jen já samotný jich vyučujem. (...) Ó by jen p. Jos. Klemens se čím spíše k nám navrátil, aby jim mohl *Promyslného posla* předkládati. Ten časopis se mi velice líbí a všechno, co mi jen bude možné, pro rozšíření jeho mezi Slováky, učiním.“ – List Gašpara Fejérpatakyho-Bělopotockého Karlu Slavoji Amerlingovi z 18. 5. 1840 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

¹³⁰ KUSÁKOVÁ, Lenka. *Krásná próza raného obrození 1, studie*. Praha 2003, s. 64.

zatižení rozmlouvajících stran, jeden z účastníků (nejčastěji farář nebo učitel) je „víc vědoucí“ než ostatní, a připadá mu proto úloha ostatní poučit.¹³¹

Amerlingův text je ale mezi ostatními přece jen výjimečný – jednak už svým rozsahem, jednak šíří tématu (mělo jít o základy technologických disciplin, ne o úzce vymezený problém) a také odborností tohoto tématu. Není bez zajímavosti, že text – sám silně beletrizovaný – v sobě opět obsahuje i velmi ostrou polemiku s beletrií. Amerling vede útok proti literatuře, jejímž cíle je primárně zábava, poukazem na její naprostou neužitečnost (zábava sama užitkem není). Výslovně je zmiňován okruh knížek lidového čtení, *Promyslný posel* měl zřejmě ambici čtení těchto spisů vytlačit a užitečně nahradit sebou samým.¹³² (Záměru odpovídá i komunikační situace modelovaná v *Promyslném poslu*, kopíruje totiž rámec, v němž jsou „neužitečné“ spisy často čteny: text zachycuje posezení sousedů s „živým promyslným poslem“ Dobroslavem, zamýšlená čtenářská situace by mohla být obdobná, jen úlohu Dobroslava převezme text *Promyslného posla*.)

Amerlingem užitý typ „asymetrického“ dialogu pro lidové publikum navazoval na dlouhou a živou tradici žánru náboženské literatury – katechismu.¹³³ Pro Amerlinga byl, zdá se, katechismus vzorem nejen co do formy, jeho *Promyslný posel* chce plnit i v jistém směru obdobné funkce: vést u čtenářů k mravnosti a posílené zbožnosti, to vše ale za pomoci přírodních věd.

Amerling se v *Promyslném poslu* věnuje těm vědám, které jsou podle něj prakticky nezbytné pro život prostého člověka. Užitečnost je pro něj podstatným kritériem – jako příklad oborů, které mnoho užitku nepřinášejí a jsou tak v podstatě zbytečné, uvádí hvězdářství, mudrctví (tj. filozofii), řečnictví a „znání jazyků starých a nových“. Do protikladu k nim klade obory, kterým se hodlá věnovat: lučbu (tj. chemii), zemězpyt (je míněna geologie), silozpyt (tj. fyzika) a tvarozpyt (tj. morfologii, v Amerlingově pojetí

¹³¹ Na některých místech textu je dokonale převzato i osvícenské schéma „vědeckého vyvrácení pověry“ – např. na s. 61n je odborně vysvětleno, jak chemicky vznikají tzv. bludičky; Dobroslavův závěr výkladu nakonec shrnuje poučení: „*Strašidla to tedy nejsou.*“ Sousedé, již přesvědčení, souhlasí: „*Máme tu, jak vidím, zase duchy, jež si nezkušený našinec ovšem tak hned vysvětliti nemůže, a tak neznaje řádného vysvětlení, hned ku strašidlům, nad hroby hořícím duším a čárám to připisuje.*“

¹³² „(...) vždy se hněvám v srdci na toho, jenž maje na vůli, koupiti si svou paměť z knih perel a zlata, všelijaké třepiny o Meluzině a zakletých princech, o rytířích a šašcích do hlavy a do srdce si cpe. Kdo celé historie o duchách a strašidlech se naučí, a to jen k svému strachu a k svému zaslepení, nemusili k tomu dobrou paměť míti, kteráby i zde pro takováto umění postačovala? Nečiníme-li ale, přátelé! my zde lépe, ano neskončeně rozšafněji a pro svůj život užitečněji, když se tuto vyrážíme, a ty domnělé duchy naší hlavy našimi to lučebnými duchy vyháněti se učíme?“ – AMERLING, Karel Slavoj. *Promyslný posel*. Praha 1840, s. 65.

¹³³ KUSÁKOVÁ, Lenka. *Krásná próza raného obrození 1, studie*. Praha 2003, s. 65.

porovnávající tvary přírodních jevů, obor, „jenž o zákonech tvárnosti vnitřního a zvenčího jich složení na světě jedná“).

Obzvláště posledně jmenovaná disciplína nás upozorní na to, že pro Amerlinga se „užitečnost“ nekryje, jak bychom očekávali, s „praktickou využitelností“. Amerling se sice do značné míry shoduje s tehdejší představou o oborech užitečných pro výrobní praxi, ale v *Promyslném poslu* mu nejde v první řadě o obeznámení čtenáře s technologickými poznatky, které by bylo možné v této praxi přímo využít. Dané disciplíny představuje, protože dle něj tvoří samotný základ všeho poznání, každé další vědění nad nimi tvoří pouze nadstavbu, neboť jen ony se týkají „jádra“ a „podstaty“ (míní se jimi poznání základních procesů v přírodě).

Konečné poznání se praxe dotýká, ale až zprostředkovaně, hlavně umožňuje nahlédnout zákonitosti, které za vším stojí. Mezi výčtem cílů *Promyslného posla* se objevuje i prospěch pro průmysl, řemesla, domácnost a zdraví, ale to vše v daleko širším rámci cílů mimo jiné etického charakteru, a dokonce ani ne na prvním místě. Zde je výčet záměrů spisu, jak je formuluje sám Amerling: „*Poznání pravdy, poznání boha, sebe samého a světa, poznání skutků božích v přírodě, ušlechtění citu a vzbuzení radosti nade vším, což pravda, krása a dobro sluje, sesílení a neustálé cvičení paží u vykonávání šlechetných prací, probuzení pátravosti ducha našeho, zdokonalení řemesel, pochopení a upotřebení všech věd a umění, všeobecná láska mezi lidmi, domácí čistota, hojnost, pravé a rozumné uspokojování těla, zdraví, průmyslný duch a tisíce jiných ještě výhod, jež vybroušený a uměními vzdělaný rozum čilému srdci a přičinlivé vůli zde na tomto světě okázati má, jest oučel tohoto spisu.*“¹³⁴

Poznání přírodních věd je podle Amerlinga poznáním samotného Boha, neboť odhaluje „božské principy“ ve složení a fungování vnějšího světa. A protože v tomto pojetí nejsou přírodní vědy „vědění pro vědění“ ani pouhým „vědění pro praktické využití“, ale „vědění věcí božských“, musí působit ve směru zvyšování morálky a posilování nábožnosti. Ryze praktický užitek se dostaví „sám od sebe“ teprve jako jejich následek: „*Prosím Vás tedy, drahé duše! nežádejte napřed ode mne důkazů a důvodů, proč Vám k. p. o lučbě, proč o povstání zemní naší koule, a o převratech její kůry, proč Vám o křišťalech přednáseti budu; vězte jen napřed, že zde těmito věcmi v přírodě bůh k Vám mluví, a sice lépe, důstojněji a neskončeně pravdivěji, nežli tisíce učenců světa ve svých spisech. Boží písmena jsou nezávadlá, (...) nabývají tím více váhy, čím více jsme jich okusili; tím více pravdy a krásy, čím více vidíme, že i s tou nejvyšší stránkou našeho života, totiž s věčnými pravdami Kristova učení se nejen shodují, alebrž i z druhé strany tisícerymi způsoby dokládají; ptej se každý po užitku duševním, tělesný pak užitek hojně sám se vyvine; život a tělo nikde zde z prázdna neujdou.*“¹³⁵

¹³⁴ AMERLING, Karel Slavoj *Promyslný posel*. Praha 1840, s. 11.

¹³⁵ Tamtéž, s. 12.

Amerlingovi při psaní *Promyslného posla* dialog vyhovoval také z jiných důvodů, než byla ustálenost žánru v povědomí čtenářů, byl totiž ideálním prostorem pro uplatnění jeho záliby v odbočkách všeho druhu. Protože od dialogu neočekáváme takovou přímočarost a pevnou stavbu jako od monologu, umožňuje konverzační metoda výstavby textu *Promyslného posla* celou řadu digresí, aniž by tyto působily příliš rušivě. Text je navíc rozvolněn i v tom smyslu, že informace dávkuje v daleko menší koncentraci, než tomu bylo u Amerlingových článků z dřívější doby – modelování textového recipienta jako by Amerlinga brzdilo a nutilo brát ohled na reálné procesy vstřebávání a porozumění informací. Navíc jsou tito textoví posluchači lidé z praktického života a praxi v textu zpřítomňují např. alespoň v tom, že příklady jevů jsou uváděny z oblasti jejich zkušenosti (tak je např. oxidace vysvětlována na příkladu koroze železných nástrojů pana hodináře, chlor v souvislosti s desinfekčními prostředky užívanými při choleře, jejíž epidemie z let 1832 a 1836 byla v době vydání *Posla* stále ještě v živé paměti atd.)

Amerling v *Promyslném poslu* dokonce přímo předvídá možné obtíže s porozuměním odbornému výkladu a tuto obtížnost v textu tematizuje. Dává tím najevo, že mu čtenářova situace není lhostejná, ale nabízí mu jako jediné řešení dostatečný zájem a motivovanost, díky kterým potíže překoná. Posluchač především neporozumí, bude-li k výkladu přistupovat s apriorním soudem, že rozumět a udržet výklad v paměti není možné: „(...) *myslí-li si kdo: to a to si nemohu pamatovati, ten že v skutku nemůže. Víte proč? poněvadž si na to myslí, že nemůže a nebude moci, a v tom mu ubíhá věc, poněvadž učitel dále mluví.*“¹³⁶

S větším ohledem ke čtenáři a menší informační zatíženosti textu souvisí i daleko nižší koncentrace termínů, než jsme u Amerlinga shledali v předchozím období. I zde se obtíže s jejich osvojováním stávají předmětem autorova zájmu, nicméně osvojení si nového české názvosloví je chápáno jako nutnost. Amerling se zato dlouze omlouvá, že bude uvádět také termíny cizí a způsobí tím, že se čtenář bude muset potýkat s dvojnásobnou námahou. Zdůvodněno je to praktickými ohledy, je třeba se domluvit s okolím, kde panuje terminologie nečeská. Zvýšenou námahu má čtenáři usnadnit trpělivost při vědomí ideálního usilování a také pomyšlení na předky, kteří se také ničeho nelekali: „*Jest to nutnost časů našich, kde pouhý Čech dvakráte ano vícekrát pilnějším býti musí, nežli jinozemec, chceli něčím se státi a v něčem prospívati. Co ale přátelé! my jsme potomkové veselomyslných Čechů, a nestýskejme si na časy, kde ouprkem a přenáhleností, totiž jednou ranou, nic vyříditi se nedá, všecko ale snášenlivostí, příčinlivostí a vroucím*

¹³⁶ Tamtéž, s. 33.

srdcem, jenž přímo i bez ohledu jen po ctnosti, pravdě a pravé kráse neustále touží. ¹³⁷

Sebevzdělávání v češtině nemá být vedeno jen ohledy praktickými, Amerling doufá u svých posluchačů a čtenářů i v „šlechtné pohnutky rozumu a srdce“, míní jimi zájem na všeobecném pokroku („*aby vzdělanost a pravda, zdokonalování všeho života lidského všudy vůkol ve světě se rozšiřovaly*“), „pohnutkou srdce“ v Amerlingově pojetí je, že českojazyčné sebevzdělání pomůže vlasti („*abychom oučastni býti mohli té duševní radosti, že přispívati můžeme k radostem a ku zdokonalování našich bratří a sester, našich krajanů, a k rozšiřování blaha pravého v milé naší vlasti*“). ¹³⁸

K osvojení termínů má čtenáři napomoci také podrobný výklad jejich významu a původu (jistě se např. lépe pamatuje název solík /chlor/, je-li vysvětleno, že pojmenování se odvíjí od jeho přítomnosti v kuchyňské soli). Amerling se ale pouští i do obširných etymologických výkladů u jinojazyčných odborných názvů a právě tato pojednání snadno přerůstají v celé odstavce plné rozkladů, jež nemají s bezprostředním technologickým vzděláváním nic společného (navíc jsou tyto výklady často založeny na chatrných a někdy i vysloveně mylných základech).

Například při objasňování významu mezinárodního termínu fluor (ekvivalent k tehdy zaváděnému českému termínu kazík) se Amerling dostává od vysvětlení významu z latinského „téci“ ke srovnání celé řady jiných než chemických jevů (uvádíme jen závěrečnou část výkladu): „*(...) Proto i v německém jazyku sluje řeka Fluß, poněvadž řeka vlastně plující vodou jest, a dosti podivno jest, že i v latinském jazyku řeka fluvius, déšť pluvia a šat panů páterů pluvial se nazývá. To pluvia neznamená zase nic než tekoucí věc z oblak, a pluvial šat původně proti dešti, a ten zajisté každý zná. I Čechové tentýž kořen slova plují, plouti mají; aniž prý proto jeden národ od druhého se vyučovati musel.*“ ¹³⁹

Cílem takového výkladu je pospojovat co nejvíce věcí najednou na základě jejich jazykové podobnosti, výklad směřuje k „vyložení světa jako celku“, což ve vlastním textu dosvědčuje i jeden z naslouchajících přednášce: „*Tyto věci nezdají se býti na první pohled důležité, ale již vidím, že takorba jednou ranou a jedním zablesknutím na podivných místech světlo se mi okazuje (...)*“ ¹⁴⁰ Právě pasáže tohoto druhu jsou dokladem později stále sílící tendence v Amerlingově díle k využití etymologie jako metody k objasnění a interpretaci světa. ¹⁴¹

¹³⁷ Tamtéž, s. 48.

¹³⁸ Tamtéž, s. 49.

¹³⁹ Tamtéž, s. 53.

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Možnou připomínku, že ne každý má k takovéto cestě poznání kapacity, pronáší tatáž postava v textu: „*Přál bych si ale vaši pamět, p. Dobroslave!*“ – Tamtéž.

Souvisí s tím také Amerlingova snaha, aby všechna pojmenování přesně vystihovala pojmenovávaný předmět; tendence k přesvědčivé etymologii názvů v *Promyslném poslu* začíná nabývat vrchu nad tendencí ke stabilizaci názvosloví.

Objevuje se tu naprosto explicitně formulovaný požadavek purismu v oblasti názvosloví i slovní zásoby jako celku. Absence přejímek je hodnocena jako důkaz kvality jazyka, čeština spolu s dalšími jazyky je pochopitelně oceněna nejvýše: „(...) není mezi evropskými řečmi co do kořenů důkladnější a původnější, co do vyjádření svobodnější a určitější řeči, jako české, což prý i o polské, srbské a ruské řeči též platí.“¹⁴² Především ale vychází nutně lépe ze srovnání s němčinou: „(...) pevně jsem přesvědčen, že v pravé učenosti bez vypůjčování se od jiných řečí česká řeč jadrněji ano i přirozeněji může sobě počínati, nežli řeč německá, která jak již sami víte, ani pro těch 54 prvků náležitá jména míti nemůže, jsouc na koncovky chudobná.“¹⁴³

Amerling toto hodnocení pouze nekonstatuje, ale podává i jazykovědný výklad, který má soud podepřít. Vrací se tu až do časů indoevropské jednoty a postupného rozchodu jazykových skupin.

Každý jazyk byl podle něj od počátku vybaven stejným bohatstvím slovní zásoby nadaným stejnou „krásou“ a „schopností“. Další samostatný vývoj jazyků byl podle tohoto výkladu dán cíleným rozvíjením původního bohatství. Za platné obohacování jazyka Amerling uznává jen to, které vychází z domácích prostředků, přejímka je důkazem až jakési „lenosti“ národního společenství¹⁴⁴ a „špatného hospodaření“: „Který národ nyní z jiných jazyků si vypůjčuje, vždy okazuje a odkrývá chyby svého starého špatného hospodářství v národním vzdělání, a má se právem hanbiti za to, že nyní chodí žebrem.“¹⁴⁵ Nově tvořená, protože předtím neexistující, slovní zásoba se tak nakonec paradoxně může stát důkazem o kulturním náskoku před jinými (v pozadí je pochopitelně stále především německy mluvící kultura coby rival).

Obhajování jazykového purismu a poukazování na zvláštní hodnoty češtiny nejsou Amerlingovým novem, již dřívější éra s nimi při obhajobách možností a schopností češtiny pracovala, zajímavé ale je, že Amerling je používá v době, kdy lze jinak sledovat spíše odklon od nich ve prospěch celkově větší věcnosti i v otázkách spojených s jazykem, a že tato tendence u něj neslábne, ale v čase spíše posiluje.¹⁴⁶

¹⁴² Tamtéž, s. 55.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ Takový národ Amerling dokonce přirovnává k líné kobylce, která promarnila léto a na podzim si musí půjčovat od pilných mravenců.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 55.

¹⁴⁶ A rozhodně se ve zdůrazňování předností češtiny před němčinou Amerling nevyčerpává v době publikování *Promyslného posla*; v jeho pozůstalosti najdeme rukopis datovaný

Už v *Promyslném poslu* se Amerling také místy odklání od terminologie zavedené Janem Svatoplukem Preslem v *Lučbě čili Chemii zkusné* (1828), ustavujícím díle pro oblast moderního českého chemického názvosloví. Zatím ale nejde o problém příliš nápadný. Také etymologické výklady termínů se jeví především jako didaktická metoda, která má vést k jejich snadnějšímu osvojení. (Srov. například Amerlingovo vysvětlení termínu „prvek“ jako látky, která je nesloučená z jiných, a tudíž „první“, původní. Termín *prvek* je jedním z mála případů, kdy se Amerlingovo názvosloví od Presla odlišovalo, a přesto se nakonec ujalo; v tomto konkrétním případě je to nejspíš dáno nežádoucí polysémií Preslova termínu *živel*.)

Objevují se však už i zde výklady, jež z pole racionality postupně vykračují. Na pomezí mezi výkladem racionálním a fantastickým stojí Amerlingovo vysvětlení Preslem zavedené přípony *-ík* v názvech chemických prvků.

U Presla byly nové názvy prvků tvořeny jednotně s touto příponou, aby bylo dosaženo žádoucí systémovosti; Amerling tento důvod také uvádí, krom toho ale přidává vysvětlení další, v jehož pozadí stojí náhodná synonymita přípony, jež je užívána i při tvoření jistého okruhu jmen konatelských. Jako byly podle Amerlinga jevy záhadné dřív vysvětlovány působením tajemných duchů, tak je nyní možné je vysvětlit jako projevy sil chemických, prvky pak lze vidět jako jakési „duchy hmoty“: „(...) *ti prvkové v skutku jacísi duchové jsou, jimž přiměřeně onen východ na ík ponechati se může a má, a tak jako duchu vodnímu v pohádkách vodník, duchu pekelnému pekelník čili pikulík, duchu skalnímu skalník se říká, přiměřeně bude prvek čili duch solní, solíkem slouti, duch vodový vodíkem, duch uhlový uhlíkem, duch draslový (čili v louhu draslající) draslíkem.*“¹⁴⁷

---

rokem 1865 s rozsáhlým a značně iracionálním porovnáváním různých gramatických kategorií češtiny a němčiny, z něhož Amerling vyvozuje i rozdílnost národních povah; pro ilustraci uvádíme jen počátek tohoto rozboru, kde se Amerling věnuje rozdílnosti pádů: „*Mát' německá řeč jen 4 pady a Čech zatím 7 padů u podstatných svých jmen, jakoby mu vždy jen na ono já a tebe a toho a tomu záleženo bylo, tedy na pravech poměrech pravnických, kdo pán jest, koho zmohl, koho neb či věc jest, aneb komu tu věc dati přináleží. O padu patem neví German nic, neboť nenapadlo mu v duši aniž cítí toho potřebu bráti na to ohled, zdali ho kdo volá, zdali sam něčím onomu povinovan jest, aby jej slyšel neb mu příslušel. Podobně nezná German pada localního, 6^{ho}, vazanost na místo, není' mu zatěžko všudy tam prohlasiti místo za německé, jen když tam Němec stojí (...)*“ – Amerlingův rukopis nadepsaný Hlavní polohy českého národa, datováno 3. 3. 1865 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.
¹⁴⁷ AMERLING, Karel Slavoj. *Promyslný posel*. Praha 1840, s. 38n.

Amerligovy spisy chemické a jeho pokusy o vlastní názvosloví

Synonymita přípony a zdánlivá „harmonizace“ termínu se zbytkem jazykového systému, případně vůbec se „systémem světa“ (postavená často na velmi bizarním základě), sváděla Amerlinga v oblasti tvorby chemického názvosloví již trvale. Ještě během svého působení na hlavní škole v Panské ulici proto užívá sufixu *-ec* pro označení kyselin, pro něž se dle Preslova návrhu v té době již vžily termíny systémově tvořené pomocí série přípon vystihujících poměrné zastoupení vázaného prvku (typ kyselina dusičná, sírová, uhličitá atd.). Amerling chtěl svým termínem zejména „vystihnout“ vlastnost kyselin. Na jeho zdůvodnění vzpomínali po letech jeho žáci následovně: „*Názvosloví v českých knihách již ustálené Amerling zhusta neuznával a vštěpoval nám své vlastní výrazy. V chemii zdomácněly už dávno koncovky -ový, -ičitý, -itý, ale výrazy kyselina sírová nahrazoval Amerling slovem jediným a říkal raději siřec, dodávaje při tom: ec, klenec, správce, kanec, to je on, síla.*“¹⁴⁸ Nešlo přitom patrně o vzpomínku nějak příbarvovanou, příponu *-ec* v názvech kyselin najdeme v Amerlingových chemických spisech užívanou naprosto pravidelně, s její pomocí modifikuje dokonce i triviální názvy organických kyselin zavedené Preslem (např. *jantarec* na místě *kyseliny jantarové*, *citronec* na místě *kyseliny citronové*, *vinec* na místě *kyseliny vinné* atd.)¹⁴⁹

Pátráme-li po příčinách této záměrné odlišnosti od názvosloví Preslova, zjistíme, že Amerlingovi vadil gramatický rod termínů pro označování kyselin, který podle něj neodpovídal charakteru označovaných látek. Kyselina je dle jeho názoru sloučenina plná síly a razance, odpovídající obecně mužskému principu; v opozici k ní stojí zásady (též žíře), sloučeniny podle Amerlinga ovládané, tedy „ženské“. Proto samotný termín kyselina Amerling přechýlil do podoby *kys* a názvy konkrétních kyselin jsou vždy rodu mužského, zatímco všechny zásady jsou rodu ženského. V obou případech se pak Amerling snaží, aby byl název jednoslovný. Přestože často Preslovu terminologii neuvádí ani jako alternativní možnost pojmenování, pracuje Amerling běžně s jejím nejpodstatnějším přínosem, totiž s vyjádřením poměru slučovaných prvků pomocí přípony. Takto vysvětluje své názvosloví

¹⁴⁸ KOŘENSKÝ, Josef. Do památníku pražské Budče. In: *Památník na oslavu osmdesátileté činnosti státního ústavu učitelského v Praze II*. Ed. Karel BOLINA – Vilém KÜHLER – František VORÁČEK. Praha 1928, s. 64.

Obdobné vzpomínky na Amerlingův způsob vedení výuky jsou zachyceny i v textu Karla Václava Topinky Z paměti K. V. Topinky, zesnulého řed. měšť. školy v Poděbradech. Před půlstoletím na c. k. českém ústavu ke vzdělávání učitelů v „Budči“ v Praze. Tamtéž, s. 58. Beletristicky jsou pak zpracovány v románu Václava Vlčka: *V Budečské škole*. Praha, 1902. Díl II, s. 24–29.

¹⁴⁹ AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba organická*. Praha 1854.

sloučenin síry a fosforu (kostíku) v *Lučebních základech hospodářství a řemeslnictví*: „Síra sloučí se s kyslíkem na kys siřitý č. siřitec, (...) avšak může se síra ještě s $\frac{1}{2}$ tíží kyslíku sloučiti, a tu slove siřec (*Schwefelsäure*). Kostík tvoří s kyslíkem kostec (*Phosphorsäure*), hoří-li plamenem; necháš-li jej ale na vzduchu bez zahřátí ležeti, přijme jen $\frac{3}{5}$ tolik kyslíku, a rozteče v kyselou tekutinu, jenž slove kostitec (*phosphorige Säure*). Pod názvy siřec a kostec vyrozumívají se tedy sloučeniny, jenž mají více kyslíku; a pod názvy siřitec a kostitec sloučeniny s menším množstvím kyslíku.“ Jak je vidět, místo Preslovy přípony *-ový* pracuje Amerling s prázdnou pozicí ve stavbě slova, zatímco přípona *-itý* zůstává zachována; Amerlingovo *-ec* na konci slova je pochopitelně ryze jeho vlastní, stejně jako zdůvodnění této přípony: *Poněvadž pospolu ráz těchto sloučenin jest ostrý, silný, vládnoucí, mužský, tak jako mlun sám (positive oder Glaselektricität), tedy i názvy vidíme vždy končiti se v mužském pohlaví na ec (...), co zatím sloučeniny žířité, ovládané, zkrátka ženské, tak jako mluna (negative oder Harz-Elektricität), východ na ka mají, k. p. dusičitka, železnatka, vápničitka atd.*¹⁵⁰

Z Amerlingova pera máme zaznamenánu i řadu dalších vysvětlení pro nutnost pojmenovat sloučeninu nebo prvek právě daným způsobem, protože jen tak je harmonicky sladěna s jazykem¹⁵¹ nebo s pojmenovávanou skutečností.

Pro Amerlinga např. pojmenování prvku nefunguje jako konvenční znak, v názvu musí být vystižen charakter látky, musí být pojmenována podle nějaké své vlastnosti, a to pokud možno té nejdůležitější. Jedině názvy staré a dávno zažitě (jako třeba síra) mají podle Amerlinga právo na existenci.

Kritice proto Amerling podrobil mezinárodní názvy prvků *uran*, *selen* a *tellur* i jejich české dobové ekvivalenty *nebesík*, *luník*, *zemník*, které jsou víceméně volným překladem mezinárodních termínů. Už v *Promyslném poslu* vkládá Amerling svůj názor do úst jedné z promlouvajících osob, ta vyjadřuje podivení nad pojmenováním těchto prvků podle planet („*A pro nic jiného, nežli pro tyto trochu nedůležité věci?*“), Dobroslav nato tlumočí názor „pana doktora“ z Klementina, že takové termíny je třeba napravit („*Pravil nám pan doktor, že i ti učení páni cizích národů lecos jen tak na zdařbůh pojmenovali*

¹⁵⁰ AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba minerální*. Praha 1851, s. 89–90.

Poznámka čistě chemická: nízké rozlišování mezi kyselinou a oxidem není dáno jen nezvyklým Amerlingovým názvoslovím, ale je jevem dobově obecným, jak napovídá i německé názvosloví této doby.

¹⁵¹ Vedle výše zmíněného výkladu přípony *-ík* v názvech prvků srov. též následující příklad: „*Koncovky cizí u základníků na yl pochodí od řeckého slova ὕλη = hmota, v českém může il neb yl zůstati pro harmoničnost a nevzdalování-se od vůbec přijatých učených názvů, zvláště an il na jakousi změnlivost, obratnost, bylost a t. d. pamatuje, jak u podstatných slov: prášil, loudil, pan Budil, Brousil a t. d.*“ – AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba organická*. Praha 1854, s. 151.

a vyložili, což teprv budoucnost napravití a zdokonaliti musí. Ano pravil nám i to, abychom i my na to bedlivě hleděli (.../).¹⁵² Sám Amerling se o nápravu pokusil již ve svých spisech následujících, pro *Orbis pictus* vymyslel selenu a telluru jména zbrusu nová, navíc signalizující spojení s dalšími slovanskými jazyky, a sice švabel a župel. V *Lučebních základech* vysvětluje i své motivace: „Ostatně jmeno zmeník č. tellur málo odpovídá pátrateli přírody, přemnoho ale slovo župel, jenž po rusku síru znamená; neboť v celku síra, luník i župel jsou jen rozdílné síry. Jelikož švabel na Slovensku síru znamená aneb žveplo v Illirsku, tedy i místo luníku švabel neb žveplo lepší jest název než luník, neboť prvek ten pranic nemá co jednati ani s měsícem č. lunou naší, ani onen zemník cosi zvláštního má do sebe, aby jen on jména zemník zasluhoval. Ostatně slova Schwefel, švabel, žveplo, župel, sulfl, sulfur, solfatarata jsou slova téhož jednoho indo-europejského kořene.“¹⁵³

Amerlingem zaváděné názvosloví přesto nebylo prosto snahy po systémovosti a pravidelnosti,¹⁵⁴ jeho pravidla jsou však poměrně málo přehledná. Ani z Preslova chemického názvosloví zdaleka nebylo přijato vše, pro svou funkčnost se ale udržely jím ustavené principy tvorby názvů sloučenin, pracující s vystižením stavby látky pomocí morfémové skladby daného slova, zejména přípon. Presl se nevyhýbal ani souslovím, kde substantivum vystihuje charakter sloučeniny (kysličník, kyselina atd.) a adjektivum, odvozené od názvu vázaného prvku (právě za pomoci výše zmíněných přípon), specifikuje její druh (uhličítý, dusičná atd.).

Amerling naproti tomu dává často přednost názvům jednoslovným a ty se snaží co nejvíc informačně zatížit. Opouští ale model založený na morfémové stavbě slova, chemicky relevantní informaci nesou u něj často jednotlivá písmena, případně jejich náhodné shluky: („Podobný jest trestich /Iodäthyl/ a t.d. /Koncovka ch značí chaluzík./ Trestiš č. sirník trest'ový /Schwefeläthyl/ rozdílný od síranu trest'ového. /Koncovka iš pamatuje na síru/“¹⁵⁵

¹⁵² AMERLING, Karel Slavoj. *Promyslný posel*. Praha 1840, s. 59n.

¹⁵³ AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba minerální*. Praha 1851, s. 167.

¹⁵⁴ Srov. např. následující výklad, jemuž snahu po zavedení systémové pravidelnosti rozhodně nelze upřít: „V českém jazyku jest tato věc velmi jednoduchá, radikal sluje na příklad trestil, tedy kysličník zásaditý slove trestilka, a hydrat slove trestilka vodnatá. Tak také čmyžil (od slova čmouh, čoud, učmouzený a t. d.) značí methyl, tedy čmížilka značí: Methyloxyd a čmížilka vodnatá značí vodan čmížilkový (Methyloxydhydrat). Podobně to u amylu platí; ten od slova smoud slove smýdil, tedy Amylätther smydilka a Amylättherhydrat vodan smydilkový.“ – AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba organická*. Praha 1854, s. 92.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 116.

V *Orbis pictus* zase čteme, že soličníku vápničitému (dnes chlorid vápenatý) se říká vápnoš, neboť „to oš má pamatovati na začátek slova solík. Tak také máme olovoš, stříbroš, zlatoš atd. Totéž platí o chaluzíku, brudíku, kazíku atd. Chaluzík s vodíkem dávám chaluzev (Iodwasserstoffsäure), který slit s roztokem octanu olovitého nedává chaluzev

Z hlediska jazykového systému je vytváření takto stavěných pravidel pochopitelně problematické v tom, že se tu přisuzuje významová platnost jednotkám ze své podstaty neznakovým, neboť nejmenší znakovou jednotkou nesoucí samostatný význam je právě morfém.

Z citací, které jsme zde zatím z Amerlingových chemických výkladů uvedli, by čtenář možná mohl nabýt dojmu, že Amerlingovy spisy byly už v době svého vzniku nesrozumitelnou a nepoužitelnou antikvitou. Právě tak se k nim ostatně často staví i autoři, kteří se tematikou názvosloví zabývali. Jistě je pravda, že Amerlingovo názvosloví srozumitelnost ztěžovalo, a také je pravda, že bylo od počátku odsouzeno k nezdaru, neboť, jak jsme viděli, šlo příliš proti proudu, v řadě případů nebylo funkční a často zohledňovalo pohnutky rázu víc emotivního než praktického. Přestože užitná hodnota Amerlingových spisů tím jistě byla snížena, nemusela být proto nutně ještě nulová. Už proto ne, že Amerling se stále drží dobové praxe a uvádí u svých odborných spisů ke všem termínům v závorce jejich německý ekvivalent, který dobovému vzdělanému čtenáři orientaci výrazně usnadňoval.¹⁵⁶

Obzvláště dva díly *Lučebních základů*, jež byly určeny jako pomocná kniha pro přírodovědné a technologické vzdělání učitelů, mohly své poslání alespoň částečně plnit. Řada pasáží tu totiž opravdu cílí k vyučovací praxi a přináší řadu cenných a využitelných informací (rozsáhlé pasáže jsou věnovány popisu procesů technologické výroby, v nichž je používáno chemických reakcí, a také podrobným návodům ke školním pokusům, objevuje se tu též například popis zařízení laboratoře a rady k jejímu správnému uspořádání).

---

olovitý nýbrž jen chaluzičník olovitý č. olovoch, kteréžto och pamatuje na začáteční písmenu chaluzíku ch. – AMERLING, Karel Slavoj. *Orbis pictus čili Svět v obrazech*. Praha 1852, s 62.

Poznámka: Amerling používal slova *koncovka* z dnešního hlediska neterminologicky, jako synonymum k *zakončení*; *chaluzík* je dobovým termínem pro iod, brudík pro brom a kazík pro fluor

¹⁵⁵ Právě to například zcela ignorují i Jan Janko a Soňa Štrbáňová v monografii o vědě Purkyňovy doby. Z Amerlingových *Lučebních základů* dlouze citují, ale vynechávají všechny závorky s německými termíny (tuto jejich upravenou citaci jsme zmiňovali v naší práci na straně 30). Pokud závorky doplníme zpět, text sice zůstává srozumitelný jen s obtížemi, ale již nikoli neřešitelnými; když nic jiného, pozná i dnešní čtenář, že jde o kyanidové sloučeniny. Pro ilustraci srovnajme: „*K prvkům jiným chová se mředil zrovna tak jako: solík, chaluzík, brudík a kazík. Jestí též plynný, dává s vodíkem kys, mředev (Blausäure), totiž vůbec zlopovězenou smrtvodku a slučuje se též s kovy, dada mředíky (Cyanide), podmředíky (Cyanure), nadmředíky (Supercyanide). Tito kovomředíci (Metalicyanide) podobají se též halovitým sloučeninám; památno však velice, že sloučik mředil přijímá do sebe železo, a sloučenina tato zase jest sloučikem, chovající se zcela jednoduše, t. sloučikovitě, pročez železomředí (Ferrocyan) sluje.*“ – AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba minerální*. Praha 1851, s. 182.

Vydání *Německo-českého slovníku vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy* roku 1853 se ve věci Amerlingova chemického (ale i dalšího) názvosloví stalo významným mezníkem. Tento slovník do značné míry odráží počátek rozchodu Amerlinga a české vědy.

Amerling je Pavlem Josefem Šafaříkem v předmluvě zmíněn mezi širším okruhem spolupracovníků slovníku jako jeden z těch, kdo byli pověřeni dodáváním sbírek termínů, a jako jeden z občasných účastníků porad nad materiálem. Byl tedy v této době ještě počítán k těm, kdo by se k tématu měli vyjádřit. Jím samostatně utvářená terminologie je však ve slovníku reflektována jen velmi okrajově, pokud se vůbec objevuje.

Slovník zcela pomíjí ty termíny, kde se Amerling vydává svou vlastní cestou, tzn. nejsou zde uvedeny ani termíny jeho názvosloví kyselin, zásad a solí, ani některé jím nově vytvářené názvy organických sloučenin (např. *čmýžil* pro methyl, *octilka* pro aldehyd, *slád'our* pro cukr olověný, *švub* pro bařinný, bahenný /dnes bahenní/ plyn).

V názvosloví prvků se slovník v rozporu s Amerlingem přiklání k částečně preferenci mezinárodní terminologie. I zde platí výše řečené: názvy, které Amerling prosazoval zcela osamoceně, zde nejsou ani uvedeny – marně bychom hledali např. výše zmiňovaný *župel* a *švábel*. Mnohé počeštěné termíny Preslem zavedené a Amerlingem užívané uvádí slovník jako české synonymum rovnocenně vedle názvu mezinárodního (*kadmium*, *ladík*; *fosfor*, *kostík*; *sodík*, *natrium*), případně jako termín synonymní, ale méně vhodný – ten je pak uveden pouze v závorce (*osmium* /voník/; *kobalt* /d'asík/; *iod* /řasík, *chaluzík*/). Některé z bývalých českých názvů ignoruje slovník zcela (např. *platik* pro platinu, *rusík* pro ruthenium, *chasoník* pro titan). Nejvýraznějším Amerlingovým přínosem tak zůstává prosazení termínu *prvek* – ve slovníku je však uváděn vedle synonymních termínů *nerozluček*, *nerozlučenina*.

Amerling slovník nepochopil jako kodifikační příručku ve věci terminologie a nadále používal své vlastní názvy, s největší pravděpodobností hluboce přesvědčen o jejich větší výstižnosti. K tomuto stanovisku však nedošel naráz.

Ve stejné době, kdy probíhaly práce na slovníku, připravovala Matice česká do tisku Amerlingův spis *Orbis pictus*. V Amerlingově korespondenci se zachovala až poníženě omluvná reakce na připomínky Matice k této knize právě stran neuzuánní terminologie. Amerling v ní prosí, aby byla před spisem přetištěna omluva, že nemohl využít výsledků práce ministerské komise pro odborné názvosloví, a slib, že příště se již od všeobecně přijatých závěrů této komise neodchýlí.¹⁵⁷ Z konečné podoby knihy vysvítá, že jeho řešení bylo

¹⁵⁷ „Slavná Matice česká! Níže psaný velmi dobře cítí, v jakém těžkém a nepříznivém položení se Slavnou Maticí se nalezá a však poněvaďž to nejde nijak z odporne a zlé vůle aniž z jakési oblíby v podivínství, tedy opovažuje se předce následující prosby k Slavné Matici vznésti: aby láskavě dovoleno bylo níže psanému sam se z chyb svých učiněných na obalce neb kdesi jinde omluviti asi v ten smysl:

přijato, Amerlingovo názvosloví zůstalo beze změny a spis předznamenává omluva a příslib nápravy v dalších pracích v podobě, kterou slíbil Matici.

Slibovanou „nápravu“ ve věci terminologie ovšem Amerling v praxi nikdy neprovedl – dokladem je spis vydaný rok po názvoslovném slovníku, druhý díl jeho *Lučebních základů hospodářství a řemeslnictví: Lučby organické*, stejně jako vzpomínky žáků hlavní školy na Amerlingovy výklady chemie.

Že kolem knihy *Orbis pictus* byly v Matici vedeny diskuze, dosvědčuje ještě po letech Karel Tieftrunk v *Dějinách Matice české* (1881).¹⁵⁸ Amerling tuto práci četl a na staré a jen znovu opakované výtky reaguje naprosto odlišně než v době vydání inkriminovaného díla, už z pozice člověka, který se se zbytkem odborníků svého oboru nadobro rozešel.

Pryč je někdejší kajícnost, po letech si je jist svou věcí. Argumentuje mimo jiné názorem komise pro brus z roku 1876, rovněž citovaným Tieftrunkem v *Dějinách Matice české*, že „jistý stav jazyka živého nelze položit za nezměnitelné pravidlo i časům budoucím; že nové myšlenky a vyzkumy nove toho vyhledávají, aby jazyk se množil, nemá-li se uzavřítí vzdělanosti ustavičně postupující.“¹⁵⁹ Amerling chápe své tehdejší i pozdější počínání jako přínos vědě, který ještě nebyl po zásluze doceněn, jako samostatnou, zcela novou cestu, které popřeje sluchu až budoucnost (srovnejme jenom to, jaký výraz Amerling v přebraném citátu zvýrazňuje, podotýkáme, že ve zdrojovém textu zdůrazněn není). Jeho text je také z velké

Spisovatelé tohoto úvodu jest velice líto že před začatím tisku 1849 nemohl použití všech těch dobročinných a promyšlených poukázání a oprav, jakových se nynejší ministerní komisi k sestavení názvosloví celé české literatury dostane, pročez spisovatel milerád vše to budoucně opraví, cokoli za pochybené klásti se musí.“ – Amerlingův koncept listu Matici české, b. d. – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

¹⁵⁸ „Orbis pictus Karla Amerlinga měl býti pokračováním podobného díla Komenského, týká se hlavně úkazů z fyziky. Byl již r. 1848 Sborem přijat(...). Pracemi ryteckými a kreslířskými se vydání díla až do r. 1852 protáhlo. Ještě více však to způsobeno opravami, které ve spise státi se měly. Spisovatel měl nejprve svou zvláštní terminologii, která ohlédati se měla zvláštní komisi (...) Nezdá se však, že by komisse kromě stylistických některých oprav vážné změny v názvosloví byla učinila. Neboť Sbor, hledě ke zvláštní terminologii dotčeného spisu, na tom se usnesl, aby v zadu na titulním listě připojilo se poznamenání: ‚že Sbor hledě jen k užitečnosti věci a ku správnosti slohu, zvláštních náhledů spisovatelových, jako v jiném tak i v terminologii, ani neschvaluje, ani nezavrhuje, nýbrž zůstává každému spisovateli, aby z toho sám byl práv.‘ Takového dodatku jsme v knize Amerlingově sice neshledali, ale setkáváme se tam hned na počátku s tou omluvou: ‚že spisovatel toho spisu lituje, že spis svůj nemohl uvarovati od mnohých poklésků v názvosloví, a že tudy nemohl použití všech těch trefných pokynutí a rad, jež se nyní celé české literatury v plné míře dostanou ministerialní komisi k sestavení názvosloví.‘ Ale slíbil, že všech těch pokynutí pilně šetřiti bude v dílech následujících.“ – TIEFTRUNK, Karel. *Dějiny Matice české*. Praha 1881, s. 163.

¹⁵⁹ Amerlingův list (koncept?) výboru Matice české ze 3. 6. 1882 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

části výčtem kritik a odmítnutí, které se v průběhu času snesly na jeho hlavu: začíná problémy kolem vydání *Orbis pictus* a pokračuje přes nepříznivou kritiku své *Fauny* v Muzejníku, heslo o své osobě do Riegrova *Slovníku naučného*, ze kterého čerpal i autor medailonu, jež mu byl věnován na stránkách *Světozoru* k jeho sedmdesátinám, až k odmítnutí všech jeho pokusů o získání místa na univerzitě. Všechny kritické hlasy považuje Amerling za nepochopení a nedocenení vlastní práce, jejímž nejdůležitějším přínosem je syntetizace dosud diferencovaných vědních oborů:

„Nyní mohu říci, že cesta má vždy hlavně byla průvědecká, nikdy s hlasem a výsledkem jedné vědy neb nauky spokojená, a to hned začetmo od mé doktorské dissertací až k poslednímu pátrání svému. Jestliť to cesta dosti neobyčejná a však k celku rovněž nevyhnutelná i má se k ostatním učeneckým snahám člověčenstva tak jako počet integrační k počtům differentialním. Za takové dary přírody a snahy člověk nemůže (...) Souborní ale tato cesta má v zápětí svém množství neobyčejných novotín, proti nimž ostatní učenci ne-li v odporu, aspoň v neocenění na dlouhý čas trvají.“

Orbis pictus vidí Amerling jako začátek této nové cesty, jeho jakoukoliv kritiku odmítá s poukazem na tehdejší i stávající nepochopení: „(...) mé tenkrát, na začátku vydávání mého *Orbis pictus*, zamýšlené novoty č. obzvláštnosti nebyly výrostkem podivinství a nevčasného prav sobě vybírání nejen při názvosloví českém, ale i co se obsahu i vsahu samého týká. Že i ve vědách časové mody a jistých si nahledů právo a platnost svou mají, známo jest vůbec, a musím podotknouti, že nejen tenkrát ale i dosud u neintegrováných vědách o integračních výsledcích řeč ještě přímá a uznávaná býti nemůže (...)“¹⁶⁰

Svůj list ostatně Amerling zakončuje žádostí o nové vydání svého *Orbis pictus*, případně alespoň o vrácení štočků k obrazovému doprovodu, a konečně důvěrou, že jednou bude jeho práce oceněna.¹⁶¹

Zaměříme se nyní na otázku, co Amerling míní onou „průvědou“ a „integrálností“ obhajovanou v tomto textu, jinými slovy, co on sám považoval za svůj největší přínos české vědě.

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ „Ač nižepsaný zná ono staré potěšné přísloví, „post nubita Phoebus“ přec i pro své již velmi pokročilé stáří, i pro ještě dosti málo pokročilé uznání průvědeckých snah svých, neočekává bezstarostných okamžiků u pokračování spisu toho, ač nezoufá, ale pevně doufá.“ – Tamtéž.

Amerlingova cesta k vlastnímu pojetí přírodovědy a dějin

Zatímco věda se od dob osvícenství ubírala cestou stále větší a větší diferenciaci a specializace jednotlivých vědních oborů, Amerling toužil po jejich opětné syntetizaci. Právě v této souvislosti často připomíná Jana Amose Komenského (dost možná s tajným přáním, aby byl považován za jeho nástupce) a jeho snahy pansofistické. Dle Amerlingovy představy měla tato nová syntéza vycházet z přírodních věd, neboť ty stojí přímo u jádra bezprostředního poznávání světa, mířit ale měla k rozpoznání věčných zákonů kosmu – skrze hmotný svět, který je našemu poznání jediný dostupný, má být rozeznána říše ideálů. Konečným cílem tedy není empirické poznání světa, ale z něj vyvozené poznání vnitřní jednoty všeho, které už není z tohoto světa.

Náznaky takto formulovaných cílů jsme našli už v úvodu k *Promyslnému poslu*, v dalších spisech je pak myšlenka rozvíjena. Amerlingův *Orbis pictus* začíná úvodním dialogem učitele a žáka, ve kterém je záměr dovést přes přírodní vědy adresáta k poznání věčných a neproměnných základů všeho dění formulován jasně. Právě v tomto cíli vidí Amerling svůj přínos oproti stejnojmennému spisu Komenského (Amerling také svou knihu v podtitulu označuje za druhý díl Komenského *Orbis pictus*):

„Učitel. Vedl jsem tě, milý synu! posud, jak ze ‚Světa v obrazích‘ našeho Amosa Komenského víš, všemi stránkami přírody a života (...) já pak první onyno základní pilíře příčkami a zídkami všeho druhu porozšířím, udám a okáži ti ten vnitřní svazek, jenž částky všecky v krásnou jednotu a dílo jednoho a téhož proslaveného na věky tvůrce víže.

Žák. Ach, s radostí, mistře dobrý! půjdu za tebou, neboť mnoho jsem již viděl, přemnohému již se naučil a však celému ještě nerozuměl. (...)

Učitel. Nové a vyšší, než posud, vnady spatříš v tomto nestálém a i stálém světě zázraků božích. Až ti stáliny v nestálinách, ty zákony krásné i v pomíjejicnostech, ono vše-semenství blahé budoucnosti, mizení zdánlivých strašných protiv, černa a světla, v mračnách požehnání, v trestu lásku, postoupné vyvinování a dospívání k dokonalosti, netušené zakládání přítomnosti a budoucnosti v nezdánlivé minulosti, všech přírody řiší spojitý zákon, svět obzvláštní umový a rozumový v myslech lidských, zákony tíže v živlech a kamenech jako v rostlinách, zvířatech a lidech o sobě a zase v celku, až ti děje národů, umění a věd, věčnou konečně a postoupnou souhlasnost a účelnost světla před duši představím: o pak doufám, že srdce tvé zplesá nad tímto překrásným světem, a silen budeš co rek páně, jenž nezná překážek a vezdejších zdánlivých nemožností, jedná-li se o to, aby v skutek důstojný vešlo to, čeho jasné oči poznaly, a v čem srdce ucítilo svou blahost.“¹⁶²

¹⁶² AMERLING, Karel Slavoj. *Orbis pictus čili Svět v obrazích*. Praha 1852, s. 1.

Obdobné formulace najdeme i v dalších Amerlingových spisech z této doby.¹⁶³ Právě v tomto postoji k hmotnému světu berou svůj původ také Amerlingovy terminologické neologismy: žádný jev není nahodilý, vše je součástí vyššího celku, a pojmenování věcí musí proto odpovídat systémovosti jevů ostatních (sledovali jsme to u pojmenovávání kyselin a zásad). Problém nastává tehdy, když určitý jev tak, jak jej popisují a zkoumají přírodní vědy, do Amerlingova „systému“ zapadá jen málo, případně vůbec, avšak Amerling by rád nějakou pravidelnost a zákonitost našel; v takovém případě se odhodlává k vlastním hypotézám a v případě nutnosti prostě fakta přizpůsobí svým tezí.¹⁶⁴

Zcela z říše fantazie je např. oddíl v *Orbis pictus* věnovaný tvarosloví, kde jsou vztahy mezi různými entitami vysvětlovány pomocí číselných poměrů. Právě v tomto oddíle se nejvíc uplatňují Amerlingovy postuláty „věčných zákonů“ z výše citovaného úvodu spisu (zákon protiv, zákon přitažlivosti stejnín, zákon trojicnosti bytí ad.)¹⁶⁵

Naplňuje se tu Amerlingovo bytostné přesvědčení, že vše souvisí se vším, mezi kterýmikoli jevy lze najít nějakou analogii, souvislost, lze je převést na společný jmenovatel, nejlépe vyjádřitelný číslem. To je také základ později formulované diasofie neboli průvědy (ale také jeho zájmu o hudbu, neboť ta pro matematické „analýzy“ představovala ideální materiál). Integrálností svého přístupu pak Amerling míní skutečnost, že právě z této pozice přistupuje k poznatkům všech věd. Výsledky, ke kterým dospívá, často nejsou příliš z tohoto světa, a podrobnější pozornost jim proto věnovat nebudeme.

Amerlingovy spisy publikované kolem roku 1850 v sobě obsahují formulace „průvědeckých“ cílů i pasáže, které těmto cílům odpovídají, stále ale je ale jejich rozsah v knize omezen. Šlo koneckonců z převážné většiny o vzdělávací spisy určené jako učebnice nebo příručky pro učitele. I v Amerlingových spisech tak pochopitelně najdeme místa, kde autor prostě přebírá a popularizuje poznání jiných, a právě tato místa patří většinou dodnes k nejsrozumitelnějším a ve své době patrně patřila k prakticky nejpoužitelnějším. Snad také proto tyto spisy prošly bez výraznějšího negativního ohlasu; předmětem tvrdé kritiky se stal až spis, kde pokus o systematizaci dle nových pravidel a vytváření analogií stojí v samém základu.

¹⁶³ Relativně slabě je tento cíl formulován v *Zeměně*, kde je řeč jen o povznášejcím rozeznávání „božských v přírodě zákonů“ (s. 3); v prvním díle *Lučebních základů* najdeme vyjádření o poznávání světa „duševního“ skrze hmotný (s. I) a požadavek propojovat jednotlivé vědní obory v celistvé poznání (s. III); o poznání Boha a jeho zákonů se široce pojednává v předmluvě k *Fauně* (s. V–VI).

¹⁶⁴ Pro příklad uveďme ze spisu *Orbis pictus* snahu usouvztažnit elektřinu a magnetismus teorií neustálého proudění částic od západu na východ (elektřina) a od severu na jih (magnetismus) – oba jevy jsou podle Amerlinga ve své podstatě totéž, jen směr je různý; proto také pro anion zavádí termín východník a pro kation západník.

¹⁶⁵ Srov. AMERLING, Karel Slavoj. *Orbis pictus čili Svět v obrazech*. Praha 1852, s. 8–11.

Fauna čili Zvířena česká vyšla roku 1852, ve stejném roce jako *Orbis pictus* (tento spis však vznikl již dříve, vydání se pozdrželo rytím obrazového doprovodu). Najdeme tu řadu jevů nám už známých a pro Amerlinga typických, které se neslučují s odborným stylem – odbíhání od tématu v různých odbočkách, občasnou chaotičnost výkladu, mísení podstatného s okrajovým, zavádění nové terminologie (zde ovšem nikoli plošně) atd. Jiné a nové ovšem je, že Amerling tu prezentuje svou vlastní systematiku živočišné říše, respektive její části (díl věnovaný hmyzu měl teprve vyjít).

Amerling zdůrazňuje, že jeho pojetí je naprosto přirozené, protože rozčlenění zvířat vychází z prostředí, ve kterém tyto živočichové žijí, a právě proto je tato soustava zcela jednoduchá k osvojení a naprosto harmonicky uspořádaná („/.../ jedno v druhé sahá, jedno ostré žene druhé mírné a tak z celého ten nejladnější celek vyšší vyplývá“).¹⁶⁶ Základní prostředí Amerling rozlišuje tři: vodu, zemi a vzduch. Podle těchto prostředí pak živočichy dělí na *vodouše*, *zemouše* a *vzduchouše*. (Rozdělení pak pokračuje ještě na nižších stupních, ke každému z nich zavádí Amerling opět svůj vlastní termín, např. *malozemouši*, *břichouši*, *lachatouši* atd.)

Amerling však zcela neopouští ani zavedenou zoologickou systematiku, proto nejen že názvy druhů uvádí podle ní, ale zároveň si dává za úkol (sice nikde neformulovaný, ale z kontextu jasně vyplývající) najít v každé třídě živočišné říše zástupce „*vodoušů*“, „*zemoušů*“ a „*vzduchoušů*“. Docílit toho není vůbec jednoduché a je třeba velké vynalézavosti – proto Amerling např. jako živel vodní hodnotí i step, protože to je podle něj bývalé mořské dno, takže pak koně může prohlásit za vodouše – a podobných ostrovtipných přemetů bychom našli celou řadu. Výsledkem je vše jiné než přirozený a snadno zapamatovatelný systém.

Roku 1854 vyšel v *Časopise Musea království českého* zdrcující odsudek *Fauny*. Byl součástí rozsáhlého článku na několik pokračování *O přírodopisu vůbec a v naší literatuře zvláště*, podepsaného V. D. L., kterážto šifra ukrývá Viléma Dušana Lambla.

Lamblovi *Fauna* posloužila jako odstrašující příklad toho, jak se popularizačně vědecká práce psát nemá. Hned v úvodu hodnocení čteme: „*Jinak je ale se spisy, jako je Fauna čili Zvířena česká, kde je těžko rozhodnouti, zdali v ní převládá neskladná fantazie, anebo nevědomost s klamem. I kdyby spisovatel nebral tak často jména božího nadarmo, dokázal by na každé stránce, že nespořádaný výmysl není přírodopis.*“¹⁶⁷ Vytknuty jsou Amerlingovi také jazykové a formální nedostatky; odmítnuty jsou jím zaváděné termíny; dále je kritizována nesystematičnost výkladu a jeho obohacování odbočkami málo spjatými se základním objasňováním

¹⁶⁶ AMERLING, Karel Slavoj. *Fauna čili Zvířena česká*. Praha 1852, s. VIII.

¹⁶⁷ V[ilém] D[ušán] L[ambl]. *O přírodopisu vůbec a v naší literatuře zvláště*. *Časopis Musea království českého*, 1854, roč. 28, sv. 4, s. 623.

problému; především je ale zavržen celý jeho systém rozdělení živočichů jako absurdní.¹⁶⁸

Lamblova kritika napoví už tím, jak recenzi *Fauny* zařazuje do širšího výkladu o popularizaci vědy, že Amerlingovy spisy byly v dichotomii věda – osvěta vnímány právě jako popularizace vědeckých poznatků, jako osvěta směřovaná k širokému publiku – odtud pramení i Lamblův stesk nad tím, že *Fauna* se stala promarněnou šancí popularizovat.¹⁶⁹ Amerling sám by možná své dílo nehodnotil zdaleka tak jednoznačně.

Amerlingovy spisy (a podle informací, které o nich máme k dispozici, i jeho přednášky) v sobě na jedné straně nesou dědictví osvícenských snah v tom, že se snaží mít dopad na co nejširší vrstvy¹⁷⁰ a působit v jejich životě ve směru pokroku,¹⁷¹ Amerling však nikdy ryzím praktikem nebyl.¹⁷² Nabízí obvykle teorii, v níž praktické příklady slouží jen jako doklad a demonstrace

¹⁶⁸ Parodováno je např. Amerlingovo etymologizování: „*Avšak, co tomu řekne zdravý rozum prostého rybáře (...) když ho poučíme, že se sumec jmenuje latinsky silurus, protože je silný jako urus (...) Kdyby někdo ve společnosti řekl: Pan Zachariáš Podivín je vlastně loupežník, jinak ale bohabojný muž, jakž jeho jméno: po-divus, božský – znamená: zajisté by se každý s ustrnutím naň pohlédl (...)* S tímto bolestným citem spočívá oko naše na potištěném papíru, kde se báječná směs pestrých smyšlének jako v dobrodružném snu před námi míhá.“ – Tamtéž, s. 627.

¹⁶⁹ „(...) bolestná tesknota se nás zmocní, kdykoliv spatříme sklamanou naději naši ve spisech, které se zdály býti povolány, po Komenském vzkřísiti v lidu podstatnou vědomost, lásku a praktickou náuku z přírodovědy.“ – Tamtéž, s. 628.

¹⁷⁰ Např. jako potenciální čtenáře *Promyslného posla* vyjmenovává Amerling řemeslníka, hospodáře, kuchaře a hospodyně. – AMERLING, Karel Slavoj. *Promyslný posel*. Praha 1840, s. 6. Část jeho spisů se obrací k učitelům, tedy těm, kdo jsou prostředníkem při předávání vědeckých poznatků populaci.

¹⁷¹ Např. v Amerlingově *Zeměně* je užitečnost vzdělání v oblasti geologie a pedologie formulována v několika bodech; tato nauka učí: „1) rolníka znáti povahu polí, a původ ornice, povahu země vůbec, může-li buď na lesy lépe sloužiti neb na rybníky, na pole lépe než na louky a pastviště atd., při čemž i na zlepšování a jakost jeho se ohled bere; 2) učí stavitele znáti material ku stavení (...), jenž podle krajů bývá rozdílné (...) 3) učí kameníka znáti material (...) 4) učí stavitele silnic, drah parovozních, atd. voliti material nejstálejší (...) 5) učí horníka vynalezati rudy rozličné neb uhlí (...) 6) učí lučebníka zvláště továrníka moudře použití okolností a darů přírody (...)“ – AMERLING, Karel Slavoj. *Přírodněna česká, díl I: Zeměna česká*. Praha 1851, s. 7.

¹⁷² Názorné a pro Amerlinga příznačné je v tomto smyslu, že k výčtu užitečnosti geologie citovaných v předchozí poznámce připojuje na závěr dva cíle ryze „ušlechtilé“: „7) *Také i krásná umění získají tímto uměním, neboť často bývají krajiny předmětem krásných maleb; nezná-li umělec ráz pohoří a útvaru samého, tu bývá provedení samo slabé, bez rázu a významu, bez zvláštní hlubší půvaby.* 8) *Konečně nic nechceme zde dlouhého mluvíti o užitku zeměpysu pro duši a její vzdělání. Kdyby i jiného užitku se neznalo, leč toho, jižby u národu duševně procitlého sám o sobě našel náramného oučastenství (...)* Zde více *zbožná mysl a více touha vědecká vrozena (...)* ku prospěchu zeměpysu poví, nežli v *krátkých těchto řádkách pověditi lze, neboť pravdivé jest přísloví latinské: Ars nonnisi ignorantem habet osorem (Umění jen neznalce má za odpůrce.)*“ – Tamtéž, s. 8.

výkladu, ale rady, jak teorii přímo aplikovat do praktického života, téměř nenalezneme.

Autor těchto spisů však měl za to, že vedle osvěty obsahují jeho díla i přínos vědě – mínil jimi své pokusy o „syntetizaci“ věd a úsilí o odhalení „božských principů“, o nichž již byla řeč. Už jsme se také zmiňovali, že míra poměrného zastoupení reálných pokusů o naplnění těchto cílů ve vlastních textech nemusí být velká a že jejich projevy mohou působit i velmi chaoticky, vždy jsou však jako cíl přítomny alespoň v rovině proklamací a vždy také na sebe váží další syntézu, tentokrát v rovině působení spisu.

Už u *Promyslného posla* jsme viděli, že průvodním jevem vzdělávacího dopadu na čtenáře má být i působení etické (případně rovnou náboženské) a také estetické. Poznání přírody a jejích zákonů čtenáře podle Amerlinga povznáší. To není nic nového, příroda jako velké a potenciálně „povznášejší“ téma je pevnou součástí dobových evropských i českých kulturních představ (markantním dokladem v české literatuře je Polákova *Vznešenost přírody*, která své téma pojmenovává přímo názvem). Ale na půdě písemnictví se s „povznášejším“, případně jinak emotivně působícím, traktováním tohoto tématu počítá pro zpracování beletristická, kdežto Amerling tytéž cíle připisuje spisům vědeckým. Vzpomeňme v této souvislosti znovu na jeho odpor k beletrii a přesvědčení, že ji lze do značné míry suplovat odbornou produkcí, které jsme zmiňovali v souvislosti s působením Amerlingových Stálců. Na to, jaká témata jsou pro beletristická zpracování nejvhodnější, měl Amerling rovněž své názory: v předmluvě k *Lučebním základům* se například podivuje, že posud nikdo neoslavil „velebnou“ chemii.¹⁷³

V Amerlingově pozůstalosti najdeme i rukopis, který mnohé jeho výhrady k beletrii shrnuje: stávající podoba české literární produkce je neuspokojivá proto, že o přírodě nepojednává jako o tématu dostatečně vznešeném, vznešená témata pak vůbec v krásné literatuře schází: (...) *jakový jesti stav básnictví u nás? Chcemeli, vůbec mluvíce, pravdu vyznati, musíme odpověděti: žalostný! (...) Co jest jí příroda? o málo snad více než: V jaře se zelená,/ Slunéčko svítí,/ Růže jest červená/ Královna kvítí. O vznešenějším pojmutí přírody, o snažení porozumívati jí, o tom, čehož tak krásné počátky a víc než počátky v novém, zvláště německém, básnictví nalozáme, o tom u nás snad ani památky. O pojímání vlastního živobyti a živobyti člověčenstva, o*

¹⁷³ „Hesiod a Virgil proslavili svými básněmi rolnictví, Thomson čtvero počasí, Polák celou přírodu; proč žádný větvůrce básnický ještě neoslavil velebnou tajemnici lučby; či snad ji neprovází nic básnického a velebného, nic krásného, nic vznešeného, nic obrazivého, nic erotického, nich romantického? neprožila ona všechny věky dějinství lidského, nepůsobila mocně na dějiny světa; či snad není dosti zázračná a svatotajemná (...) aneb nehýbala snad světem a nehýbe i nyní od časů praotce svého Lavoisiera veškerými zástupy Promethevců a pomocí těchto celým světem? Velebná jesti to zajisté nauka i věda! první to pravý stupeň k poznání Boha i veškerenstva!“ – AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba minerální*. Praha 1851, s. [II].

radostném vzpínání se k Bohu, toho rovněž pramálo stop nalezněš. Kdyby nějaké lásky, nějakého vlastenectví, pak mělničiny aneb aspoň piva nebylo, cožpak by sobě počali čeští básníkové?“¹⁷⁴

Text je tak mimo jiné zajímavým dokladem toho, jak bytostně byla Amerlingovi cizí literární tvorba ovlivněná biedermeierem. Zajímavé je i Amerlingovo řešení situace – vidí je v dostatečném vzdělání básníka: „První potřeba pravého básníka, věštce jest: vlastní vzdělání. (...) Básník musí se na vrch našeho poznání postavit, výsledky naší vzdělanosti musejí živě v srdci jeho žít, ale on musí stejnou měrou o vzdělání své povahy, svého charakteru pracovati.“¹⁷⁵ Věda tak může posloužit literatuře, ale může ji také stejně dobře zcela nahradit – Amerling často například ztotožňuje vědce s „věštcem“, což byla velmi oblíbená stylizace z oblasti krásné literatury.

Právě k dosažení žádoucího povznášející účinku ve svých spisech však Amerling neváhá z beletristického arzenálu čerpat: do svých knih zařazuje v úvodních pasážích básně produkce své i cizí, případně patetické předmluvy využívající pro monumentalizaci promluvy osvědčené prostředky objevené původně pro krásnou literaturu (i když jde často o prostředky v české beletrii již dávno dalším vývojem překonané).¹⁷⁶

Pro Amerlinga je také přírodověda velmi těsně spjata s jeho představou o práci pro národ, a to v několika aspektech:

1) Samo vzdělávání v češtině je přínosem pro celý národní kolektiv, je cestou osvěty vedoucí k jeho pokroku, navíc s využitím jazykových prostředků, které jsou mu vlastní. Zpětně pak toto použití českých jazykových prostředků pro odborné cíle působí na rozvoj jazyka a jeho vyjadřovacích schopností. Tak Amerling formuluje důležitost odborného vzdělávání

¹⁷⁴ Karel Slavoj AMERLING, rukopis nadepsaný *Některé myšlenky o básnictví vůbec a našem obzvláště*, – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ Předmluva k *Fauně* působí nechtěně komickým účinkem, zde použité jazykové prostředky (zejména lexikální) připomenou dobu prvních pokusů o vysoký styl v české beletrii ve 20. letech, ačkoli text je o třicet let mladší. Najdeme tu poetismy a záměrné užívání slov málo frekventovaných, spolu s některými Amerlingovými terminologickými neologismy z oblasti geologie jsou tu použita i slova nově tvořená ad hoc s vysokým podílem složenin; celková frekvence neologismů způsobuje téměř úplnou nesrozumitelnost textu: „(...) O kežby brzo zasednuli posvěcení háravci na bujně oře neb na orly Bojánovy, aby prolétali tajemná vlasti sitna, z jejichž magnetických čárosítí se vysoptily v žulovém lochanu černé řady karfunkulových chlumů a vyřinuly se kloketem valící se vřídla a vody ožídlené; aby projasřili útroby hor a vnaďný, často netušený život nivních koberců, hajních košatníků, dravých horomilek; aby poznali rychlonohých neb pernatých stafáží krajín, hemzavých melichánků a oku prostému nepatrných kapkobydlitelů a to vše co nutné články velebného živostroje, jehož hlavní děje odbývá Japetovo potomstvo. (...)“ – AMERLING, Karel Slavoj. *Fauna čili Zvířena česká*. Praha 1852, s. [II].

v češtině v *Promyslném poslu*. V tomto bodě se Amerling nijak neodchyluje od názorů jiných vlastenců na důležitost česky psané odborné produkce.

2) Amerling transformoval představu o svébytné národní „duši“ do spojení s přírodními poměry. Jsou to podle něj právě přírodní podmínky, jejich od věků daný a naprosto specifický celek, který utváří charakter národa: „*Přede vším pamětihodno jest, že Čechy podle všech přirozených svých znaků ouplný celek působí a sice nejen ve fysikálním ohledu, ale i v zeměpyteckém, kamenopisném, rostlinském i živočišném. (...) Není tedy divu, že v této obzvláštní charakteristické zemi z kmene národů slovanských i zvláštní rázný národ, t. národ český, se zvláštní slovanskou řečí, se zvláštní historií dějů, se zvláštní po sta let vládou, se zvláštními odrody krásných umění atd. nevyhnutelně se vyvinouti musel.*“¹⁷⁷ To, že přírodní poměry na území obývaném českým národem tvoří celistvou jednotu (apriori postulovanou a ničím nedokazovanou), je podle Amerlinga také zárukou přetrvání českého národa: „*Celkovitost tato ukazuje na jedinstvo ducha přírody, a proto celek ten básnicky řečenou Přírodněnou českou slouti může, a jakož tato jest a zůstane celkovitou, tak i národ český v celosti a životu nezhyne, byťby i cizí živel přes hranice západní a severní, ano i jižní se vdíral k závadě celku. (...) Jaré srdce Čech ještě bije u velikém kolostroji přírody a kdokoli z cizinců se vdírá, proti přírodě hyne sám o své vině nejsa ani Čechem ani cizincem.*“¹⁷⁸

S představou „celistvosti“ českého světa se pojí také představa, že poznání domácího uspořádání může čtenáře orientovat v celku světa. Amerlingovi není cizí idea analogií, které se opakují „ve větším“ (v jádru jde o starou myšlenku mikrokosmu odrážející makrokosmos).¹⁷⁹ Vůbec nejdůsledněji Amerling tuto představu realizoval ve své Budči, která měla být ve svém zařízení a sbírkách v budově i na přilehlém pozemku miniaturizací, esencí českého a slovanského světa.¹⁸⁰

¹⁷⁷ AMERLING, Karel Slavoj. *Přírodněna česká, díl I: Zeměna česká*. Praha 1851, s. 1n.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Srov.: „(...) *Pro svou zvláštnost, celkovitost a důkladnost jest Přírodněna česká výborné měřítko pro veškeré vůkolní země světa; neboť předně jest vzácným vzorem pozeňnaných zemí a za druhé snadno jest měřiti t. srovnávati a ceniti neznámé, máme-li míru t. veličinu známou co nejmožněji dokonalou. (...) Jestliže žák s učitelem obdivoval se chlebovníku (Artocarpus, Brotbaum) na ostrovech tichého moře, kde 7 takových stromů celou rodinu po celý život vším do hojnosti zaopatřovati může (moukou, chlebem, dřívím, lnem, vínem atd.), tu zajisté uzří-li žák, že onen chlebovník ve všem, kromě velikosti, nadobyčejně se podobá naší pilulkonosné kopřivě (Urtica pilulifera), s dychtivostí desetkrátě pozorněji prohlédne si tuto u nás jinak nepatrnou rostlinu a bude pohlížeti na ony pilulky, jež v bochníky se zvětšují v podnebí přírovníkovém. Dalo by se ještě i tisíc příkladů uvésti podobného poměru. Tím terpv poznovu se zostří pozornost naše i na přírodniny takové, které samy o sobě v Čechách velkého ještě významu nemají.*“ – Tamtéž, s. 3n.

¹⁸⁰ O Budči jako „znaku znamenajícím ‚kulturu‘ a ‚přírodu‘“ již Vladimír MACURA, *Znamení zrodu*, Jinočany 1995, s. 97.

3) Poslední pojítka, které podle Amerlinga váže národní téma a vědu, je právě jím proklamovaná syntéza, kterou Amerling vždy spojuje se slovanským živlem. Smíření protikladů rozumu a citu, teorie a činu, sjednocení diferencovaných oborů, to vše má být ryze slovanským příspěvkem k všeobecnému pokroku, nejvýraznějším národním přínosem lidstvu. Nejde přitom o nic jiného než o specifickou transformaci dvou konceptů, s nimiž pracovalo národní obrození a které spolu souvisí; na oba upozornil Vladimír Macura ve *Znamení zrodu*.¹⁸¹

První z nich je pojem „středu“ převzatý z Herderovy filozofie. Jde o pozitivní hodnotu, spojující v sobě všechny kladné kvality určité oblasti; myšlení jungmannovské generace vyhovovalo toto pojetí „už proto, že odpovídalo jeho sklonu k mytizaci, k nediferencovanému, spojitému vidění světa, a tudíž i k myšlení v analogiích, používání výkladu jevů z jedné oblasti skutečnosti k výkladu jevů oblasti jiné, na ní nezávislé“.¹⁸² Tato charakteristika přesně odpovídá Amerlingovu způsobu vidění a výkladu světa.

Amerling ale pracuje i s dalšími, rozšířenými, variacemi tématu: totiž střed jako kladná hodnota vyplývající ze „středové polohy“ a střed jako kladná hodnota vyplývající ze „zprostředkovatelské úlohy“ Slovanstva. První u něj nabývá podoby oblíbené teze o „středu Evropy“,¹⁸³ vedle zdůrazňování „středního“ mírného pásma.¹⁸⁴ Druhá se projeví například tím, že právě

¹⁸¹ Vladimír MACURA, *Znamení zrodu*, Jinočany 1995, s. 170–177.

¹⁸² Tamtéž, s. 171.

¹⁸³ „*Čechy jsou srdečný dílek Evropy; odkud vřídlo naše Karlovarské jediné toho druhu, odtud naše nejřeřavejší české granaty, odtud nejhezčí naše perle, odtud nejpěvnější národ náš český, odtud největší horlení o všecko to, což Ideálů člověčenstva se týká (...)* Nam ale carbukule i karfunkule všude v srdcích doutnají a musika naše rozohní jednou celý svět. Mámeť v duších našich nejen prázdný hluk, ale nejpodstatnější z Boha samého podnět, a ten zmahá celý svět. (...)“ – Amerlingův koncept dopisu nezjištěnému – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

¹⁸⁴ Ke srovnání uveďme ukázkou z fragmentu z Amerlingovy pozůstalosti, ve které se shledáme jak s rozšířeným romantickým konceptem „duše“ národa, tak s Amerlingovým výkladem o tom, že přírodní poměry tuto duši zásadně ovlivňují; nejvýrazněji se na lidstvu a jeho dějinách podepisuje právě mírné pásmo: „*(...) Každý jednotlivý národ jest jednota, jest celek, jedno individuum, jenž vlastní žije život, vlastní osoblivou má duši (...) Veškeré národstvo čili člověčenstvo opět dohromady jest celek, jednota, jenž zvláštního má ducha čili vidu (...) V dějinství (Weltgeschichte) čili v tom, co se s národy stávalo a děje, projevuje, na světlo v skutečnost vystupuje vida, čili duch člověčenstva (...) Zde potřebí, aby příroda, dadoucí narodům pudu a jeviště, ani tuze nadsazena ani malo ceněna nebyla. (...) Pravá puda dějstva lidstva jest pásmo mírné (...)*“ – Fragment Amerlingova rukopisu nadepsaného *Zeměpisná puda dějinstva* – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

„*Člověk a příroda jsou na začátku nerozdílnými svazkami spojeni, mají jednu a tutéž historii. Člověk zůstává dlouho otrokem zemi od něj obývané, zavysí od ní, jako její zplodina, její květ, její strom. Jeho způsob života, jeho způsob myšlení, skorem od ní se určují. Zde obzvláště pramen rozdilu v starých pohanských náboženstvích, vladách atd. hledati se musí. Hory mají, jako doliny, své pásmo, svůj vzduch, svou mluvu, svou mysl.*

Slovanům je připsán úkol diferencované vědní obory (sám fakt diferencovanosti je hodnocen záporně jako „*chmúrná roztrhanost věd a nauk*“) svést zpět do jediného nerozlišeného řečiště: „*Vtipoumným Slovanům to obzvláště od prozřetelnosti božské ustanoveno jest, babilonismu tomuto učiniti přítrž a nového, pravě oblažujícího a zbožného ducha vnésti do říše nauk a věd (...)*“¹⁸⁵

Od takto formulovaného zprostředkovatelského úkolu je už jen malý krok k využití druhého konceptu, který se v českém prostředí začíná uplatňovat ve čtyřicátých letech, hegelovské triády jako popisu dynamiky vývoje. Zprostředkovatelská úloha slovanského živlu je v něm zachována, ale posunuta do roviny dějinného procesu, spjata s představou pohybu směřujícího ke zdokonalení.¹⁸⁶ Vladimír Macura shledal obzvláště silné zastoupení tohoto konceptu v argumentaci štúrovské generace na Slovensku¹⁸⁷ a upozornil také, že štúrovci hegeliánskou syntézu pozměňují odnětím podstatné části její dynamiky – slovanská syntéza se v jejich představách stává finální fází dějin, harmonickou a bezrozpornou, po které již není kam se vyvíjet, proto i „*„budoucnost“ – oblíbená štúrovská kategorie – není než stvrzením předem dané slovanské podstaty*“.¹⁸⁸ O vývoji tohoto konceptu ve slovenském prostředí hovoříme zcela záměrně, Amerling totiž dospívá k podobným závěrům jako štúrovci, budoucnost je pro něj klíčovou kategorií a slovanská syntéza – alespoň podle některých výroků – konečnou dějin.¹⁸⁹

Společný rys bychom pak mohli najít i v přítomnosti obdobného spasitelského prvku – Slovanstvo je pověřeno mesiášským úkolem dovést dějiny lidstva do finální harmonické fáze. Amerling je velmi výrazným představitelem mesiášské vize v českém prostředí a zůstal jím až do konce svého života, o čemž svědčí mimo jiné hojná korespondence mezi ním a

(...)“ – Karel Slavoj AMERLING, rukopisné poznámky – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

¹⁸⁵ AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba minerální*. Praha 1851, s. [IV].

¹⁸⁶ O transformaci jednoho konceptu do druhého viz MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Jinočany 1995, s. 176.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ MACURA, Vladimír. Český a slovenský romantismus ve sporu s romantismem. In: *Český romantismus v evropském kontextu*. Ed. Zdeněk HRBATA – Martin PROCHÁZKA. Praha 1993, s. 33.

¹⁸⁹ Často stojí tato představa konečného stádia dějin blízko křesťanské představě posledního věku: „*(...) o ted' doufám, že nový věk onoho zákona Lasky počne mezi Slovany vykvésti, aby k Slavům a ke všem narodum světa ano i k přírodninám přišlo kralovství nebes Kristových zvelebených zkušenostmi a vědami 18 století dalších již minulých.*“ – List Karla Slavojeho Amerlinga nezjištěnému (snad Josef Kunert) z 2. 11. 1847 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

Samoslavem Bohdanem Hroboněm,¹⁹⁰ případně dalšími slovenskými přáteli, ještě v letech jejich pokročilého stáří, v níž je právě tato vize velkým tématem.¹⁹¹ Faktická slabost se dokonce paradoxně může stát i devizou, národu „právě vstalému z mrtvých“ se spasitelské poslání na pozadí křesťanské tradice připisuje tím lépe.¹⁹² (Amerling navíc vynikal ve schopnosti podobnou operaci v případě potřeby provádět i na ryze personální úrovni a své osobní krachy prezentovat jako podobná „zmrtevýchvstání“ – shledáme se s tímto jevem zejména v souvislosti s krachem Budče).

Amerling ovšem sice připisuje úkol dějinného pokroku všemu Slovanstvu, sám se ale staví do role vůdce, toho, na nějž připadá z úlohy mesiáše největší díl. Právě odtud pramení jeho prorocká a věštecká autostylizace (ostatně českému prostředí nikoli cizí, pod vlivem kultu Ossiana a dalších národních bardů se tato stylizace stala oblíbenou už v preromantické beletrii) a tento myšlenkový základ dle našeho soudu také dovedl Amerlinga na zlomu třicátých a čtyřicátých let k pokusu o spolek náboženského charakteru, a ve výsledku souvisí i s projektem vzdělávacího ústavu Budeč.

¹⁹⁰ Hroboň byl v mnohém duší s Amerlingem spřízněnou, ve výměně dopisů s ním nalezneme i celou řadu dalších jevů typických pro Amerlinga: fantastické a „hodnotově zatížené“ etymologie, analogie, vizionářství, patos... dokonce i „makrokosmos v mikrokosmu“ („*Slovák majúci v sebe mikrokosmus rečí, rodov i krojov /len v Orave ich má asi 18 malebných/ slavianských /.../*“) – List Samoslava Bohdana Hroboně Karlu Slavoji Amerlingovi z 18. 11. 1878 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

¹⁹¹ Opakovaně se téma spasitelské úlohy Slovanstva nevyskytuje jen u Hroboně, ale i v dopisech Josefa Miloslava Hurbana, zde výrazně propojeno s křesťankou spásou: „(...) *Dobro je náš úděl, naše úloha v dějinách mocí Kristovou a mocí tradice praprávěké praslovanské. Toť moje nezlomné nepodvrátiteľné přesvědčení. (...)*“ – List Josefa Miloslava Hurbana Karlu Slavoji Amerlingovi z 18. 7. 1878; „*Slovanstvo má úlohu (...) nad uvedením křesťanství zpět odkudž vymítено jest, do státu, do národu. Roman i German zbožňují již tělo, již jsou tedy odsouzení. Úloha jde na jiné nosiče a darce. Na Slovaný. (...)*“ – List Josefa Miloslava Hurbana Karlu Slavoji Amerlingovi z 5. 12. 1879 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

¹⁹² „(...) *hlásal jsem již před lety, kde možno bylo, že se blíží dnové očistení nebes národem, jež již Amos Komenský zasvěceným nazýval. Vy jeden jste oud tohoto národu vstavajícího z mrtvých k životu krásnějšímu (...)*“ – List Karla Slavoj Amerlinga nezjištěnému (Josef Kunert?) z 2. 11. 1847 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

Amerlingovi Slávští bratři – pokus o povýšení národní snahy na náboženství

Amerlingův pokus o tajnou náboženskou organizaci, datující se s největší pravděpodobností k letům 1839–1840, je obestřen řadou nejasností. Pramenů není mnoho, největší část z nich pochází z Amerlingovy ruky (obvykle jde o jakési koncepty textů k tomuto tématu – rozpracované, opravované a často nedokončené). Z nich by vyplývalo, že šlo ideovou náplní téměř o novou církev a významem o spolek sdružující řadu i velmi významných vlastenců. Zásadní pochybnost, kterou je nutno vyslovit předem, zní: do jaké míry prožívali a hodnotili ti, které Amerling coby hlava spolku do své organizace pojal, situaci stejně jako on sám.

Vize, kterou lze z Amerlingových rukopisných poznámek rekonstruovat, je naprosto fantaskní a nereálná, a snad bychom jí proto ani nemuseli věnovat příliš pozornosti, kdybychom při bližším ohledání nezjistili, že poměrně těsně souvisí s projektem, který bezesporu konkrétní realizace došel, totiž s Amerlingovou Budčí. Už proto, že tvoří pozadí tohoto projektu, si pozornost zasluhuje. Co tedy lze z rukopisných fragmentů vyčíst.

Pokud jde o inspiraci ke vzniku celé organizace, nabízí Amerling hned dva příběhy. Jeden čteme v rukopise nadepsaném *O vzniknutí náboženství slavského*;¹⁹³ jeho stylizace je relativně střízlivá (pro zvýšení zdání objektivit podání je text také psán v er-formě). Obsah lze shrnout takto: Amerling se dobral k novému náboženskému hnutí během svatby svého přítele, když přemýšlel o křesťanství, jeho nedostacích a cestách, jak je odstranit. Nakonec „uzavřel, že zavedením pravého zboženství mezi vzdělanými a jemu již známými lidmi začátek oného náboženství učiní, které jistě nejuvítanější výsledky celého člověčenstva jednání, vzdělání a duševního života vyvede.“ Moment prozření je datován k 24. 7. 1839. Následuje výčet těch, kterým se svěřil jako první a již také jako první jeho myšlenku přijali za svou. Jejich obrat je ale už popisován méně střízlivě – v podstatě jako okamžik spasení (např. „V neděli 18^{ho} srpna i Karel Lambl vysvobození z lží a protirozumných sad se dočkal /.../“; „24^{ho} srpna v sobotu ráno nechal Slavoj i rozumu Přibíkovému /učitel v Berouně/ světlo Boha spatřiti, vyloživ mu pravdy slavského náboženství, jeho oučel, působení budoucí ve světě, zavázav ho přísahou k mlčenlivosti“). Každý, kdo na Amerlingovu vizi přistoupí, měl získat nové vlastenecké jméno (to později Amerling stanovuje v jednom ze svých předpisů pro přijímání nových členů).

V rukopise, o kterém je řeč, jsou uvedena následující jména, k nimž Amerling vypisuje podrobněji záznam o příklonu ke své vizi: Božetěch (malíř Josef Klemens), Míroboh (sochař František Bělopotocký), Věnceslav (Václav

¹⁹³ Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

Staněk), Bohuslava (Antonie Reissová), Budislav (Jan Svoboda, učitel v opatrovně na Hrádku), Klonimír (Štěpán Bačkora), Luděk (Luděk Amerling, bratr Karla Slavoje), Milan (Karel Lambl, starší bratr Viléma Dušana Lambla), Pravdislav (Jan Příbík, učitel v Berouně), Vojtěch (příjmením Konšel, údajně školní pomocník), Pavel (Pavel Josef Šafařík), Vladimír (Josef Franta Šumavský), Bohdana (Marie Vidimská), Miloslav (Petr Veselský, učitel v ústavu hluchoněmých v Praze). Mimo to uvádí Amerling ještě další seznam jmen, není však jasné, zda je počítá do svého spolku teprv do budoucna, nebo již nyní. Seznam uvedený na jiném, patrně pozdějším, fragmentu jako výčet osob, které jsou členy organizace, je z velké části týž, chybí ale Vidimská a Veselský, naopak přibyl Dědomil (učitel Josef Bačkora, starší bratr Štěpána Bačkory).

Autorka Amerlingovy monografie Eva Hoffmannová vzala za bernou minci Amerlingovy počty členů uváděné na okraji téhož rukopisu a dovozuje: „*Víme však bezpečně, že Sbor slávských bratří měl v roce 1840 tři starší bratry, devět zasvěcených bratrů a jedenáct členů s vědeckými hodnostmi.*“¹⁹⁴ Nedomníváme se, že bychom něco takového věděli bezpečně, jiný pramen než Amerlingovo tvrzení, že tomu tak bylo, nemáme. Pokud jde o jmenný seznam, je otázka, do jaké míry byli tito lidé obeznámeni s celým rozsahem Amerlingových vizí a jak velký s nimi vyjadřovali souhlas; je nicméně pravdou, že řada z nich byla skutečně s Amerlingem v roce 1839, případně i později, v úzkém kontaktu.

Druhý příběh o vzniku inspirace k tomuto spolku Amerling nabízí v poněkud nejasných narážkách na jakási mystická vytržení nejen sebe, ale především dalších „bratrů“, kteří ho nakonec prohlásili za vyvoleného.¹⁹⁵ Mělo se tak stát na Hostýně, datace by přitom spadala také na léto 1839, a sice na 22.–23. červenec, tyto události by tedy předcházely oněm dříve zmíněným. Amerling toto líčení propojuje s aluzí na zahrnutí Tatarů Jaroslavem ze Šternberka, příběh, známý z básně Jaroslav z *Rukopisů*, jež se v této době stávají podstatným zdrojem Amerlingových inspirací: i on sám má za úkol rozplástit novodobé „Tatarstvo“.¹⁹⁶

¹⁹⁴ HOFFMANNOVÁ, Eva. *Karel Slavoj Amerling*. Praha 1982, s. 25.

¹⁹⁵ „(...) usudkem mých přátel a známých, děda tety za kněze, vyznáním bratra Františka za boha, viděním exstaltickým Bozděcha za Ježíše nazvan sem byl, že slovanskými bratřími mojimi na Hostejně v Moravě Cyrillem Leslavem, Zerzavým, Boleslavínem mě jmeno Slavoje uděleno, a na Slovensko co apoštola poslana bylo.“ – Amerlingův rukopis začínající slovy *Bože! jaký to nedůstojný pojem...*, nedatováno – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

¹⁹⁶ „*Star sem již 32 let (...) nikdy nenalehla vule Boží tak na mne, kde 22–23 července buh mne prodchnul tím vědomím, abych začal ouřad svůj, na nějž mě pomazati dal mojimi bratrami Slovanskými na Hostejně, aby dotud rozplášeno bylo tatarstvo našich dob, jak nyní, a nelze mi jinak, leč abych tísni té vnitřní Bohem ve mne dané prochodu učinil, k umům, srdcím a vülím vaším. A tak bratří a sestry věrníky se staňte mojimi, neb nemluvím ze sebe ale z Boha.*“ – Amerlingův rukopis nadepsaný *Vroucí pozdravení Vám*

Spolek byl plánován patrně s trojstupňovou hierarchií. Soudíme tak podle dvou druhů „přísah“, inspirovaných patrně řeholními sliby, které Amerling plánoval pro dva stupně členstva: jiná je předepsána „*při oudech nevzdělaných však procitlých a mužných*“ (analogie k laickým bratřím), kteroužto přísahou se jedinec stával členem „sboru slavitelského“; jiná pak pro vyšší stupeň členství, tzv. slávy, u nichž Amerling požadoval vyšší stupeň uvědomělosti a snad také dosažení vyššího vzdělání, soudě alespoň podle toho, že jejich slib nadepsal „*Řeč vědců, jenž bratrami a slávy státi se chtějí*“. V svolání *Hlas Budečanů k bratřím svým Slovanským!* pak Amerling vyčleňuje ještě jeden stupeň, jakési „kněžstvo“, kteroužto úlohu rezervoval sám pro sebe, když píše, že vyznavači slují *Slávové* a kněží *Slavojové*.¹⁹⁷ Amerlingovo druhé, vlastenecké, jméno tak není jen obvyklým signálem jeho příslušnosti k českým vlastencům, je přímo označením hodnosti v hierarchii, a to hned té nejvyšší.

Společným požadavkem pro všechny zahrnuté do okruhu společenstva byla naprostá mlčenlivost (ta byla holou nutností, spolek nebyl úředně hlášen) a také bezvýhradná poslušnost a odevzdanost společné věci,¹⁹⁸ která s sebou nese i požadavek uskomnit se a své síly i přebytečné hmotné prostředky věnovat na potřeby sboru.¹⁹⁹ Amerling pro sbor nárokoval dokonce i právo na tělesné ostatky členů;²⁰⁰ tento absurdní požadavek je pochopitelně motivován „vědeckým“ zájmem, nicméně dosvědčuje, že zájem o frenologii, později

---

všem věrnice a stálice v Bohu, datováno 27. a 28. července 1839 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

¹⁹⁷ V jiném textu už o vedení skupiny mluví jen v jednotném čísle: „(...) *kněz první, totiž zpřednostovaný Sláv, slujž Slávov* (...)“ – Amerlingův rukopis nadepsaný *Bratří a sestry v Bohu!* – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

¹⁹⁸ V přísaze do slavitelského sboru se mají adepti zavázat, že poslechnou sbor ve všem „*ano i poslouchati tenkráté kdyby nás Zbor trestal, a jinými trpčejšími cestami k temuž cíli vedl*“. (Koho že přesně měli členové sboru poslouchat naznačuje škrv v téže přísaze; vypadá takto: „*Zkrátka ve všem poslouchati Slavoje Zbor Slavitelký*“.)

¹⁹⁹ „(...) *my přísaháme všech veřejných schuzek, a pijackých prostopašností se varovati, peníze naše jindy k tomu cíli obětovane, do zvláštní pokladnice zborní skládati, aby jimi všelikteré potřebnosti Zboru zapravovany byti mohly* (...)“ – rukopis přísahy do slavitelského sboru

„*Pracovati chce každý z nás tolik, co by život svůj obhájil náležitě tělo ošatil, střechu opatřil, to budiž osobnická práce; vše co nad potřebu jest hřích ostatní vše obraceno budiž na vzdělání ducha (...). Našeho jmění osobního nikdá nebudiž nad kapital, z něhož bychom žiti mohli bez ujmy zdraví; vše ostatní náleží člověčenstvu a jeho okresům, (manželce, rodičům, dětem, bratrum, sestrám, přátelům, známým, krajanům, vlasti, narodu, člověčenstvu a přírodě). Víc za naše nepovažujeme (...).*“ – rukopis nadepsaný *Veliký den naší přísahy. První den roku 1840*, Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²⁰⁰ „*Závěti patříž hlava aspoň našemu slavskému hlavozpyteckému sboru. (...) Sbor určí, zdali se má zachovat toliko hlava, aneb celé tělo, zdali mumisovat, aneb jinak uchovat.*“ – Amerlingův rukopis nadepsaný *Bratří a sestry v Bohu!* – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

hojně rozvíjený v jeho fyziokratickém zkoumání (a v jeho rámci pak i v měřeních konaných v ústavu idiotů), je u Amerlinga značně starého data.²⁰¹

Ideová náplň spolku je dvojí: náboženská a vlastenecká, přičemž tyto dvě složky leží v těsném a neoddělitelném propojení. V obou případech mělo jít de facto o „nadstavbu“ nad stávajícími poměry. Je opakovaně zdůrazňováno, že spolek nechce nic předchozího bořit,²⁰² že nestojí v žádném rozporu s dosavadním vývojem, usiluje jen o další zdokonalení, přičemž tento krok je chápán jako vývojově nutný a nevyhnutelný. Členové spolku jsou předvojem nové šťastné budoucnosti, která se nevyhnutelně blíží,²⁰³ neboť její zárodky, jakési předstupně a nutné podmínky, jsou obsaženy již v minulém dění. Vyzdvižen je proces vývoje, pojatý jako pokrok směřující od méně dokonalého k dokonalejšímu,²⁰⁴ ten je božím záměrem zjevovaným v přírodě i dějinách.²⁰⁵

Prvek, který je chápán jako radikálně nový a náležitější již oné lepší budoucnosti, je – jak také jinak – rázu syntetického, má jít o sloučení a propojení náboženství a vědy. (Jde o prvek, který, jak jsme již prve viděli, Amerlinga neopouští ani později, právě na konci 30. let se ním u něj můžeme setkat poprvé.) Tak má být konečně dosaženo rovnoměrného rozvíjení všech tří základních složek veškerenstva v Amerlingově pojetí, jakési jeho stále znovu opakované „svaté trojice“, a sice rozumu, citu a vůle (tj. aktivního

²⁰¹ Na lebce měly být po smrti člena sboru shledány znaky, svědčící o jeho zušlechtnění myšlenkami sboru, výzkum jeho ostatků měl být empirickým potvrzením (případně popřením) jeho pravověrnosti: „*Jestliže nelhal v životě svém, nebude se i štítiti zapečetit to vše i hlavou svou, jenž spolehatelnější má znaky než měnivá vyznání a slova naše (...)*“ – Tamtéž.

²⁰² „*Vše co se stalo, dobře se stalo, ačkoli my hned to nenahlídáme. Náboženství k. p. řecké sluje nám pravé, pro tenkratní čas vzdělnosti, náboženství křesťanské teč pravé pro psavádní čas. My nic neboříme, my stavíme jen dale. Vše starožitné stujž, budiž šetimo. My sme tudy i přešetřní archeologové všeho druhu starožitnin (...)*“ – Amerlingův rukopis nadepsaný *Veliký den naší přísahy. První den roku 1840, oddíl Chování se k starému světu* – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²⁰³ „*Blíží se časové a nejsou již daleko, kde království Boží v netušené posud slávě všem duším procitléjším se okáže, zjevení se to Bohy, ne snad v postavě lidské neb v mezích nějaké bytosti vezdejší alebrž v královstvích duševních rozumu, citu, a vůle. (...)*“ – Amerlingův rukopis nadepsaný *Vroucí pozdravení Vám všem věrnice a stálice v Bohu*, datovaný červencem 1839 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

„*Vyznavám, že již odbyla hodina a nastává doba nová k víceživotnímu Boha ve všemíru proslavení (...)*“ – Část Amerlingova rukopisu, který je jakýmsi „vyznáním víry“ pro členy sboru – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²⁰⁴ „*Vyznavám z celé duše své Boha jediného Soudce všehomíra všemohoucího (...), jenž k výšežití postoupnému vše tvořil, (...) ničeho nepotřebuje ni služeb ni cnosti toliko lásku a zdokonalování tvarů mezi sebou, (...)*“ – Tamtéž.

²⁰⁵ „*Vyznavám zjevování se jeho [tj. boží – pozn. L. P.] vůle v zakonech přírody vůbec a dějin člověčenstva, pročež vesmír, sebe a člověčenské děje poznati nejvyšší a první mi ulohou.*“ – Tamtéž.

jednání).²⁰⁶ Právě rozvíjení rozumu je podle něj to, co dosavadnímu vývoji náboženství chybělo, nově ho má zajistit věda (míněna především přírodověda). Amerling nabízí v této souvislosti svůj osobitý pohled na dějiny náboženství založený na hegelovské triádě: náboženství předkřesťanská jsou podle něj rázu emotivního (v Amerlingově terminologii „instinktivního“), křesťanství klade důraz na jednání člověka, nová, šťastná éra přijde s Amerlingovým vlastním náboženským hnutím.²⁰⁷

Ačkoli Amerling zdůrazňuje, že jde o zdokonalení, a nikoli popření křesťanství, dokonce předepisuje křest jako podmínku přijetí do organizace,²⁰⁸ ve skutečnosti jeho texty popírají samotné základní kameny křesťanské teologie, a to právě ty, které se mu do vlastního konceptu postupného rovnoměrného zdokonalování nejméně hodí – jen namátkou: odmítnutí učení o dědičném hříchu,²⁰⁹ svérázná interpretace zvěsti o vzkříšení,²¹⁰ a vůbec nejparadoxněji odmítá tentýž text, který od adeptů vyžaduje přijetí křtu, také křest.²¹¹ Přesto texty Amerlingem zamýšlené jako základní pro „věrouku“ každého člena jeho spolku v podstatě nabízí jen nové „přepsání“ základních textů křesťanských – tak jsou modelovány např. variace na Credo a Otčenáš.²¹²

²⁰⁶ „Vyznavám trojičnost vloh všeho tvorstva, kdež poznání, cit a čin neoddlílný celek působí, tak že nelze vždy cnostnějším byti bez prospívání ve vědách a oboru citu.“ – Tamtéž.

²⁰⁷ „Ježíšová hlavní vada byla, že jako Sokrat, pouze na vykonní stranku člověka dbaje, ladem ležeti nechal stranku poznávající a stranku citní, jež nijakým způsobem od sebe vespolek odděliti nelze.(...) Jak nás filosofie světodějin učí, panoval v človečenstvu před Krystem duch kladmy instinktní, obrátil se v protikladnost, t. uvědomění (...) ducha, nyní ale nastati musí doby soukladnosti, kde citové a činové naší uvědomením provazeni budou. (...)“ – Amerlingův rukopis nadepsaný *Hlas Budečanů k bratřím svým Slovanským!* – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²⁰⁸ „Žádali o přijmutí, musí byti křtěn, nenili křesťanem (...)“ – Tamtéž.

²⁰⁹ „My nepřijímáme žádný dědičný hřích, slabost a vada naše pouze mladost a tudy nezkušenost jest.“ – Tamtéž.

²¹⁰ „Vykoupení naše Krystem, stalo se jen tím, že národy vykoupil a vzkřísil k duchovnosti z instinktního a kladmeho života předkřesťanského.“ – Tamtéž.

²¹¹ „My neuznávame křesťanských odplat a křestu, vykladajice vše na to, že sme již v zárodku neskončeně vyvinutelném všecku odplatu i trest obdrželi.“ – Tamtéž.

²¹² Z textu, jež je v podstatě vyznáním víry, jsme již citovali výše. Připomínali jsme i obdobu „řeholních slibů“; nejvýrazněji je tento moment viditelný na textu modlitby, jež je variací Otčenáše: „Bože náš! jenž jsi všeho duševenstva a vidstva tvůrcem, proslav a posvěť se jméno tve, přijď nám království tvé, buď vule tvá jako v nebi tak i na zemi, život vezdejší daruj nám i dále podle zamyslu tvého, odpusť nám naše viny jakož i my odpouštíme našim viníkům, uváděj nás v častá pokušení, ale zbav nás od nedovzniku až na věky.“ – Amerlingův rukopis nadepsaný *Vroucí pozdravení Vám všem věrnice a stálice v Bohu*, datovaný červencem 1839 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.) Tato tendence se však projevuje i v dalších podrobnostech: např. přijímání do sboru děje se vkládáním rukou; u chrámové stavby, tzv. Slavína, má být

Amerling nezamýšlen svůj sbor jen k realizaci vyššího stupně křesťanství, ale také vyššího stupně vlastenectví. V tomto bodě vidí svůj přínos v povznesení národního hnutí z roviny „mechanické“ do roviny „vyšší“. ²¹³ Onou mechaničností přitom Amerling míní patrně především nedostatek „ideálnosti“, o tu se pak má vlastenectví v jeho vizi nově obohatit. Amerlingovo pojetí vlastenectví a jeho položení do těsné blízkosti vize ve své podstatě náboženské lze chápat jako vyhocení tendence existující v rámci českého národního hnutí. Bylo již konstatováno, že české národní hnutí se potýkalo, zejména ve své tzv. agitační fázi, ²¹⁴ s otázkou smysluplnosti projektu české kultury, jež se z hlediska empirické skutečnosti jevila jako sporná. Poukazování na ideálnost tohoto projektu mohlo pomoci učinit tento problém méně nápadným, nebo alespoň akceptovatelnějším. Upínání se k říši ideálů je do značné míry útekem z reálných poměrů, empirická skutečnost je postavena do protikladu k ideálu, čímž se stává méně hodnotnou (a méně hodnou pozornosti). ²¹⁵

Amerling se svou vizí přichází paradoxně v době, kdy se v českém kulturním dění ke slovu dostávají spíše zrealňující procesy, a nabízí ideálnost dovedenou ad absurdum. Také dobová vlastenecká rétorika zařazuje do svého repertoáru i představy původně náboženské (srov. např. svatá vlast, oběti na oltář vlasti atd.), poukazuje tím ale jen k vysokému významu takto označovaných hodnot – ryze náboženský obsah pojmů je eliminován ve prospěch významu, jež by snad bylo možno formulovat jako: „v hierarchii hodnot jde o ty nejvyšší“. Amerlingovo pojetí naproti tomu má ambici být skutečně s náboženskými obsahy spojováno. A tušení, že tomu tak je, dokonce prosakovalo i do nezainteresovaných kruhů pražské společnosti – jedna z Amerlingových rukopisných poznámek dosvědčuje, že proti jeho spolku se dokonce mluvilo z kazatelny, a po Praze se asi povídalo ledacos. ²¹⁶

také stavební komplex „podobný křížové cesty“ (který má zachycovat vývoj náboženství) atd.

²¹³ „Již dlouho v nás prozřetelnost božská rozhárala vroucí oheň k vlasti a k hajení práva a tuto vidíte znamení naší nezištné touhy, (předloží své dukazy atd.) Že však již postupem našeho dosavadního vzdělání tento stupeň naší vlastenecké odhodlanosti za pouze mechanický a ten nejnížší vroucně uznáváme, klademe tyto dukazy do rukou vašich, toužíce tento první stupeň mechaničnosti s dokonalejším postupem Vaším změnit.“ – Text je součástí Amerlingovy *Řeči vědců, jenž bratrami a slávy státi se chtí* – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²¹⁴ Termín Miroslava Hrocha, srov. HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence*. Praha 1999.

²¹⁵ K problematice viz MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Jinočany 1995, s. 102–104.

²¹⁶ „*Ptal si se mne, Kodyme! o radu, zdali to dopustiti máme, aby Štulc pater ženštinám a dívkám náboženství přednášel. Jak můžeš býti na rozpacích? I ovšem ať jen přednáši. (...) Užitek a následky z toho budou mnohé. 1. nebude katolictvo brojiti proti Budči, bez toho sem slyšel jistě, že jistý kaplán v Tejně prazském (z kazatelny od sv. Jana) kázal proti Budči, že zde nové kdoví jaké učení máme. Babičky na ulicích o tom kázání si povídají. (...)*“ – Amerlingův deníkový záznam, datovaný 28. srpna 1843 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

Vztah k empirické skutečnosti se zdá být na první pohled příznivý: Amerling proklamuje nutnost poznání přírody a lidských dějin. Ve skutečnosti jej však realita zajímá velmi málo, její poznání má spočívat v tom, že v ní budou odhaleny věčně platné zákony – stále jde tedy v první řadě o říší ideálů (jak Amerling nakládá s fakty, která se do výkladu ideálních „zákonů“ nehodí, jsme již měli možnost sledovat na jeho pozdější vědecké tvorbě). A konečně, sama představa práce pro vlast je zbavena všeho, co by mohlo připomínat „špinění se reálnými poměry“, její podstatou je totiž zapálené šíření idejí, především té nejpodstatnější – že syntéza náboženství s vědou otvírá dveře do šťastné budoucnosti. Pro tu měl Amerling zvláštní termín, říkal jí „proslavení“. A právě toto „proslavení“ je podle něj tím, co mají slovanské národy samotnou Prozřetelností dáno za úkol v dějinách lidstva.²¹⁷ Jeho naplnění je přitom otázkou velmi blízkého horizontu (maně se přitom vybavují věty z evangelií o „přiblížení se království nebeského“).²¹⁸

Takto pojaté národní úkoly, navíc ve spojení s Amerlingovým vlastním pojetí dějin, způsobovaly jeho značnou politickou naivitu. A ač by se mohlo zdát, že vypjatá ideálnost s sebou může snadno nést i radikálnost politickou, pravdou je pravý opak.

Vedle popisu dějin „ve skocích“, dějin jako překonávání teze antitezí, směřující k syntéze, používá Amerling také popisu, který pracuje s výrazy běžně užívanými k popsání postupného vegetačního vývoje (klíčový je zejména obraz postupného vývinu ze semene); obě představy jsou si blízké minimálně společným chápáním dějinného procesu jako lineárního děje

²¹⁷ „(...) „Slované! Slované! Slované! poznejte své určení, svou hodinu svého žití (...). Čech především uť Slovary a první vyšli své poslaníky proslavitelské; vědou a starocitnou slavou získal si si právo mezi Europany (...)“ – Amerlingův rukopis nadepsaný *Proslaven budiž Buh na věky!*, datováno na Štědrý den 1845 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

„I na nás nyní přichází na Slovary vubec doba, kde žití mají slavně a dostojně 19 a 20 století; Čech v předu Slovanů jest; jej Buh posud vedl a vede přetěžkými školami; oběti nižádných nesmí zde býti líto. (...)“ – List Karla Slavoj Amerlinga neuvedenému (Lev Thun?) ze 30. 8. 1845 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²¹⁸ Viz již jednou citovaný úryvek: „Blíží se časové a nejsou již daleko, kde království Boží v netušené posud slávě všem duším procitlejším se okáže, zjevení se to Bohy, ne snad v postavě lidské neb v mezích nějaké bytosti vezdejší alebrž v královstvích duševních rozumu, citu, a vule. (...)“ – Amerlingův rukopis nadepsaný *Vroucí pozdravení Vám všem věrnice a stálice v Bohu* – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

„(...) teď doufám že nový věk onoho zákonu Lasky počne mezi Slovary vykvésti, aby k Slavům a ke všem narodum světa, ano i k přírodninám přišlo kralovství nebes Kristových zvelebených zkušenostmi a vědami 18 století dalších již minulých.“ – list Karla Slavoj Amerlinga neuvedenému (patrně Josef Kunert) z 2. 11. 1847, Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

s progresivní tendencí, jedna druhou přitom nevylučuje. Vegetativní představa slučuje minulost, přítomnost a budoucnost velmi těsným spojením a je přitom provázána až určitým fatalismem – děje následné jsou totiž jen a pouze rozvinováním zárodků obsažených v minulosti, běh dějin je tak neodvratný, co je jednou v zárodku přítomno, to se časem nutně projeví; a naopak, dějiny nelze měnit, přidání jakéhokoli nového prvku je krajně obtížné, je možno jen rozvíjet již dané. Přítomnost, budoucnost a minulost jsou jakoby stále jednou variací téhož: „(...) můžeme ideálně v každém okamžiku a při každém kroku historie totalitu celého organismu opět poznati, (...) v každé přítomnosti shledáme minulosti a budoucnosti. A tak přicházíme k tomu, že to, co bylo, jest a bude, a co bude, již jest a bylo, však jen vždy buď svinuté, neb rozvinuté, vsažené neb roztažené (...)“²¹⁹

A protože minulost, přítomnost a budoucnost jsou u Amerlinga v zásadě jedno, objevují se dokonce i výroky, které buď jejich perspektivu zcela převrací („nastanou dávné časy“),²²⁰ nebo diferenci mezi nimi dokonce vůbec ruší („Čím více člověčenstvo vyvinovati se bude, tím jasnější a jednodušší budou jeho činové a konečně i přítomnost bude historií, t. člověk současně jednati a svých jednání vědom býti, aneb lépe, pak nebude žádná historie.“)²²¹

Z trojice minulost – přítomnost – budoucnost klade Amerling největší důraz na budoucnost, to má být doba uskutečnění snů, doba harmonie. Takto pojatá budoucnost je a priori dána, s jinou variantou Amerling nepočítá. Při „jednotě“ budoucnosti s minulostí musí být její „zárodek“ obsažen už v dějinách, jen je třeba ho najít a správně interpretovat, protože minulost musí sloužit především jako argument pro budoucnost. Otevírá se tím pochopitelně cesta k libovolné manipulaci s historickými fakty, a to tím spíše, že Amerlinga daleko víc než skutečné události zajímá jejich „ideová náplň“, se kterou se manipuluje velmi snadno. Zajímavé jsou i metody poznání, které z jednoty minulého s budoucím vyplývají – na jedné straně lze podle Amerlinga z minulosti budoucnost vypočítat („Nynější čas jest ovoce minulosti a zrno č. semeno budoucnosti. Jinými slovy: v hystorii panuje geometrická progressí. Když se střední propotionální čtenka nalezne, tak se budoucnost tak dobře předpovědět může, jak nyní minulost se posuzuje.“)²²² na straně druhé, chybí-li nám o minulosti informace, je možno si vypomoci

²¹⁹ Amerlingův rukopis bez označení – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²²⁰ AMERLING, Karel Slavoj. Věštby vítězové – Záboj a Slavoj. *Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 25, s. 408.

²²¹ Amerlingův rukopis nadepsaný *Hystorické Aforismy* – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²²² Tamtéž.

ne,
v řádku
jeho
čítal
teleologie

obrazností na základě „důkazů a priori“,²²³ tedy toho, co bychom rádi chtěli o minulosti slyšet z pohledu toho, co bychom rádi chtěli slyšet o budoucnosti.

Protože je spasitelná budoucnost nevyhnutelná, aktivní jednání – s výjimkou šíření komplexu Amerlingových idejí, z nichž ta o nevyhnutelné šťastné budoucnosti je ústřední – na poli věcí veřejných vlastně není zapotřebí. Jak už jsme řekli, výsledkem je u Amerlinga v řadě momentů to, že se radikální teze proplétá s reálným politickým konservatismem, většinou nereflektovaným, ale vždy podepřený ideální vizí. Amerling např. rakouský stát označí za útvar nepřirozený, přičemž jeho nepřirozenost odvodí z roztržitého, neucelenosti přírodního (sic!) a národnostního prostoru, takto nepřirozený útvar je předurčen k zániku,²²⁴ ovšem s koncem Rakouska se počítá jako s nevyhnutelnou a hotovou věcí, není odsud vyvozen žádný požadavek jakékoli akce nebo jen postoje.

Mojmír Dýma se ve své studii věnované Amerlingovi věnuje dvěma příkladům jeho nepokrokového postoje v politických otázkách, oba spadají do doby pravděpodobné existence slavitelského sboru a zakládání Budče. Připomíná Amerlingovo odmítnutí spolupráce s polským emigrantem Łeslawem Łukaszewiczem, kterého měl Amerling naopak vyzvat k ukončení protiruské práce, a také Amerlingovu intervenci, která v zabránila ozbrojené akci skupiny mužů z Amerlingovy blízkosti, vedené Janem Branimírem Tylem a Františkem Ditrichem. Ti se Amerlingovi svěřili se svým plánem, neboť ho považovali za svého vůdce: explozí třaskaviny na Koňském trhu chtěli zahájit všeobecné povstání. Amerling jejich záměr oznámil nejprve Lvů Thunovi a pak i nejvyššímu purkrabímu Chotkovi, s podporou těchto dvou aristokratů nakonec radikály od jejich akce odvrátil.²²⁵ V obou zmiňovaných případech Amerling účast odmítl dle našeho soudu především proto, že se mu „nehodila do koncepcie“. V případě prvním lze předpokládat zejména střet s představou slovanské jednoty a harmonie. V případě druhém máme Amerlingovu reakci doloženou. Spiklencům koncipoval *List k bratřím rozbořeným a kramolícím*. Jejich záměr v něm odmítá, neargumentuje ale tím,

²²³ „Historická kritika musí důkazy a priori, zjevení básníků, připouštět (...): *aneb snad k. p. čas před okázáním se památníků minulých pro historii ztracená být?*“ – Amerlingův rukopis bez označení, Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoje Amerling.

²²⁴ „Stát Rakousky nemůže dlouho trvat, an násilně a proti přírodě povstal, Rakousko po Dunaji od Bavor až do Bretislavy vetřenina jest mezi Slavy, kteráž jim Windů-bonu násilně odňala; jako cela germanská říše klesla, nemůže i tato rakouská hrstka panovat nad povolanými k životu, Vlach, Maďar, Nemeč, Polak, kus Alpů, kus Dunaje, kus Visly, kus Labe, kus moře bez velkořek k němu vedoucích nedal nikdy a nemůže nikdá podat přirozenou držemnost státní. (...)“ – Amerlingův rukopis bez označení – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoje Amerling.

²²⁵ DÝMA, Mojmír. Buditelská a pedagogická činnost Karla Slavoje Amerlinga. In: *Pedagogické dědictví Karla Slavoje Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 33 ln.

co by bylo nasnadě (např. nezákonností takového jednání, případně absencí naděje na úspěch), nýbrž odsuzuje plán proto, že se přičí dějinám a jejich zákonitosti.²²⁶ Jindy je naopak pozoruhodné, co se Amerlingovi do koncepce hodilo – například svatá aliance,²²⁷ nebo konkordát vyhlášený roku 1855. Důvod radosti byl v obou případech stejný – náboženský princip proniká do politiky a to je žádoucí syntéza. Obzvlášť případ konkordátu je zajímavý. Amerling nechal při této příležitosti na svůj náklad tisknout vlastní vzletnou německou báseň *Oesterreich's Bestand und Zukunft – Zum Andenken an die Concordatsfeier 5. November 1855*. Konkordát přitom přiznával církvi značné pravomoci v dozoru nad školstvím, a Amerling v této době působí jako ředitel hlavní školy.

²²⁶ Amerling v tomto listu kárá spiklence, že chtějí bouřit a vyvracet „*co podstatná historie, co zákonové života nutným způsobem a pochodem sebou nesli*“. Odkazuje přitom i na neuralgický bod české historie, Bílou horu, vyzývá k následování „národního pokání“, z jeho pohledu zaslouženého, neboť má odčinit hřích odklonu od pravého života národa (co jím Amerling míní, o tom viz dále): „*(...) neumíte konati jako příkladný národ své žádoucí pokání, jež naši již pradědové před 200 lety plnou mírou byli činiti měli. Či myslíte, že dědové naši teprv jako hrkem s nebe na pověstné Bíle Hoře padli? O nikoli bratří! oni padali a padali již svými vadami ochablého ducha, nepravostmi, svou neshovorností, svou odvraceností od pravého národužítí, pravím, padali a padli již před válkou na Bíle Hoře (...)*“ – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²²⁷ Svatá aliance se objevuje ve výčtu zásluh předků: „*Otcove naši prosluli pracovitostí hospodarskou, mírumilstvím, oblibou narodního zpěvu, vytečností hudby malby, krásocvikem, svatou allinacíí, národní liturgií (...)*“. Další text představuje český živel jako mírumilovný, pouze čelící invazi: „*Offensivní vedení valky vypovídáme z naší mysle, na defensivnost nutnou se obmezujeme, svatá aliancie vždy nám v mysli svítí (...)*“ – Amerlingův rukopis nadepsaný *Veliký den naší přísahy*, datováno lednem 1840 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

Budeč

Dostáváme se konečně k souvislosti Amerlingových vizí a jeho asi nejznámějšího projektu, vzdělávacího ústavu Budeč. Nejsme první, kdo poukazuje na vztah Budče a „sboru slavitelů“,²²⁸ chceme však ukázat, že oba projekty spolu souvisí hlouběji, než se doposud soudilo. Ostatně Mojmir Dýma sám uzavírá svůj pasus o sboru slavitelů domněnkou, „že kromě pracovníků Budče a jejich nejbližších spolupracovníků neměl ‚Slavitelský sbor‘ širší okruh členů.“²²⁹ Jinými slovy, co do personálního obsazení okruhy obou projektů z velké části splývají.

Docela určitě pak splývají v představách Amerlingových. V textech, z nichž jsme citovali ve výkladu o „sboru slavitelů“, se běžně operuje s Budčem, respektive s Budčemi, protože Amerling počítal s budoucím rozšířením tohoto typu ústavů jako s jakýmsi filiálkami ústředního Budče. Za člena „sboru slavitelského“ chtěl Amerling patrně považovat všechny spojené s Budčí, proto v přísaze „*při oudech nevzdělaných však procitlých a mužných*“ měl být vysloven i následující závazek: „(...) *považujeme vše toto, co se zde v tomto ustavu budečskem se děje, za naši vlastní věc, kterouž ze vsí duše sve podporovati chceme.*“ Provolání zamýšlené patrně jako text, který měl získávat další podporu pro „slavitelský sbor“, označuje jako cíl svého snažení věc náboženství („*Jestit' to věc náboženská /.../*“), text je však nadepsán *Hlas Budečanů k bratřím svým Slovanským!*, školy sboru pak označuje jako Budče („*Školy naše slovou Budče, chramy naše Slavíny, vyznavači Slávové, kněží Slavojové.*“), ujišťuje, že „*Budečané již všickni jsou Slávové*“, a k dalšímu podrobnějšímu vysvětlení celé věci zve zájemce do pražského Budče („*kdo však hlouběji v to vše vniknouti žádáš, podeber se, bratře slovanský, k nám do Budče i my tě vučitě i domyslně o všem spravíme /.../*“).²³⁰

Byly to právě školy – Budče, jež se měly stát prostředkem vedoucím ke šťastnější budoucnosti. Měly být ale také konečně naplněním poslání českého národa v dějinách lidstva, rozvinutím, dle Amerlingovy terminologie, „semene“ či „zárodku“ přítomného v českých dějinách. Tímto „zárodkem“ byla podle Amerlinga v dávné minulosti někdejší škola na hradišti Budeč,

²²⁸ Viz: „*A ještě jedna okolnost Amerlingovi pomohla. Je stejně romanticky fantastická a do značné míry temná. Je to spojitost myšlenky Budče s tajným slovanským bratrstvem, které Amerling nazýval různými jmény, nejčastěji ‚Slavitelský sbor‘, ‚Slávští bratři‘, ‚Věrníci‘, ale i ‚Stálci‘ a ‚Vzbouřenci čeští‘.*“ – DÝMA, Mojmir. Buditelská a pedagogická činnost Karla Slavojeho Amerlinga. In: *Pedagogické dědictví Karla Slavojeho Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmir DÝMA. Praha 1960, s. 329.

²²⁹ Tamtéž.

²³⁰ Amerlingův rukopis přísahy do slavitelského sboru – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

poskytující „pravonárodní“ vzdělání. Jejím dalšímu vývinu zabránily později v Amerlingově pojetí „cizí vlivy“ (míní se jimi jednak obecně kosmopolitní latinská vzdělanost – z tohoto důvodu je i pražská univerzita odsuzována jako „odrodilá“;²³¹ nebo také úžeji vliv německý).

Za další záblesk přetrvávajícího odkazu Budče považuje Amerling dílo Jana Amose Komenského.²³² A proces má dovršit Amerling sám a jeho projekt vzdělávacího ústavu, nazvaný rovněž Budeč.

Amerling Jana Amose Komenského v souvislosti se svou Budčí připomíná velmi často, Komenského obraz byl i součástí výzdoby domu, který nechal Amerling pro svůj ústav postavit. Z období po krachu projektu Budče v Žitnobranské ulici máme dokonce doložen fantaskní plán na zakoupení pozemku někdejšího budečského hradiště. Následně zde měl být zbudován vzdělávací ústav podle Amerlingových představ a měly zde být také uloženy ostatky Jana Amose Komenského převezené z Naardenu.²³³ Návaznost *dávná budečská škola – Komenský – Amerlingův ústav* by tak byla předvedena alespoň na materiální rovině, na rovině duchovního odkazu se totiž tato návaznost předváděla jen velmi obtížně. A sám Amerling se nikdy do podrobnějšího osvětlování toho, v čem konkrétně tato návaznost spočívala, nepouštěl; vždy ji pouze konstatuje.

Ostatně z dějin české i světové pedagogiky by Komenského bylo velmi obtížné vynechat, což je asi nejpodstatnější důvod, proč jej Amerling do svých vizí pojal. Z Komenského díla ale nevyzdvihuje přínos na poli didaktiky (ačkoli Amerling patřil např. k výrazným obhájčům názornosti ve výuce, v čemž lze jistě spatřovat i inspiraci Komenským, obvykle jeho jméno

²³¹ „Budeč učí, buduje, umí čekati a Buh dá, že dočeká se, co Krok věštec při zakladání o něm byl věštil. Karolín cizinec byl a zustane cizincem, nadělal národu jen smutných kast, zapletl ve vojny, svary s cirkví, pomahal rozsápati vlast' a uložiti tuto na Bílé Hoře v hrob 200letý.“ – List Karla Slavoje Amerlinga neuvedenému (patrně Josef Kunert) z 2. 11. 1847 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²³² Srov. např. následující výklad: „U. národů, jejichž světourčení ještě vzdalené jest – an zatím u jiných dozrává – musí se zárodkové budoucí velikosti již nalezati, zárodkové, jenž jim legitimní následovnost v světovládě pojišťují. S dosažením této tak dlouho čekati musí, až zase všeobecný pokrok člověčenstva právě v celku této vědy dosáhne, kterouž specialně repreasentovati mají. Proto musí onino až do toho času v mlhovitých limbach historie ještě neodkryté dliti, (...) Hle to Budeč, to Amos, to bratři čeští, to Slavin atd.“ – Amerlingův rukopis bez označení a datace – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²³³ „Uměny z hlučných utíkají míst, z míst kramolení a šramotu denního do dědin posvátného ticha. Carské Selo má tu nejkrásnější na světě hvězdárnu; v ztřásané Praze býti nemůže, a tak i nízádná lučebna, silozpytna; i Turnov má své kamenářské pece za městem; dej Bůh, aby takto staré valy Budečské tímto životem okřály; při lásce národu všecko jest možno, ano i to, že popel Amosa Komenského z Naardenu v Hollandsku Budči zavítá.“ – List Karla Slavoje Amerlinga Antonínu Markovi ze 17. 7. 1849. Vydáno in: *Pedagogické dědictví Karla Slavoje Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 165.

v této souvislosti nepřipomíná), zato oceňuje především jeho pokusy pansofické, v nichž mohl snadno spatřovat předobraz svých snažení o syntézu věd.

Amerling sám sebe pasoval do role toho, kdo Komenského myšlenku dovede do konce. Signalizoval tuto svou roli různým způsobem, také např. tím, že svůj spis pojmenoval *Orbis pictus* a v podtitulu i předmluvě jej představuje jako druhý (a na stupni poznání vyšší) díl stejnojmenného spisu Komenského (viz výše). V plánu byly i další projekty pracující na témže principu.²³⁴

Amerling se v rozvíjení své koncepce nenechal příliš omezovat realitou. Protože jde o rozvíjení „duchovních odkazů“, není nutné, aby byl jeho vzdělávací ústav vázán na jedno konkrétní místo a institucionální podobu. Proto může být snadno použito místní jméno hradiště u Kladna k označení ústavu budovaného v Praze, a to dokonce ještě dříve, než je vůbec fyzicky co označit – na zakoupeném pozemku zatím stojí pouze zahradní domek a Amerling už hovoří o „Budči“. Po krachu celého projektu je rétorika s ním spjatá bez jakékoliv změny přenesena na Amerlingovo nové působiště, českou hlavní školu, neboť v Amerlingových představách se tato škola měla stát náhradou za Budeč zaniklou. Existují doklady o tom, že se Amerling pokoušel pojmenování Budeč prosadit jako oficiální název pro tento ústav,²³⁵ a přestože název povolen nebyl, fungoval běžně jako paralelní neoficiální označení.

Na proniknutí tohoto pojmenování do širšího povědomí se významnou měrou podílel také okruh pedagogů spolupracujících s Amerlingem, kteří název Budeč přijali za svůj, i když pro ně patrně nebyl obdařen tak širokým významovým zatížením, jaké mu přisuzoval sám Amerling. Šlo o okruh tzv. Porad učitelských, sešlostí mladých učitelů (mezi jinými Š. Bačkora, J. Sluníčko, F. Tesař, J. P. Příbík, V. Kratochvíl), v jejichž čele Amerling stál. Porady se konaly od roku 1840 – nejprve ve Sluníčkově domácnosti, pak v zahradnickém domku U Dědů, poté v budově Budče a nakonec v Panské ulici. V listopadu 1848 byly ministerstvem vyučování oficiálně schváleny stanovy Porad učitelských (fungovaly pak do r. 1851, kdy byla jejich činnost zakázána). Pojmenování Budeč se objevuje i v názvu pedagogického časopisu *Posel z Budče*, který se roku 1848 stal tribunou Porad učitelských (časopis vycházel do roku 1853; obnoven byl roku 1870).

²³⁴ V Amerlingově pozůstalosti se nachází např. nedokončený rukopis nadepsaný *Amosa Komenského Zlatá brána jazyků otevřená podle nynějších potřeb spořádaná a rozmnožená od Karla Amerlinga doktora v lékařství* – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²³⁵ Amerlingův list zemskému guberniu z 8. 6. 1849. Vydáno in *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 163.

Porady učitelské sehrály v životě českého učitelstva podstatnou roli na cestě ke stavovské jednotě, stály u zrodu první vlny učitelské emancipace, mimo jiné si kladly za cíl hájení zájmů učitelů. Staly se organizační základnou sdružování učitelů nejen v Praze, ale i dalších městech a menších obcích, byly místem zvyšování kvalifikace učitelů jak po stránce odborné, tak po stránce pedagogické: v rámci Porad probíhala výměna pedagogických a metodických zkušeností i materiálů k dalšímu sebevzdělávání²³⁶ (poradám učitelským dal v jejich počátcích Amerling k dispozici svou knihovnu i přístroje).²³⁷

Důležitý byl i *Posel z Budče*. Na jeho stránkách najdeme zprávy o činnosti a jednáních Porad učitelských, formulování problémů a bolestí českých učitelů,²³⁸ zaujímání postojů k oficiální školské politice,²³⁹ informace o nových knihách, vedle toho ale i doporučení pedagogická a metodická.²⁴⁰ Uveřejňují se zde už metodicky zpracované výklady látky, pojednání o předškolním vzdělávání,²⁴¹ vzdělávání dívek,²⁴² o učitelově sebevzdělávání a sebevýchově,²⁴³ o problematice kázně,²⁴⁴ motivace žáků,²⁴⁵ objevují se i

²³⁶ Program aktivit Porad učitelských byl popsán následovně: „V poradách těchto budou se (...) 1. Pedagogické spisy čítati, jich obsah rozebírati, a co nejlepšího, dle potřeby se zaznamená. 2. V pochybných případech vychovatelských a učitelských každému jest volno, o mínění jiných neb radu žádati.

3. Vlastní vychovatelské písemní pokusy předčítati a posuzovati budou, z čehož pak se biblioteka pro mládež časem svým vydávati zamejšlí.“ – Srov. BAČKORA, Štěpán.

Proslov, držený k sešlým se pp. učitelům k poradě dne 1. července 1847. *Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 2, s. 30.

²³⁷ STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století*. Praha 1975, s. 189.

²³⁸ V článku podepsaném šifrou V. Š. K. s názvem Co tlačí venkovského učitele? (*Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 5, s. 65–68.) popsal autor strasti vyplývající z učitelského působení na venkově. Jsou to podle něj: bída a skutečnost, že kdekdo v obci si osobuje nárok učitele kontrolovat, dále „žebrácké vydobývání jeho nuzných příjmů“, „všeobecná opovrženost učitele“, nedostatečné vzdělání a fakt, že jakákoliv pokusy o inovaci vzbudí odpor.

²³⁹ Viz např. Poznamenání Porad učitelských v Praze k návrhu pro obecné školy podané od ministerstva Vídeňského. *Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 13, s. 191–210.

²⁴⁰ První ročník časopisu přinesl mimo jiné články O školním zpěvu od V. Kratochvíla, Příspěvky k počtářství od Petra Mužáka, O čtení a psaní od J. Č. Formánka. Podstatný byl i článek V. Kratochvíla O hláskování (*Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 6, s. 86–87.), prosazující hláskování proti dosavadnímu způsobu učení se čtení tím, že žáci vyslovují názvy písmen. Článek měl ohlas, časopis zanedlouho otiskl dopis učitele Jana Hejtmánka, že metoda se osvědčuje – *Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 13, s. 216.

²⁴¹ Zájem o předškolní vzdělávání byl trvalého charakteru, souvisí i s vazbou učitelů kolem Porad učitelských na Jana Svobodu, který působil v opatrovně na Hrádku.

²⁴² Viz např. KRATOCHVÍL, V. O vychování dívek. *Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 11, s. 166–170.

²⁴³ Viz např. Jaká pravidla opatrnosti má učitel v ohledu vlastního se vzdělávání na zřeteli míti. *Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 22, s. 353–356.

²⁴⁴ Viz např. Řeč „o školní kázni“. *Posel z Budče*, 1849, 2. roč., č. 34, s. 549–557.

informace o pedagogice v zahraničí²⁴⁶... V úhrnu jde o praktickou pomoc učitelům, pokus rozšiřovat jejich obzory a zvyšovat kvalitu vzdělávání.

Karel Slavoj Amerling v časopise publikoval rovněž, jeho statě však ke školní praxi většinou nemíří; jsou idealistické, vzletné a patetické. Amerlingovy články jsou zajímavé mimo jiné právě skutečností, jak málo zapadají mezi ostatní texty praktického zaměření. Na tomto kontrastu je dobře vidět, že od konce 40. let se Amerling vyjímal poněkud bizarně i v rámci skupiny, kterou na počátku sám významnou měrou formoval.

Budou nás dále zajímat především Amerlingovy pokusy v *Poslu z Budče* vysvětlit a obhájit program „budečského vzdělávání“. Svou vizi Amerling koncentroval zejména v článku Věštby vítězové, k němuž se ještě vrátíme podrobněji. Připomeňme, že Budčí, kterou zde Amerling obhajoval, se už nemyslí pouze nedávno zkrachovalý konkrétní projekt a detaily jeho ryze „pozemské“ existence, ale spíš daleko šířeji chápaný „duchovní odkaz starobudečský“, tj. celá struktura představ o „čistónárodním“ vzdělávání, pro niž se argumentuje historií a která má dojít naplnění právě působením *Posla z Budče*, hlavní školy v Panské ulici a její učitelské přípravky, jež je nyní centrem dění Porad učitelských.

Tato argumentace nás bude zajímat také proto, že právě případ Budče ukazuje v krystalicky čisté podobě, jak se interpretace dějin pružně přizpůsobuje potřebám doby, a také, jako váhu mohlo mít „Slovo“.

Označení ústavu výrazem Budeč Amerling dosáhl propojení minulosti s budoucností. (Spojení to bylo velmi žádoucí a v české společnosti výrazně významově zatížené: národ se chápal jako jednotné společenství žijících, zemřelých a dosud nenarozených; dědictví předků bylo závazkem a někdejší práva předků vytvářela nárok do budoucna – viz např. dlouho přetrvávající státoprávní požadavky české politiky založené na historickém právu; historickou argumentaci v národním hnutí by bylo možné do značné míry shrnout větou „budeme, protože jsme byli“.)

Budoucnost je přítomna v etymologii, kterou Amerling jménu Budeč přisuzuje a kterou rád a často rozvíjel. Ústřední dominantou jeho výkladů o významu tohoto slova je jeho spojení s významovým polem „budoucnost“. Toto pole je reprezentováno buď přímo slovem „budoucnost“, „budoucí“ atp., nebo i jen tvary budoucího času slovesa „být“ (případně imperativem

²⁴⁵ Viz např. Jakým způsobem může učitel žákům napomáhat, aby se v nich samočinnost probuzovala. *Posel z Budče*, 1849, roč. 2, č. 34, s. 537–540; 1849, roč. 2, č. 35, s. 557–559; 1849, roč. 2, č. 36, s. 570–575.

²⁴⁶ Viz např. KRATOCHVÍL, V. Ondřej Bell a Josef Lancaster a jejich způsob vyučování. *Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 18, s. 297–301.

tvořeným od téhož kmene – „bud“, „budme“, „budte“)²⁴⁷ a dále paronomastickými slovy, která obsahují kořen formálně podobný jako skupina výše jmenovaná a která navíc často nesou sémantický příznak „směřování k určitému (budoucímu) výsledku“, čímž vyvolávají dojem, nežřídka falešné, významové příbuznosti. Uvedme jen několik ukázek Amerlingovy neměnicí se rétoriky z různých životních etap:

„Budeč jest prastará naše škola, založená Krokem, a má (dej bůh) věštit budoucnost.“²⁴⁸

„Neodvrátí-li Bůh srdce ušlechtilců lidských od Budče, bude on budoucně buditi a budovati všecko, cokoli jen pravého, krásného a cnostného, jakož i přirozeného jest (...)“²⁴⁹

„(...) Čech z Budče všudy zajisté umí vybuditi život nový, oblažující, umí bdít a budovat neustále, až budova celá vskutku bude.“²⁵⁰

„Mé heslo jest a zůstane, dokud dýchat budu: Budeč a Budeč, budič, bdič a budovač všeho, co jen národu našemu velikou Budoucnost jeho zjednati může.“²⁵¹

Karel Slavoj Amerling se však v etymologii slova Budeč pokusil o nemožné, tj. dostat do slova „Budeč“ kromě „budoucnosti“ ještě i význam „minulost“ – a na mysli mu hned tanula minulost nejdávnější, ta vracející se až k indoevropským kořenům. Tak se dozvídáme, že „slovo Budeč, Budeka, souvisí s názvem indickým Buddha, což nejstaršího Boha t. světla znamená tak jako později Svantovit.“²⁵² Tento pokus však zůstal ojedinělým.

²⁴⁷ Ve skutečnosti jde o etymologii falešnou, slovo Budeč nemá s futurem slovesa být žádnou souvislost. Toto místní jméno ve skutečnosti vzniklo od vlastního jména „Budek“ příponou *-jč* jako přivlastňovací adjektivum, a znamená tedy „Budkův“ (hrad). – PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, díl I, A–H*. Praha 1947, heslo Budeč.

²⁴⁸ Amerlingův list Tomáši Burianovi ze 3. 4. 1839 – v době příprav koupě pozemku U Dědů (smlouva uzavřena 21. 4. t. r.). Vydáno in: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 42n.

²⁴⁹ Amerlingův list Hanuši Kolovratovi Krakovskému ze 17. 3. 1844, v době Amerlingovy první finanční krize. Vydáno in: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 129.

²⁵⁰ Amerlingův list Martinu Sedlákovu z 20. 2. 1861, v době, kdy byl Amerling ředitelem školy v Panské ulici. Vydáno in: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 199.

²⁵¹ Amerlingův list Martinu Sedlákovu z 12. 11. 1861. Vydáno in: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 200.

²⁵² *Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 23, s. 384.

Minulostí, na kterou se Amerling ve svém konceptu odvolává především, je míněna historická Budeč, raně přemyslovské hradiště na ostrožně nad Zákolany. Jde o minulost, kterou až do dnešních dnů velmi viditelně připomíná rotunda sv. Petra a Pavla, a šlo o minulost, která byla pravděpodobně v českém historickém povědomí 19. století uchycena, byť její postavení ve struktuře představ o vlastních dějinách nebylo ústřední.²⁵³ Budeč byla zajímavá především údajnou školou, která se tu měla nacházet, ta však představuje pro historiky i slavisty problém, který zůstává dodnes neuzavřen.

Nemnohé informace o údajné škole vycházejí ze svatováclavských legend. Svatý Václav měl být podle některých z nich na Budči vyučován, a to jednak „knihám latinským“ (vostokovská redakce *První staroslověnské legendy*), jednak žalmům (žalmy zmiňuje jako předmět výuky legenda *Crescente fide* a *Gumpoldova legenda*), Kristiánova legenda hovoří o „vzdělávání v Písmě a zákoně Božím“. Na bližší podrobnosti o případné škole se lze z těchto nemnohých zpráv domýšlet jen obtížně. Přímý důkaz existence školy na Budči chybí, archeologické nálezy tvrzení o její existenci podporují jen nepřímo.

Pro druhý život Budče položil základy Václav Hájek z Libočan, když poprvé vztáhnul Budeč a její „školu“ do souvislosti s Krokem a jeho dcerami. Od Hájka toto spojení potom přebírají další: např. Bartoloměj Paprocký z Hlohol, Šimon Lomnický z Budče, Pavel Stránský, Jan Amos Komenský, Bohuslav Balbín a František Beckovský.

Amerling se sice v rétorice spjaté se vzdělávacím ústavem Budeč minulosti vehementně dovolává, ale jeho Budeč neměla s reálně existujícím přemyslovským hradištěm téhož jména a s jeho historickými osudy mnoho společného. Občas jako by byla dokonce „tvrdá“ historická fakta Amerlingovi na překážku, z toho, co lze historicky alespoň surčitou mírou pravděpodobnosti stran Budče doložit, zůstalo v Amerlingově konstrukci vlastně jen ono proprium „Budeč“. (A to ještě Amerling po celý svůj život používal toto proprium – v souladu s Jungmannovým slovníkem – jako maskulinum, zatímco do dnešních dnů převládl úzus hodnotící je jako femininum.)

Amerling spojoval školu na Budči především s pohanským dávnověkem. Narážky na Budeč jako raně přemyslovské sídlo a školu spojenou se vzděláváním svatého Václava se naproti tomu objevují jen ojediněle. Pokud už je sv. Václav zmíněn, pak jen jako člen prostého výčtu výtečníků, kterým Budeč poskytla vzdělání (spadá tak rázem do stejné

²⁵³ Svědčí o tom např. ztvárnění tématu Budeč v jedné z „výkladních skříní“ českého historismu – obraz Budče byl použit při výzdobě schodiště do 2. patra budovy Národního muzea, a to jako součást triptychu, zahrnujícího dále Vyšehrad a Levý Hradec, který má připomínat počátky křesťanské kultury v Čechách. Svatá Ludmila vyučující mladého svatého Václava s Budčí v pozadí se objevila i jako námět dalších samostatných maleb (viz např. obraz J. V. Hellicha).

množiny jako Krok, Kazi, Tetka, Libuše a Přemysl, bez nichž je pro Amerlinga podobný výčet nemyslitelný).²⁵⁴ Případně je jeho výuka na Budči zvláštní (a zřejmě vědomou) přesmyčkou líčena jako vyučování „knihám slovanským“ – což odporuje tvrzení legend, z nichž jedině máme o této výuce zprávy, kde se naopak, je-li vůbec zmiňován nějaký jazyk, píše výslovně, že šlo o latinu. Postoj k latině coby kulturnímu jazyku je vůbec v rámci celého Budečského konceptu problematický: křesťanským misionářům je vyčítáno zničení původní slovanské vzdělanosti, jindy je latina hodnocena jako jazyk „kosmopolitní“, vůči národu v podstatě neutrální, v opozici k „nepřátelské“ němčině. ← citace 2

Amerling upírá svůj zájem soustředěně zejména ke Krokovi a jeho dcerám, Přemyslovi a další předpokládané, ale blíže nespecifikované elitě národa. Právě je pokládá za důkaz slávy staré Budče a její vzdělanosti a zároveň za garanty úspěchů Budče své.

Zdrojem informací (nikde ale výslovně nepřiznaným) je mu Hájkova kronika, toto dílo podmanivé síly, které přestože od dob Dobnerovy kritiky neslo cejch vědecké nespolehlivosti, nepřestávalo přitahovat tvůrčí duchy národního obrození. Pramenem naopak přiznaným a stále znovu a znovu připomínaným (na němž podobný cejch nevěrohodnosti zatím nespočíval) jsou *Rukopisy*. Drobným paradoxem je, že se v nich o Budči, Krokovi a – s výjimkou Libuše v *Rukopise zelenohorském* – ani o jeho dcerách nevyskytuje jediná zmínka. Přesto Amerlingovi stačil jediný verš Libušina soudu, aby se stal opěrným pilířem jeho konstrukcí. Jde o verš uvádějící na scénu soudu dvě dívky, jejichž úkolem je, jak se zdá, především praktická organizace soudního dění, navíc svou přítomností v textu zdařile umocňují „ženský prvek“ reprezentovaný Libuší mezi jinak ryze mužským osazenstvem sněmu. O těchto dvou dívkách se poněkud záhadně praví, že jsou „vyučené věštám vítězovým“.

Amerling na téma věštb vítězových napsal r. 1848 do časopisu *Posel z Budče* rozsáhlý článek, který je hodný naší bližší pozornosti. → citace 1

Hned na úvod je bez nutnosti bližšího dokazování postulováno několik nutných axiomů, bez nichž by byly další hypotézy nemožné. Za zcela nepochybné je tak prohlášeno, že věštby vítězové „značí krátkými slovy vrch tehdejší vzdělanosti, dokonalé a čistonárodní“, zároveň je za místo, kde se dalo tohoto vrcholného umění nabýt, automaticky označena Budeč, „neboť neví se o jiném učilišti z pramenů historických leč o Budči.“²⁵⁵ → citace 1

²⁵⁴ Přejít mezi pověstí a historickou zprávou nevnímal Amerling nijak ostře a nepovažoval za nutné mezi nimi příliš rozlišovat, viz následující citace, operující s historickou postavou po boku postav mýtických: „Krok, syn Samuv, bezpochyby žil před koncem r. 700 p. Ch., seděl na Vyšehradě a Libuše měla ctné sídlo (...)“ – Amerlingova rukopisná poznámka, nedatováno – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²⁵⁵ AMERLING, Karel Slavoj. Věštby vítězové. *Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 21, s. 340.

Etymologizování jako svého druhu argumentace pro věc jsme si již měli možnost povšimnout. Také v tomto článku rozehrává Amerling podobné drama slovní ekvilibristiky, jež má budít zdání, že čtenáři vysvětluje význam spojení „věštby vítězové“, skutečné cíle jsou však jiné. Při svém výkladu postupuje tu Amerling směrem k co nejširšímu konečnému významovému rozpětí tohoto spojení. Jedno slovo, jež má záhadu vysvětlit, hned přivolává svým významem další k osvětlení sebe sama, toto vysvětlení asociuje opět něco dalšího... až se čtenář na své cestě po oslích můstcích hrozí, že jim konce nebude. Tak čteme: „Slovo věštba vykládají naši Šafařík a Palacký dílem (podle Mater verborum) za carmina poetarum t. verše básníků, dílem za věštění čili prorokování budoucích věcí, dílem v širším smysle za umění a vědy (...) Vítěz znamená reka (vítězitele nad nepřítelem) (...) Slovo wizig, weife (moudrý), jakož i vitati a složená slova Svatovit, Porevit, Rugevit okazujou na význam moudrosti, svatosti, znalosti, vlídnosti, řečnictví, vyučování a vzdělanosti (...) Věštby vítězové jsou tedy to samé co Latiníci nazvali „artes liberales“ neb Němci „edle oder freie Künste“. Liberalis znamená svobodný, svobodného člověka, tedy umění svobodným lidem, šlechtě, šlechtěnkům č. vyznamenacům příslušící, neboť edel šlechtěný, Adel (šlechta) pochází od latinského aedelis, a to od aedes, t. dům, palác, tedy značí člověka, jenž dům, statek, majetnost tedy vážnost atd. má, a tedy všecku příležitost ano i povinnost měl vzdělati se, aby lid souditi, spravovati a jemu moudře raditi mohl (...)“²⁵⁶

Konečným cílem autora není definovat význam spojení dvou slov, ale vytvořit kolem něj „významové ovzduší“ zahrnující v sobě prvky, které jsou paralelní, a tedy i srovnatelné, s „kosmopolitní“ vzdělaností latinskou i „nepřátelskou“ učeností německou. Výsledkem autorova snažení je mimo jiné triáda „edle/freie Künste“ = „artes liberales“ = „věštby vítězové“, přičemž poslední člen je jakoby otevřen ještě i širším, v podstatě libovolným, významům. (Ostatně, o pár stran dál se dočteme, že Tetka, Kazi a Libuše jsou spolu s obory své působnosti „naznačením všech tří fakult nynějších vysokých škol českých universit.“²⁵⁷)

Jinými slovy, jde tu opět o vymezování se proti cizí (zejména německé) kultuře v těsném dotyku s ní tak, že právě tato cizí kultura slouží jako konečné měřítko hodnoty toho, co je českým společenstvím považováno za čistě národní kulturní produkt.

Cílem novodobé Budče je shledat pozůstatky původního národního vzdělávání starobudečského a v co možná největší míře je obnovit ve vlastním působení. Amerling měl velké cíle, hodlal toto obnovené národní vzdělávání učinit základem celého budoucího českého školství. Proto také od

²⁵⁶ Tamtéž, s. 341n.

²⁵⁷ Tetka podle Amerlinga odpovídá teologii, Kazi medicíně a Libuše právům. – Tamtéž, s. 346.

počátku soustředil své síly nejen na vlastní vzdělávání mládeže, ale také na vzdělávání a výchovu učitelstva, které bude mít za úkol rozšiřovat Amerlingovy ideje po vlastech českých. (Po dosažení obrody českého školství pomýšlel dokonce Amerling v obzvláště blouznivých chvílích i na jejich šíření do zahraničí – patrně ve svých představách opět inspirován příkladem pedagogického působení Jana Amose Komenského.)

Za ústřední bod budečských snah pak Amerling vyhlásil ony jím sice vysvětlované, tím méně ale vysvětlené „věštby vítězové“. Sám nicméně přiznává, že možností, jak rekonstruovat toto učení, není mnoho „*pro neobyčejnou nešetrnost křesťanských missionářů, jižto vše pohanské co dábelská díla zatracovali (...), (proto) my Slované o všechny skoro památky svého dřevnějšího života jsme přišli.*“²⁵⁸ Jedinou záchranou je *Rukopis královédvorský*,²⁵⁹ „*který v mnohých aspoň ohledech neobyčejně krásné a jasné světlo na vzdělanost Čechů vysílá a učení Budečské poněkud vysvětluje (sic!). V tomto rukopise už samo srdce starých vzdělaných Čechů mluví, jich něžný a nábožný ráz se jeví, láska k vlasti, k svobodě a přirozené zanevření proti cizině.*“²⁶⁰

Věštbu prohlásil Amerling za stále aktuální „vrchol vzdělanosti lidské“, „*neboť věštění předpokládá geniálnost, vrozený důvtip, zralý rozum, neobyčejnou pozorovavost, a konečně obraznost. Jen tito lidé (tj. nadaní věšteckým duchem – pozn. L. P.) hýbají světem vezdejšíím a světem věd, umění a pravé vzdělanosti. (...) Národ nemající těchto geniů, všeho druhu, nemající těchto od slepců všeho druhu pronásledovaných bluznitelů, nikdy nedostoupí nějakého kloudného stupně a znamenitosti mezi národy (...)*“²⁶¹

Zdá se být pravděpodobné, že Amerling při svých apologiích věšteckého ducha myslel především na sebe jako vůdčího ducha Budče. Což se necítil sám občas jako „bluznitel od všelikých slepců pronásledovaný“? A nebyl to právě on, kdo vytyčil „plán Budeč“ především jako plán velké budoucnosti národa? Nechtěla snad být jeho Budeč místem, kde slavná minulost vykřesá jiskru zažehující věk „znamenitosti“? V dopise zde již jednou citovaném se explicitě dozvídáme, že „*Budeč jest prastará první naše škola, založená Krokem, a má (dej bůh) věštit budoucnost.*“²⁶²

²⁵⁸ Tamtéž, s. 347.

²⁵⁹ V dopise z konce svého života se dokonce Amerling domýšlí, že *Rukopis královédvorský* vznikl na Budči – přestože něco takového by bylo i při předpokládané pravosti rukopisu vzhledem k relativní chronologii těžko možné. – Amerlingův list Janu Černohouzovi z konce roku 1874. Vydáno in: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 210.

²⁶⁰ AMERLING, Karel Slavoj. Věštby vítězové. *Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 21, s. 347.

²⁶¹ Tamtéž, s. 342n.

²⁶² Amerlingův list Tomáši Burianovi ze 3. 4. 1839. Vydáno in: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 42.

Titul věštce a proroka získával automaticky každý, kdo se na „svatém úkolu“ Budče angažoval. Martinu Sedlákov, učiteli v Kadani a svému žákovi a obdivovateli, píše Amerling roku 1861: „(...) kým i Vy byl jste prorokem Budče i jejím rozšiřovatelem.“²⁶³ Ve veršovaném desateru imperativů, jež se mají stát závaznými pro absolventy učitelské přípravy v Panské ulici, se hned v prvním z nich uděluje budoucím širitelům budečské zvěsti posvěcení shůry, Budeč, tj. ona učitelská příprava, je chrám, každá škola jeho svatyní a učitel „Páně strůjcem“.²⁶⁴

Konec Amerlingova výkladu k básni *Jaroslav z Rukopisu královédvorského* je plný metaforických aktualizací na téma nového ohrožení vlasti jejími nepřáteli, kteří si ve strašlivosti a počtu nezadají s hordami tatarskými (inspiraci *Jaroslavem* jsme již shledali při vzniku slávského sboru). Amerling tuto apokalyptickou vizi uzavírá výzvou k těm, kteří jediní mohou hrozbu pro národ odvrátit: „Věštcové vlastenští, a vy učitelé, tvořitelé národu, Vám v srdce dáno od Boha proti vrahům temnosti pěti! Pějte jen, pějte! od srdce k srdci!“²⁶⁵ Poslední věta této citace, vyzývající k věšteckému zpěvu, je zjevnou narážkou na text jiné básně z *Rukopisů* a zřejmě se neobjevuje náhodně. Od srdce k srdci píše v básni *Záboj a Slavoj* Záboj o hrůzách, které způsobil nepřítel jeho národu, chtěje svým zpěvem pohnout své soukmenovce ke vzpouře proti okupantům. K líčení hrůzné poroby Záboj přidává i předpověď vybojovaného vítězství a obnovy „starých dobrých časů“.

Záboj a Slavoj byli Amerlingovou oblíbenou skladbou, hodnotil ji mezi ostatními památkami *Rukopisů* nejvýše.²⁶⁶ Při zdůvodňování její výtečnosti vyzdvihuje zejména rozvržení časových horizontů děje (práci s prolepsi a analepsi, řečeno s naratology). Za klíčovou považuje scénu „Záboj rozmýšlející na skále“, dokonce ji velmi naléhavě výtvarným umělcům doporučoval jako téma k zobrazení. „V jednom okamžiku všecko; vše ostatní bylo jen následek a vyvedení, aneb vpletení a připomenutí toho, co se prv stalo.“²⁶⁷

Zábojem se tu tolik zaobírám proto, že Amerlinga podezřívám z úmyslu stát se Zábojem nového věku. Jeho vlastenecké jméno jako by dokonce bratrství i přes propasti věku chtělo naznačit. Koncepce Budče v sobě pozoruhodným způsobem spojovala minulost s budoucností do nedělitelného

²⁶³ Amerlingův list Martinu Sedlákov z 12. 11. 1861. Vydáno in: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 201.

²⁶⁴ „Svatě putuj z chrámu Budče tvého,/ Do svatyně jeho vstup co kněz,/ Veslem býti statným kmene svého,/ že jsi Páně strůjcem blahým, věz.// – Hlas dědů Budečských k čekancům Budče. *Posel z Budče*, 1849, roč. 2, č. 9, s. 141.

²⁶⁵ AMERLING, Karel Slavoj. *Jaroslav*. *Posel z Budče*, 1849, roč. 2, č. 22, s. 328.

²⁶⁶ Ze svého obdivu se vyznal mimo jiné při rozboru básně *Jaroslav*. – Tamtéž, s. 321.

²⁶⁷ AMERLING, Karel Slavoj. Věštby vítězové – Záboj a Slavoj. *Posel z Budče*, 1848, roč. 1, č. 25., s. 406.

celku, a jak jsme viděli, fascinace možností zrelativizovat vztah mezi minulostí a budoucností provázela i v další Amerlingovy názory – podobnost se scénou „Záboj na skále“ může, ale také nemusí být pouze náhodná.

Amerling řadil Záboje zcela samozřejmě do skupiny věstců a pěvců (přičemž oba pojmy vystupují v jeho textech v podstatě jako synonyma) vedle Kroka, Libuše a Lumíra. U všech se jaksi automaticky předpokládá znalost v umění „věšeb vítězových“, ostatně rozbor básně *Záboj a Slavoj* je součástí Amerlingova širokého pojednání právě o tomto umění. Slova „učení věštbám vítězovým“ měla být podle již jednou citovaného Amerlingova návrhu zemskému guberniu součástí oficiální pečeti hlavní školy v Panské ulici.²⁶⁸

Z toho všeho snad lze učinit závěr, že Amerling opravdu sám sebe chápal jako proroka věcí budoucích. Krom toho mu patrně bylo vlastní i určité osobní charisma, jež mu umožňovalo přenášet tento dojem i na druhé (alespoň dočasně a alespoň na ty, kteří s ním ještě neměli co do činění). „Osobní působivost“ Amerlingovi po letech neodepřel ani Josef Václav Frič, třebaže jinak Amerlinga a jeho projekt první Budče ve svých *Pamětech* vystavuje kousavé ironii: „*Slovům a výkladům jeho bodří naši vlastenci vesměs jen s pobožnou hrůzou naslouchali; jeho výmluvnosti ani sebe strážlivější šosáci neodolali; obrazotvornost jeho daleko předstihla odměřený vzlet a pravědní tendenčnost z větší části úzkoprsých a nepředvídatých našich básníkův a pisatelův. I nejvítečnějším z nich šla po rozprávce s geniálním tím mužem hlava kolem. Pražský lid měl jej prostě za černokněžníka (...)* Vše, cokoli mluvil, činil a podnikal, bývalo našincům nové, podivné a neobvyklé – ký div, že obcházel je mráz, že pojímal je úžas před ohromnou a všestrannou jeho učeností, jež dotýkala se i všímala si rázem všech nejvyšších zájmův i oborů života praktického, všech předmětů světa ideálního i reálného zároveň.“²⁶⁹

Amerlingova autostylizace mu dost možná pomohla přežít i obtížné období plné trapných finančních sporů po pádu první Budče. Uvěřil, že pád jeho vysněného projektu není definitivní, že jde jen o Bohem seslanou zkoušku, která může zlomit malověrné, nikoliv však skutečné proroky.

Není bez zajímavosti, že v těžkých chvílích se Amerlingovy autostylizace posouvají směrem k biblickým polohám. Tak se v deníkovém zápise ke dni 12. 12. 1844 mísí ozvěny jistě ne příliš vkusné rvačky v budově Budče s patosem stylizace sebe sama do role oscilující mezi starozákonním žalmistou a mesiášem. „(...) *včera prý Anton a Franc nožma prali, (...) Špinková svolala lidi, aby se na pračku dívali. Bože! Bože, kdy dáš, aby v pokoji byl Budeč; aby příkladnost z něho svítila; Bože, dáš, pošleš-li mi duši*

²⁶⁸ Amerlingův list zemskému guberniu z 8. 6. 1849. Vydáno in: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 163.

²⁶⁹ FRIČ, Josef Václav. *Paměti Josefa Václava Friče, část první: Do třiceti let, III. svazek*. Praha 1886, s. 197.

vykupitelskou; Bože, já v touze svaté rozplynu, prsa se upálí; Bože, vzpomeniž na služebníka svého; (...) Bože, z hlubokosti mé těžkosti volám, Bože, ustrniž se, aby svět uzřel, že spravedlivě horoucí láskou myslím; chvílky nevynechám mysleti na Budeč a budoucnost. (...) Jen ať ti zlí nedotknou budečské svatyně, ať nešlapou nohama, co od Tebe skrze duši mou jsi vylil! (...) já nechci cest, nechci bohatství a ničeho na světě, leč proslavení. (...)“²⁷⁰ V příkrém odmítnutí textu hesla věnovaného své osobě v Riegerově *Slovníku naučném* (nebylo přitom co odmítat, jedinou výtkou autora hesla Jakuba Malého adresovanou Amerlingovi bylo příliš idealismu v přírodních vědách a přílišný sklon k terminologickému novotaření) Amerling sám sebe nazývá „hlasem volajícím na poušti“.²⁷¹ Tato biblická citace se mezi obrozenci těšila pod dojmem známého Kollárova nápisu²⁷² velké oblibě, byla obrazem monumentality vlastního počínání. Nemenší patos poněkud jiného druhu nese i její druhá část plná náhlé skepse: „hráme klavír, jenž snad strun v sobě ještě nemá“. S trochou nadsázky lze říci, že Karel Slavoj Amerling viděl sám sebe zejména jako hlas volající na poušti, zatímco dnes se jeho počínání jeví spíše jako hra na klavír beze strun. Vydržel na něj hrát celý život, a dokonce tomu nechybí ani jistý druh patosu.

²⁷⁰ *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 142.

²⁷¹ Tamtéž, s. 196.

²⁷² „*Básniř a národ*.“

*Básně naše proroka jsou hlas volavého na poušti,
Hráme klavír, jenž snad strun v sobě ještě nemá.“*

– Srov. KOLLÁR, Jan. *Básně*. Praha 1821, s. 82.

OHLASY

V předchozích kapitolách jsme několikrát konstatovali, že se Karel Slavoj Amerling vyznačoval houževnatým lpěním na svých tezích a neochotou cokoliv ze svých závěrů revidovat. Naopak – své nové myšlenky se snažil s těmi starými propojovat a pokládal je za další, vyšší, stupeň předchozích snah.²⁷³

Zatímco Amerling se neměnil, proměňoval se velmi výrazně kontext, do kterého se svými koncepcemi vstupoval. Národní hnutí postupně získávalo odpovídající sociální zázemí a mohlo tak od ideálních plánů přistoupit k formulování konkrétnějších a reálnějších cílů a hledání schůdných cest pro jejich prosazení. Neochota reflektovat tuto proměnu způsobila, že se Amerlingův ideový svět v průběhu času stával stále zřetelnějším anachronismem.

Už problémy, do kterých se dostal Amerlingův budečský ústav, lze vnímat jako střet ideálnosti snažení, kterou hlásal jeho zakladatel, a naprosto konkrétních, a domníváme se, že i snadno pochopitelných snah jeho spolupracovníků v kritickém momentu zachránit alespoň svůj vložený kapitál. Amerling, proklamující požadavek krajního sebezapření a maximální obětavosti zúčastněných, takové jednání považoval za zradu a mravní selhání. Nad jeho neschopností snést se z ideálních výšin a maximalistických cílů na zem a vzít ohled na skutečnost si zoufal po převzetí Budče i Lev Thun. Jeho dopisy adresované Amerlingovi svědčí o snaze stanovit Amerlingovým plánům hranice; aby Amerlinga přiměl uvažovat střízlivě, užívá Thun opakovaně pohružku, že nezačne-li se Amerling starat o realitu, přivedí tak konečný zánik celého projektu.²⁷⁴

²⁷³ Dokonce i z posledního období Amerlingova života existuje doklad pro neustálou snahu veškerou vlastní činnost propojovat s koncepty prosazovanými v minulosti. Amerling příznačně dokázal i své tehdejší působení v ústavu pro slabomyslné děti provázat s vizí velké budoucnosti pevně spjatou s náboženstvím prostým odkázáním k biblickému citátu; tentokrát se měl spásnou zvěstí stát Amerlingův spis *Der Gott des Christenthums als Gegenstand streng wissenschaftlicher Forschung*, ten měl zprostředkovat „*Krista pro celý svět z druhého Bethlema u idiotů, kde sami chudí duchem přebývají a těm Kristus i s Duchem svatým po druhé se zjevil.*“ – List Karla Slavoje Amerlinga neuvedenému ze 6. 5. 1883 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²⁷⁴ „(...) Svrchovaný čas jest odstraniti všecko a všechny nepatřící k Budči, jak já tomu rozumím, totiž ke školám od jednoty průmyslové ochráněných, a k dalším vašim oumyslům, dokud já je schvaluji. I tuto výminku vám uložití musím. Byly časy, kde bych byl ani nechtěl, ani si netroufal poručenství nad Amerlingem sobě přiosobiti, ba jen pochybiti, že jakožto člověk dospělý a veskrz moudrý poručníka nepotřebujete. Nyní pohříchu již tomu tak není! – Nepřijal bych Budče, kdybych byl neuznal, že takzvané poručenství zapotřebí jest, a proto bez něho vaše jednání podporovati nemohu.

Četl jsem v Květech, že z besedy o dni sv¹⁰ Silvestra držané 32 zl. 55 stř. Budči věnováno bylo. Praví se, že jste za tyto peníze koupil – basu, pro budoucí hudební školy. Možná-li to?

Vývoj směřující ke konečné konfrontaci Amerlinga a jeho okolí je však patrný i v oblastech, které nebyly poznamenány hmotnou zainteresovaností zúčastněných. Doklady silícího kritického hodnocení najdeme i v proměnách postoje k Amerlingovi u osob dříve mu nakloněných příznivě.²⁷⁵ Odmítnutí Amerlingovy práce na poli vědy počátkem 50. let jsme již měli možnost sledovat v kapitole *Amerlingova cesta k vlastnímu pojetí přírodovědy a dějin*. Ostře kritické vyjádření Viléma Dušana Lambla na stránkách *Časopisu Musea království českého* z roku 1854, které jsme v této souvislosti citovali výše, však představovalo svou radikálností spíše výjimku (Amerling také recenzentovi jeho text nikdy neodpustil).²⁷⁶ Častější byly daleko opatrnější formulace, pokoušející se postihnout fantastičnost Amerlingových myšlenek

---

– Dost smutno již, že lidé vás v takovém podezření směšném míti mohou, vás, který byste mohl a měl býti sloupem prakticko-moudrého vlastenectví! Drahý příteli! pro Boha vás prosím, dejte pozor, aby lidé i rozumní a právě vlastenecky smýšlející příčiny neměli pozasmáti se vašemu jednání. Kdyby mě důvěra opustila zachovati vám jméno vůbec ctěné, pak by i moje úcta, mé přátelství k vám smutně klesla, a musel bych se vás varovati, abych i já důvěry moudrých neprohrál. Z Helmingrových dopisů nahlížím, že ještě v lehkomyšlné bezpečlivosti setrváte, jako by již všecko bylo v nejlepším a nejjistějším pořádku. Kéž bych mohl probuditi vás ze sladkých snů! (...) Ukáže-li se ale na podzim, že se nemůže všecko pořádně z činže zaplatit, – věřte mi! – prodám Budeč, a jest všeho konec. Jest to jistý, nevyvratitelný oumysl můj, nebo nemohu jinač jednati. (...) zůstaňte přísně při tom, co v této době ke skutečnému poučení bezprostředně slouží a zapotřebí jest; nedovolte si dokonce již zase na přípravy dalších záměrů peníze vyházeti, anobrž všemožně držte se přítomnosti, – sic jest veta po tom, co máme, i se vším, co snad z toho se vyvinovati může, a o čemž se vám zdá v blahých snech! Pro Boha Vás prosím, jedněte podlé toho!“ – List Lva Thuna Karlu Slavoji Amerlingovi z 28. 1. 1844 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²⁷⁵ O posunu názorů na Amerlinga podává důkaz i list jednající o velmi osobních a soukromých záležitostech: Václav Staněk (připomeňme, že Amerling ho považoval na přelomu let 30. a 40. za člena svého slávského bratrstva) se 13. 3. roku 1844 pokusil zasáhnout do milostného trojúhelníku: Amerling – Bohuslava Rajska – Samoslav Bohdan Hroboň. Napsal proto Hroboňovi dopis, v němž mu dodává důvěry v usilování o B. Rajskou. Připojuje i shrnující hodnocení Amerlingovy osobnosti: „Že pro něj nejsme, není Vám třeba povídati, neboť Jste poznal můj poměr k němu a ten se spíše zhoršil nežli zlepšil. Bud'si Sl. (míně Amerling – pozn. L. P.) šlechetný muž a vlastenec, dobrým manželem nemůže býti, neboť hlavní věc mu schází, že nezná věcnosti a nemá ani za máku praktičnosti; a stálost? – o, té jest v manželství veliká hromada zapotřebí!“ – List Václava Staňka Samoslavu Bohdanu Hroboňovi ze 13. 3. 1844. Vydáno in: *Z naší romantiky. Listy Samoslava B. Hroboňa a Bohuslavy Rajskej*. Ed. Flora KLEINSCHNITZOVÁ. Turčiansky Svätý Martin 1925, s. 65.

²⁷⁶ J. V. Jahn citoval ve své práci o Amerlingovi vzpomínku, kterou mu zaslal Jan B. Lambl: „My všichni, bratři i známí, co jsme ve styku s Amerlingem žili, potvrdíme slova Vaše, arci každý dle svých dojmů. (...) Avšak druhý můj bratr Vilém (...) nebyl přítelem nadšené a květnaté mluvy Amerlingovy ve věcech přírodnických, i napsal kdysi o tom ostrou kritiku, a to našeho bratrance Amerlinga velice zbolelo, tak že po všechn dalši život o tomto našem bratru nechťval mluvíti, kdežto nás ostatních všech, bratři i sester, velmi měl rád.“ – JAHN, Jiljí Vratislav. *Karel Slavoj Amerling: Obraz života a práce*. Praha 1893, s. 9.

poukazem k přílišnému idealismu. Objevují se i výtky k Amerlingovu neologizování a jeho názorům přírodovědným, zároveň je však zdůrazňováno, že Amerling byl upřímným vlastencem a o ušlechtilosti jeho snah nelze pochybovat. Hodnocením tohoto typu byl Amerling zároveň oceněn a pevně zařazen mezi zasloužilé o národ, na druhou stranu ale i představen jako někdo, s kým se už tak úplně nepočítá.

Tento pohled formuloval v Riegerově *Slovníku naučném* Jakub Malý v hesle věnovaném Amerlingovi.²⁷⁷ Amerling koncipoval překvapivě rozhořčenou odpověď, v níž veškeré výtky obsažené v hesle jednoznačně odmítá,²⁷⁸ list ovšem zůstal patrně nedešlán.

Tentýž text pak Amerlinga rozhořčil znovu, a to o celých 18 let později. Poněkud paradoxně tentokrát nemělo jít ani o kritiku, ani o objektivizující hodnocení, ale především o připomenutí Amerlingových zásluh. 16. 11. 1877 vyšel v časopise *Světozor* k Amerlingovým 70. narozeninám krátký medailon, velebící oslavence jakožto zasloužilého vlastence,²⁷⁹ velebící ho ale naneštěstí také za použití textu inkriminovaného hesla ze *Slovníku naučného*.²⁸⁰ Amerlingova reakce byla stejně rozhorlená jako v případě prvním. V dopise do *Světozoru* píše: „*Ráčili jste z Naučného Slovníka obnoviti starou mně učiněnou předhuzku zakrabašenou ohledem nebezpečnosti mého o Přírodě vyučování. (...) Horlivost a dalekohled nejsou bláznění! – Pane! má touha a cesta byla těžká a daleká, ale stařec nyní jsa, vidím, že nežil jsem v klamech,*

²⁷⁷ „(...) Okolo r. 1840 podniknul zřízení velkého vychovávacího ústavu, jenž měl býti spolu ústavem vzdělávacím pro učitelstvo. Podniknutí to nemohlo pro ohromnost svého rozměru při dosavadních silách národu našeho úspěchu dojíti, ač je A. s nejvyšším napnutím mravních i duševních sil svých provésti usiloval. (...) A. byl jedním z nejskvělejších úkazů střední doby novočeské literatury. Jeho znalost v rozličných stranách přírodních nauk, již si byl získal v době, kde tyto ve vlastech našich, a to netoliko mezi Slovy, ještě jen pořádku pěstovány byly, jeho práce Člověk veliká pohádka ve Vlastimilu a podobné v Muzejníku vzbudily mezi námi všeobecnou pozornost a veliké naděje. Rozmanitost předmětu, živost obraznosti, jakási vroucnost ponětí a ideálnost směru dodávaly pracím jeho zvláštního půvabu a zajaly mnohou mladistvou duši. Avšak právě tento idealistický směr, kterýž byl zvolil za příkladem školy Okenovy, zdál se jiným pozdějším přírodním vědy pěstovatelům povaze její nepřirozený, ba nebezpečný, ježto zase strážcové jazyka A-ovi libovolně si počínání ve svatyni jeho vytýkali. (...)“ – Jakub MALÝ in: *Slovník naučný, díl I.* Praha 1859.

²⁷⁸ List Karla Slavoje Amerlinga Františku Ladislavu Riegerovi ze 6. 9. 1859. Vydáno in: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga. Výbor z korespondence.* Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. Praha 1960, s. 193–197.

²⁷⁹ „(...) s upřímným potěšením patříme na několik starovlastenců, kteří hned na samých nesmělých počátcích národního našeho boje stáli v skrovném hloučku nadšenců pro svobodu jazyka českého. K těm patří také dr. Karel Amerling, jenž nedávno dne 18. září slavil sedmdesátiletou památku svého narození (...)“ – B. a. Dr. Karel Amerling. *Světozor*, 1877, roč. XI, č. 46, s. 550.

²⁸⁰ „O záslužné činnosti, hlavně spisovatelské, píše životopisec jeho v ‚*Nauč. Sl.*‘: ‚Amerling byl jedním z nejskvělejších úkazů střední doby novočeské literatury (...)‘“ – Tamtéž.

ale po přísné i radostné práci žiji v jisté i asymptotní budoucnosti člověčenstva i přírody.“²⁸¹

Na Amerlingově reakci je příznačné, jak absolutně nepřipouští, že je autorem článku vnímán hlavně jako svědek minulosti, pamětník heroické doby národního obrození, jehož dílo je také v době minulé pevně uzavřeno. Znovu naopak předvádí operaci, kterou v průběhu let mnohokrát opakoval: nepřichází-li pochopení v současnosti, ocenění přinese budoucnost.

Abychom nebyli nespravedliví, je třeba uvést, že se našli i chápající žáci Amerlingem nadchnutí (takovým byl např. učitel a někdejší odchovanec hlavní školy v Panské ulici Věnceslav Mařík;²⁸² svého „učedníka“ na konci života našel Amerling i v bývalém žáku Janu Dufkovi, oddaným Amerlingovi zůstal po celý život Karel Lambl²⁸³).

Poměrně příznivě hodnotil Amerlinga ve vzpomínkách Antal Stašek (jistý čas bydlel ve stejném domě jako Amerling, seznámili se a Staška řada Amerlingových názorů zaujala). Staškův pohled na Amerlinga omlouvá jeho neúspěchy (zcela v Amerlingových vlastních intencích) malostí českých poměrů: „*Slychával jsem o něm úsudek, který opakoval i Tesař, že byl mužem nepraktickým. Je-li na tom něco pravdy, záležela jeho nepraktičnost v tom, že jako každý geniální člověk viděl a díval se před sebe do příliš daleké dálky, do vzdálené budoucnosti, nedbaje často toho, čeho vyžadoval okamžik nebo dnešek. Tím se stávalo, že byl zastiňován a dílem i zesměšňován lidmi, kteří mu nesahali ani po kotníky.*“²⁸⁴

Amerlinga si připomínal i Josef Bohuslav Foerster. Jeho otec působil jako učitel hudby na první hlavní české škole v dobách, kdy ji vedl právě

²⁸¹ List Karla Slavoje Amerlinga redaktorovi *Světozoru* z 18. 11. 1877. Jde s největší pravděpodobností o koncept dopisu, zda byl odeslán, není jisté. – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²⁸² Věnceslav Mařík k Amerlingovi choval hlubokou úctu, po dostudování si s ním často korespondoval; k jeho jmenování definitivním ředitelem mu napsal: „*Nejen já, alebrž i všichni, v jichžto prsa jste co věštec z Budče vléval nadšenou i horoucí lásku k národu nešťastnému i vlasti tolika pohromami stíženému, splesají dnešním dnem, žehnajíce Vás co otce svého.*“ – List Věnceslava Maříka Karlu Slavoji Amerlingovi z 24. 8. 1860 – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²⁸³ O oddanosti Karla Lambla napsal jeho bratr Jan B. Lambl: „*Tak můj ř bratr Karel, byvší takořka tajemníkem Amerlingovým (a oblíbencem už proto, že se též Karel jmenoval, nač. A. nemálo držival) horoval dlouhá léta pro všechny impulzy Amerlingovy; sepsal kaligraficky nové náboženské artikule (které napotom policie zkonfiskovala) a sdílel s Amerlingem i nouzi a bídu hmotnou.*“ – JAHN, Jiljí Vratislav. *Karel Slavoj Amerling: Obraz života a práce*. Praha 1893, s. 9.

Karel Lambl napsal Amerlingovi: „*Kdykoliv jdu Žitnou ulicí – a to jest každý den – obnovují se ve mně myšlenky, jež ste r. 1838–1844 ve mně budil a pro všechno ušlechtilější tak ve mně upevnil, že náhledy a zásady Vaše neopustily více po celý život můj (...)*“ – b.d., Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²⁸⁴ STAŠEK, Antal. *Vzpomínky*. Praha 1925, s. 170n.

Amerling, a pan ředitel byl počítán mezi rodinné přátele. Foerster ve svých vzpomínkách na tuto osobnost dokonce přebírá kompletně celou Amerlingovu stylizaci (zatím) nepochopeného věštce:

„Nemohu se ubrániti dojmu, že se duchovní podoba Amerlingova podá příští době skreslena. Bolí mne to tím více, jelikož vím, že ten veliký pedagog, hluboký učenec a převzácný člověk nebyl ani za svého života chápán, natož po zásluze oceněn. Byl jsem dítě, když mi bylo popřáno setkati se s Amerlingem a získati v něm otcovského přítele. Ale již tehdy (...) tušil jsem, že se děje nějaké bezpráví, že skrývá osud Amerlingův cosi bolestně tajemného (...). Snad zaslechl jsem za rozmluvy rodičů nějakou poznámku otcovu, která mi utkvěla v mysli, snad vtisknul se mysli dětské jakýsi sladce tesklivý výraz učencovy tváře za jeho návštěvy u nás. Toho nelze dnes zjistit, ale vím, že obestřena byla celá postava Amerlingova tajemně vábivým romantickým kouzlem světce-trpítele, trpítele nevinného.

*Mám podobiznu Tolstého od slavného Řěpina. Ne onu Tolstého orajícího, ani onu čtoucího a odpočívajícího ve stínu stromů. Je zobrazena pouze hlava s rozevraným dlouhým vlasem, již dává celý mocný, ba úchvatný výraz: výmluvné, ohnivé oko visionáře proroka. Tak asi vypadal Karel Amerling, když jsem jej poprvé uviděl jako žáček první třídy obecné školy budečské a pozdravoval v něm uctivě ředitele ústavu. Ale ty oči, jakoby pohřížené v pozorování jiného světa, dívaly se v naše dětské zraky tak laskavě, jakoby nás chtěly volati k sobě slovy Spasitelovými, když se obklopoval dětmi. (...)*²⁸⁵

Kladný vztah k Amerlingovi měli mnozí jeho žáci z hlavní školy. Často ho oceňovali prostě jako ředitele instituce, kterou prošli a na niž rádi vzpomínali jako na kvalitní vzdělávací ústav. V Amerlingově pozůstalosti najdeme řadu listů od někdejších absolventů učitelského kurzu, kteří se svěřují se svými pedagogickými úspěchy a zpětně chválí přípravu, které se jim dostalo.²⁸⁶

Existují však i doklady, že mnohým konfrontace pověsti, která Amerlinga předcházela, a skutečného setkání s ním způsobila spíše

²⁸⁵ FOERSTER, Josef Bohuslav. *Co život dal: Eseje o umění*. Praha 1942, s. 65nn.

²⁸⁶ Viz např. list Sebalda Cihláře Karlu Slavoji Amerlingovi z 10. 1. 1865: „*Tak jsem přilnul s celou duší k našemu ústavu, že i sebe menší zpráva radostná z našeho blahodárného učiliště rozveselí mé srdce radující se nad budoucností vykvetající Čechům.*“ – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

Jan Křtitel Javůrek píše Karlu Slavoji Amerlingovi 22. 1. 1877: „*Bylyť to tehdá krásné časy, a co živ budu, nezapomenu nikdy na ony věhlasné perly učitelstva, jenž nás na budoucí učitele vzdělávali.*“ – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

rozčarování. Tak na setkání s Amerlingem vzpomínal v národnostně vypjaté době 90. let také Svatopluk Čech.²⁸⁷

Amerlingovy nesouvislé výklady, terminologické zvláštnosti, etymologizování, analogizování disparátních jevů a další zvláštnosti se pro mnohé zařadily mezi studentské history lehce humorného charakteru, Amerlingova sebestylizace se v očích jeho žáků stávala jen jednou z mnoha různých podivností jejich ředitele.²⁸⁸

²⁸⁷ „Sklíčen a s malou dušičkou ubíral jsem se s otcem k tehdejší novoměstské hlavní škole, kdež jsem zašli do ředitelny. Stáli jsem před pánem, jehož podobu si připomínám tak nejasně, že se neosměluji použítí ani jediné matné črty toho mlhavého obrysu, který se mihá v mé paměti. Viděl jsem ho tenkrát jako chlapec poprvé a naposled ve skutečnosti. Na obraze vídal jsem ho později častokrát; vždyť víte, jaké oblíbě se těšivaly svého času podobizny českých výtečníků, jichž hustými řadami bývaly nezřídka téměř vyčalouněny hostinské místnosti (...) – v hojnějších sbírkách oněch podobizen bývala i jedna s podpisem Karel Amerling. (...) Pak podrobil mne malé zkoušce, které dal spíše ráz volného, přívětivého hovoru. (...) Ale o mém tehdejší osudu rozhodla jiná otázka Amerlingova. Byla německá a vyrozuměl či spíše uhodl jsem jen, že se ptá: Kolik? – Ostatek jsem nepochopil prostě z té příčiny, poněvadž má znalost němčiny rovnala se téměř nule. (...) Další otázky zjistily ještě určitěji, že je moje příprava z němčiny pranedostatečná a můj otec přiznal, že na němčinu ani nepomyslel: právě proto mě přivádí do české hlavní školy. Amerling pokrčil ramenem a vysvětlil bezpochyby otcí, že ani tato škola není úplně českou a že bohužel nemůže měniti, co poručí germanisující vláda vídeňská. Válť tehdáz s hůry opět vítr jedva se křísícímu českému školství rozhodně nepřátelský. Tuším, že Amerling navrhl otcí, aby mne dal do nižší třídy, ale o tom nechtěl otec slyšeti. Rozčilil se nemálo nad požadavkem němčiny, kde ho neočekával, a ve hněvu opouštěl ústav.“ – ČECH, Svatopluk. *Rozličná prósa*. Praha, 1895, s. 27–31.

²⁸⁸ „S radostí a pýchou jsme o Amerlingovi též slyšeli, že zná cizí řeči (...). Byli jsme hrdi, že takový vědec bude naším učitelem a vychovatelem. Vždyť jsme o něm věděli, jak chtěl před lety povznést učitelství co nejvýše a učiniti z nejposlednějšího učitele na zapadlé vsi vševěda a rádce veškeré obce. (...) Ale na přírodovědecké výklady, kterými byl ředitel podle rozvrhu hodin pověřen, těšival jsem se marně, protože proslulý náš představený zabočoval ve svém mnohostranném věděni od vytčené osnovy a zahaloval pronášené myšlenky v mystické vidiny a představy námi nechápané a v příštím učitelování nepotřebné. Vykládaje poučky o nerostech, zabíhal současně do dávnověké vzdělanosti čínské a uváděl nám na paměť jména čínských mudrců: Laotse, Konfucius. Obdivovatelé viděli v Amerlingovi asijského světlohoše Konfucia, ale šprýmaři ho vyhledávali za Konfusia a pokládali za zmatení pojmu výroky, slyšel-li hlas s katedry, že Labe hučí od A-moll a Vltava do C-dur.“ – KOŘENSKÝ, Josef. Do památníku pražské Budče. In: *Památník na oslavu osmdesátileté činnosti státního ústavu učitelského v Praze II 1848–1928*. Ed. Karel BOLINA – Vilém KÜLLER – František VORÁČEK. Praha 1928, s. 64. „(...) Ba dr. Amerling činil sám činil na nás dojem starce přemrštěného a mnohdy nedosti přičetného. (...) Považoval nás za své apoštoly a učedníky (...) Také nemohl jej nikdo více rozhořčiti než ten, kdo osvojiv si v dřívějších učilištích tyto názvy [tj. Preslovu chemickou terminologií – pozn. L. P.], přirozeně v lučbě jich před Amerlingem užíval (...) Abych posudek svůj skončil, doznávám a nikdy jsem nepopíral, že dr. Amerling byl sice muž velmi učený a také jinak vysoce zasloužilý, ale jako ředitel ústavu učitelského na místě nebyl, neznaje správných zásad vychovatelských.“ – Z paměti K. V. Topinky, zesnulého ředitele

Je-li řeč o Amerlingově stylizaci, je třeba znovu zopakovat, že šlo o masku výrazně inspirovanou literárním kontextem, a to nikoli pouze aluzemi na biblické texty, kterých jsme si již mohli všimnout. Obliba stylizace básnického subjektu do podoby národního barda a věštce se zrodila v preromantismu ve spojení s kultem lidové slovesnosti a snahami rekonstruovat (a v případě nouze třeba i konstruovat) dávnověk národního společenství;²⁸⁹ tuto stylizaci lze však v české literatuře v různých obměnách shledat po celé 19. století, patrně v souvislosti s trvajícím zvýšeným důrazem na formativní funkci literárního díla. Amerling je však výjimečný tím, že tuto masku nenasazuje svému textovému alter-egu básnického subjektu, ale mimo pole literatury se pokouší za ni ukrýt sám.

Existuje doklad, že se Amerling chystal vlastní osud učinit i předmětem uměleckého zpracování – jako celá řada jeho dalších projektů zůstal však i tento pouhým torzem. V Amerlingově pozůstalosti se totiž nachází rukopisný fragment dramatu, v němž Amerling sám sobě přisoudil hlavní roli. Stylizace této postavy tu nabývá nové podoby – Fausta, heroického hrdiny zápasu poznání, toho, kdo ostatní převyšuje a míří k vyšším cílům než jiní.²⁹⁰ Šlo o další postavu, která Amerlinga přitahovala, patrně zejména touhou měnit svět a ideálností svého snažení. Amerling dopsal pouze úvodní monolog Slavoj-Fausta, v němž protagonista váhá mezi „materiální“ drahou medicínskou a cíli vyššími, jež by prospěly národu.²⁹¹ Na půdorysu slavného Goethova dramatu hodlal Amerling patrně předvést své peripetie související s Budčí v Žitnabranské ulici – svědčí o tom především seznam jednajících osob (to jediné, co vedle úvodního monologu Amerling dokončil), v němž pod vlastními jmény figurují ti, kteří měli s Budčí co do činění.²⁹²

---

měšťanské školy v Poděbradech. Před půlstoletím na c. k. českém ústavu ke vzdělání učitelů v „Budči“ v Praze. Tamtéž, s. 77–79.

Stejně motivy se objevují zpracovány beletristicky v románu Václava VLČKA. *V Budečské škole, díl II.* Praha 1902, s. 24–29.

²⁸⁹ Srov. VODIČKA, Felix. *Počátky krásné prózy novočeské.* Praha, 1948, s. 254.

²⁹⁰ Rukopis je nadepsán „*Slavoj a Svatava (Český Faust) Činohra ve 4 dějstvích*“ a datován k 7. 7. 1861. – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

²⁹¹ „*To nejhorší ale jest, že ani nevím, mám-li předce jen to doktorství volit, peníze vydělávat, masařit, maso zpravovat bez ducha, co z toho duch, co z toho národ míti bude, jehož blaho mně přec ustavičně na srdci leží. /.../ Hle, národ tu utlačený, císař i lid německy, všickni a všickni ho rdousejí, znáti nechťí, národ chudý ondy slavný, bohatý bez synů, bez dětí, bez majetku, všecko zhynulo. Jak mu pomoci, jaké hory lamat, aby se sřítily na utiskovatele jeho. Dlouho, dlouho přemyslím a předce na vyučování, vybuzování zustanu, budu jej lečit telesně i duševně. Neníť vše jen materie, není a není. /.../*“ – Tamtéž.

²⁹² Vedle Slavoj a Svatavy např. „*Svatopluk prof.*“ (evidentně J. S. Presl), „*Leo z Thunů hrabě*“, „*Camill kníže z Rohanů*“, „*Karel hrabě z Chotků Nejvyšší purkrabí*“, „*Uvarov ruský ministr osvěty*“, „*Lukaševic polsky emigrant*“, „*Tyl Branislav*“, „*Tyl Josef bratr prvního*“ a celá řada dalších. – Tamtéž.

Amerling nebyl poslední, kdo soudil, že „Karel Slavoj Amerling“ je téma, které zasluhuje básnického zpracování. Jako heroická postava se jevil i Elišce Krásnohorské. Ta přemlouvala svého času Antonína Klášterského, aby se látky literárně chopil. Téma se jí navíc zdálo ideální nejen pro heroický moment neoceněného apoštolátu, ale i pro přítomnost melodramatického prvku – vztahu Amerlinga k Bohuslavě Rajské.²⁹³ Klášterský na zpracování tématu dle vlastních vzpomínek vážně pomýšlel, do centra plánovaného eposu hodlal postavit Amerlinga, Čelakovského, Rajskou a Hroboně, svůj plán ale nakonec nesplnil.²⁹⁴

Všichni čtyři se ale nakonec obsáhlého literárního zpracování přece jen dočkali. Stali se postavami románové tetralogie Vladimíra Macury nazvané (i s aluzí na Amerlingovu rétoriku) *Ten, který bude*. Pomýšlel-li Klášterský, dle vlastních slov, na „velké národní epos“, je Macurova tetralogie jeho lehce ironickým naplněním. Tematizuje dobu velkých změn ve vývoji českého národa – a zároveň předvádí zamýšlenou velikost každého činu a gesta (také Amerlingova, ale nejen jeho) jako silně problematickou. Amerling sám by určitě se svým literárním obrazem spokojen nebyl, nemohl by ale jeho autoru upřít, že slova vložená do úst postavě s jeho jménem vycházejí z obsáhlého studia jeho slov vlastních a jejich smysl kopíruje zásadní vize, jež mu tanuly na mysli.

„Potřebuji lidi, řekl pak – Oddané myšlence slovanství. Slavitele, řekl s důrazem na tom podivném slově – Budovatele Budče. Víte, příteli, co je to Budeč? Ptal se potom, ale neklesl hlasem. – Budeč, to znamená ten, který bude! Ten, který nikdy nezanikne, ten, který setrvá. Budeč je semenem budoucnosti. Budeč je ten, který buduje, staví. Základy nového světa slovanského. Neroztržitěného v části, celistvého jako pravé království boží. Ale Budeč je také ten, který budí, probouzí z dvousetletého spánku! Vykřikl Amerling, jako by si přál, aby ho slyšel i seminarista, který spěchal kolem.“²⁹⁵

²⁹³ „Smím Vám říci, kdo by se mi z doby Čelakovského zdál osobností jako stvořenou do básně? Nuže: Amerling. Takový apoštol a idealista, blouznivý a nepraktický, jehož dílo se zhroutilo a přece rozhodilo tak bohaté, plodné símě pro pozdější žeň – pravý muž budoucnosti, ne tak tragický a dobrodružně romantický jako např. J. K. Tyl, ne tak dějinně tragický jako Havlíček – ale zato: kulturní hrdina, daleko předstihnuvší svou dobu. A ten poetický poměr: Amerling a Bohuslava Rajská! Nelíbilo by se Vám to? Ovšem Čelakovský také do toho patří, vždyť on Amerlingovi Bohuslavu vzal! To je román, to je drama života skutečného!“ – Dopis Elišky Krásnohorské Antonínu Klášterskému ze 17. 9. 1915, který Klášterský cituje v memoárové knize *Vzpomínky a portréty*. Praha 1934, s. 437n.

²⁹⁴ „(...) myslil jsem na věc vstáváje, lehaje, shledával jsem pomůcky, četl v korespondencích, ale pořád se mi to neslučovalo v jednotný obraz, pořád se mi zdálo, že to nestačí na veliký epos, jaký mně i Krásnohorské tanul na mysli. A tak jsem opustil látku (...)“ – Tamtéž, s. 438.

²⁹⁵ MACURA, Vladimír. *Ten, který bude – Informátor*. Praha 1999, s. 49.

ZÁVĚR

V předchozích kapitolách jsme se věnovali jednotlivým problémům, které před nás Amerlingovo dílo klade. Rádi bychom, aby za jejich sledem vyvstal alespoň poněkud ucelený obraz, proto se pokusíme o následující shrnutí.

Domníváme se, že pokud Amerlinga něco stabilně provázelo, pak to byl jeho celostní přístup ke světu. Ze všech jeho podniků vysvítá neochota (a také neschopnost) uzavřít sám sebe do přesně vymezeného pole působnosti. V době pokračující a stále sílící diferenciaci vědních oborů se Amerling pokouší o přístup pansofistický – a výsledky jeho díla, kdy z velké části velkolepých plánů zůstala jen torza, nabízející často místo celistvosti spíše tříšť disparátních jevů, jsou důkazem, že takový přístup už v jeho době nebylo možné realizovat.

Pokusy o celistvé uchopení světa prostupují celým Amerlingovým snažením. Za jejich projev lze považovat přírodovědné odbočky v *Květomluvě*; etymologické odbočky v chemických spisech; *Promyslného posla*, jehož celá výstavba je na odbočkách víceméně založena; výzvy, aby vznikla báseň o chemii; názor, že průmyslové vzdělání posílí mravnost a upevní víru; snahy během minimální doby naučit žáka pokud možno všemu; budování Budče jako „všeučiliště“ a „všemuzea“ a ještě celou řadu dalších jevů.

Amerling se přitom nesnaží jen o syntézu vědních oborů, ale také o syntézu vědy a dalších oblastí lidského konání a přistupování ke světu. Podle jeho teoretických proklamací má jít o spojení rozumu, citu a vůle; na rovině Amerlingem prakticky uskutečňované se tato syntéza projevila zejména snahou o propojení vědy a náboženství v jeho pokusu o náboženský spolek. Tomuto projektu jsme se v předchozím textu věnovali zejména proto, abychom ukázali, jak dokonce i při zpětném pohledu jedna z nejbouznivějších Amerlingových aktivit vychází z určitých myšlenkových tendencí zakotvených v dobovém kontextu (zvláštní úloha v dalším dějinném vývoji připisovaná Slovanstvu na základě inspirace názory Herderovými a Hegelovými) a do veřejného života také zpětně přímo vstupuje v podobě pokusu o realizaci Budče, v Amerlingových představách s jeho náboženským bratrstvem pevně spjatou.

Případ budečského projektu upozorňuje znovu na problém výkladů o Karlu Slavoji Amerlingovi a jeho pracích. Vizionářské pozadí totiž může interpretům snadno unikat. Amerling snadno mate tím, že v některých vědních oborech skutečně měl značně obsáhlé vědomosti – jeho práce jsou pak směsicí těchto znalostí a vlastních vizí. Druhé z nich se mohou zdát nežádoucí příměsí, autorským omylem a pochybením (který je možno buď kritizovat, nebo naopak autorovi odpustit), pro Amerlinga byly však právě

ony klíčové a nepostradatelné, v nich viděl jádro svého přínosu a o ně také sváděl boj se svými kritiky.

Amerlingovo myšlení je svou nerozlišitelností blízké myšlení mýtickému. To se projevuje nejen ve vztahu k předmětným jevům světa, ale též v pojetí času. V naší práci jsme se věnovali hlavně stírání hranic v dichotomii minulost – budoucnost, další doklady pro cyklické chápání času jsme ponechali stranou.²⁹⁶ Specifickou kapitolu pak tvoří Amerlingova neschopnost rozlišovat mýtus a historické vyprávění. Na jeho přístupu k *Rukopisům* nezaráží to, že přijímá jejich pravost, ale to, že s jejich příběhy pracuje jako s historickým vyprávěním. O reálné existenci jejich hrdinů nemá pochybnosti – dokladem jsou jeho výčty žáků Budče, začínající Zábodem a pokračující přes Libuši ke svatému Václavovi. Amerlingem prosazovaná „historická“ argumentace podírající jeho vzdělávací projekt Budeč byla založena na konstrukci obrazu slavné národní minulosti. Ta podle Amerlinga ve svých nejvyšších vrcholech ukrývala předzvěst národního poslání, jež má nyní s konečnou platností naplnit právě jeho ústav – toto poslání velí stát se učitelem jiných, a to v duchu šíření Amerlingových vizí o syntéze rozumu, citu a vůle.

První zárodek pokusu představit obraz dávné minulosti je přitom spojen už s první samostatně uveřejněnou knihou Karla Slavoje Amerlinga, s jeho *Květomluvou*. Pokusili jsme se ukázat, že ač jde o knihu primárně beletristickou, využití básnických prostředků je v ní motivováno pouze hlavním cílem, jímž bylo za použití regionálních pověstí s patřičným hodnotovým zatížením představit slovanskou pohanskou mytologii.

Klíčovou kategorií byla pro Amerlinga budoucnost (znovu připomínáme Amerlingem stále opakované etymologizování spjaté se jménem Budeč) – pro ni Amerling pracuje, teprve od budoucnosti také čeká docenění svých snah. Prvky toho, co je v budoucnu žádoucí, jsou pak Amerlingem – na základě jeho teorie vývinu všeho ze zárodků – rekonstruovány, a daleko častěji přímo konstruovány, v minulosti.

Zásadní pro pochopení jeho prací je také důraz, který klade na slovo a jazyk obecně. Pro Amerlinga není pojmenování arbitrárním znakem, v jeho představách hluboce souvisí s pojmenovávanou skutečností, proto Amerling klade požadavek, aby každé pojmenování „vystihovalo“ svůj referent. To jsou

²⁹⁶ O kruhové struktuře uplatněné v Amerlingově tzv. esenciálním vyučování, jež probíhá na půdorysu kalendáře, viz MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Jinočany, 1995, s. 98.

V pozůstalosti se nachází rukopis textu, jenž byl zamýšlen jako učebnice dějin; příručka kopíruje starý typ historiografického díla, kalendář, který rovněž nahrával cyklickému vnímání času. Rukopis je ostatně nadepsán *Kalendář budečský pro národní slovanské učebny* a jeho cíle formuluje Amerling takto: „*Tímto kalendářem má byti učitel v národních školach v stavu, každý den a každý měsíc vstaviti své žáky přímo do přírody nebes i země, jakož i do dnů pamatných dějepisu dílem vlasti človečenstva dílem nauk a věd jednotlivých, dílem průmyslu a krásných umění.*“ – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

také skutečné důvody, proč zavádí své vlastní varianty názvosloví. Jeho postoj k jazyku nepočítá s řečí primárně jako s nástrojem praktické komunikace, vyzdvihuje naopak její národně reprezentativní funkce. I proto se v jeho odborných textech z let třicátých projevuje neschopnost brát ohled na typ adresáta, který chce naopak dosáhnout praktické komunikace, jemuž má jazyk sdělení prostě zprostředkovat obsah textu. Čtenář je v Amerlingově představě povinen obtíže s porozuměním překonávat a podílet se na společném úsilí o díla reprezentující národ (v Amerlingově pojetí při jeho odporu k beletrii mělo jít především o díla vědecká); obětavost čtenáře se s naprostou samozřejmostí očekává. Amerlingovi Stálci se stali pokusem dát této obětavosti pevný organizační rámec.

Cílem této práce nebylo představit Karla Slavoje Amerlinga jako tvůrce blouznivých koncepcí a nerealizovatelných projektů, jež visí ve vzduchoprázdnu. Amerlingův případ totiž umožňuje vidět v hypertrofované podobě základní snahy, které provázely postupnou emancipaci české kultury jako celku, a to především ve dvacátých letech 19. století (a v odeznívající podobě i později). Amerling podstatnou částí své tvorby vězí v myšlenkovém světě tohoto období. Kdyby tomu tak ostatně nebylo, těžko by našel vůbec jakou rezonanci pro své snahy konce let třicátých a let čtyřicátých. Že přitom podporu v této době našel, dosvědčí skutečnost, že jeho vzdělávací ústav byl skutečně postaven (byť ne v tak monumentální podobě, jakou Amerling původně plánoval) a začal fungovat. (Zároveň je však třeba říci, že dané období bylo dost možná posledním, kdy připadalo v úvahu pokusit se v reálu projekt takto idealistického charakteru uskutečnit.)

Amerling přebírá tendence a myšlenky exitující v českém vlasteneckém prostředí v tzv. agitační fázi národní emancipace (připomeňme například synkretický charakter národně emancipačního procesu daný zrychleným vývojem; nahrazování argumentace metodami méně racionálními, zato však takovými, jež mohou nést snadno přístupné sdělení, jako jsou analogie a etymologie; celkově emocionální postoje k jazyku, kladení důrazu na jeho národně-reprezentativní funkce; všudypřítomný požadavek oběti pro národ; nejrůznější druhy argumentace s využitím odkazu k historii; snaha vytvořit obraz monumentální slovanské minulosti; vědomí malého ukotvení vlastního snažení v realitě a obrana před tímto vědomím zdůrazňováním pozitivních hodnot vázaných právě na „ideálnost“; koncipování vlastní práce jako práce pro budoucnost; fakt, že vlastenecká inteligence zaujímá vůči dosud „národně neprobuzeným“ pozici učitele a zvěstovatele atd.).

Amerling ale tyto tendence domýšlí často k absurdním koncům a také se je ve větším počtu pokouší scelovat dohromady. Česká vlastenecká společnost je postupně opouští, idealistické koncepty nahrazuje konkrétnějšími a reálnějšími představami, což souvisí s vývojem, ve kterém se „kulturotvorný pokus“ národního obrození podařilo prosadit. Prání se stalo

skutečností, o české kultuře již nebylo třeba blouznit, protože začala reálně existovat. Amerling se etabloval ve veřejném dění v době, kdy tento proces probíhal, sám však zůstal po celý život věrný světu předchozího období. Lze se jen obtížně dohadovat, co jej k tomu vedlo. Snad je možné uvažovat o zvláštním osobnostním založení, důvodem může ale také být přílišná rozvinutost a košatost vlastních idealistických koncepcí a vysoká provázanost vlastní sebe prezentace s těmito koncepcemi (pro mystického věštce, velekněze vlastních konceptů a proroka, který „nemluví ze sebe“, je jistě obtížné cokoli revidovat).

Amerlingovy názory a vývoj české společnosti tak jako by představovaly dvě různoběžky, jež se po okamžiku vzájemného protnutí jedna druhé stále více vzdalují. Amerling se se svými vizemi ocital ve stále větší izolaci (a pocit vydědění ho v nich patrně ještě více utvrzoval). Viděli jsme, že bodem zlomu se stal především přelom let čtyřicátých a padesátých.

Skutečnost, že se Amerling stále víc ocital mimo veřejnou diskuzi, je zřetelně patrná například na periodiku *Posel z Budče*, tedy v kontextu, k jehož vzniku dal impulz sám Amerling. Zatímco ostatní přispěvatelé časopisu ho pomáhají budovat jako moderní pedagogický list, který poskytne českému učiteli z praxe oporu a podporu, Amerling do něj přispívá vzletnými články, v nichž se opět objevuje uhranutí etymologiemi, na bedra učitelů se tu klade spasitelský úkol a jako zásadní památka a také argument pro vlastní vzdělávací koncepce jsou vyhodnocovány *Rukopisy*. Amerlingovy články jsou mezi ostatními natolik „jiné“, že by je bylo možno snadno rozpoznat, i kdyby jim chyběl podpis. Jedněmi z vedoucích osobností *Porad učitelských* jsou přitom v této době Bačkovský a Svoboda, učitelé, jejichž jména kdysi figurovala na seznamu Amerlingova náboženského bratrstva.

Roku 1870 obnovený *Posel z Budče* se sice ještě přihlásil k někdejšímu kořenům svého vzniku připomenutím Amerlingovy rétoriky spjaté s Budčí, když v úvodním prohlášení prvního čísla vede linii „přirozeného národního školství“ od Budče vzdělávající Přemysla, Krokovy dcery a svatého Václava k novodobé Amerlingově Budči, jde však o návrat naprosto osamocený, jež je více formální proklamací návaznosti než faktickým pokusem o přiblížení se světu Amerlingových tezí.

Přesto chceme znovu zdůraznit, že Amerlingova úloha ve vývoji se nevyčerpává rolí neužitečného blouznivce, chápeme-li „neužitečnost“ jako absenci přínosu pro praxi.

Znovu připomínáme skutečnost, že stál u počátků průmyslového vzdělávání českých řemeslníků. Byl i jedním z těch, kdo se pokoušeli prakticky prosadit češtinu v odborných textech a opatřit pro tyto texty čtenářstvo. Cesty, jež volil k prosazení těchto cílů, jsou sice diskutabilní, ale svým způsobem odpovídají stavu, kdy objektivně chybí reálná potřeba česky psaného odborného textu a komunikační situaci kolem takového textu je třeba uměle vytvářet.

Odbornou komunikaci v češtině se nakonec podařilo prosadit, rozhodující úlohu při tom sehrálo vytvoření skutečné potřeby českých vědeckých i popularizačních spisů, jež bylo dáno zavedením češtiny jako vyučovacího jazyka odborných předmětů.

Právě v době, kdy se vývoj začíná brát dlouho žádaným směrem a na pořad dne přichází sjednocení dosud kolísající odborné terminologie, začíná Amerling důsledněji razit cestu vlastnímu názvosloví, pro které má vlastní koncepční zdůvodnění. Jeho neologizační činnost z této doby neměla na českou terminologii výraznější dopad, její výsledky zůstaly nezahrnuté do normativní příručky z této doby, *Německo-českého slovníku vědeckého názvosloví*, ač byl Amerling k jeho tvorbě rovněž přizván. Pouze později působila jisté potíže Amerlingovým studentům na hlavní škole, po nichž jako vyučující vyžadoval užívání svého vlastního názvosloví. Amerlingovy vlastní terminologické pokusy jsou dalším příkladem jeho minutí se s obecným vývojem a vzbudily později právem kritiku. Pokusili jsme se však ukázat, že toto období Amerlingovy činnosti na poli odborné literatury nelze ztotožňovat s jeho činností předchozí, v níž se v naprosté většině přidržuje názvů vytvořených Preslem. Amerlingova produkce z tohoto období sice ve své době rovněž vzbudila kritiku, ovšem z naprosto odlišných důvodů, které z velké části vyplývají z tehdejší celkové umělosti komunikačního procesu zprostředkovávaného odborným textem.

Na samý závěr je třeba zmínit, že Amerling má pochopitelně své místo i v dějinách české pedagogiky a také vzdělávání žen, byť jsme výše uvedli, že jeho vzdělávací projekty stojí na podobně fantaskních základech jako vše ostatní. Příklad jeho žaček z okruhu budečských posluchaček, vděčně vzpomínajících na jeho přednášky, by nám však mohl naznačit, v čem byla Amerlingova nejsilnější stránka. Bezesporu měl dar ostatní nadchnout. A protože pro uskutečnění svých záměrů zpravidla „potřeboval lidi“, dokázal je i sjednotit (alespoň na čas) pro vidinu společného cíle. Vznik Porad učitelských pak ukazuje, že v některých případech tímto způsobem mohlo vykristalizovat i velmi užitečné uskupení – byť si po čase stanovilo nové cíle a Amerlinga v podstatě přestalo potřebovat.

RESUMÉ

Práce se pokouší přistoupit k osobnosti Karla Slavoje Amerlinga a jeho díla jako k celku, jež tkví svými východisky v myšlenkových procesech a jejich praktickém naplňování v druhé, v terminologii M. Hrocha tzv. agitační, fázi národního obrození. Amerlingovy snahy totiž anachronicky, v době pozměněné společenské situace, rozvíjejí postupy a vize, jež byly pro tuto fázi národně emancipačního úsilí v oblasti kultury a vědy příznačné.

Všímáme si Amerlingova pokusu na poli beletrie, vydavatelských aktivit, tvorby a užívání vědeckého názvosloví, syntetického přístupu k vědě, organizace školství a pedagogiky, jeho pojetí historismu i pokusu o duchovní obrodu společnosti, jež měla být realizována bratrstvem náboženského charakteru. Snažíme se přitom nalézt společné jmenovatele všech těchto činností a zároveň upozorňujeme na jejich vysoce idealistický a spekulativní základ, který znemožnil praktickou realizaci či uplatnění většiny z nich.

Pokoušíme se doložit, proč společnost druhé poloviny 19. století na Amerlingovy koncepty a návrhy nereflektovala a proč jejich tvůrce „odsoudila“ do role živého pomníku obrozenenských snah.

KLÍČOVÁ SLOVA

Karel Slavoj Amerling; národně emancipační hnutí; spekulativní koncepty; květomluva; mytologie; popularizace vědy; recepce odborných textů; neologismy; odborné názvosloví; vydavatelské a organizační aktivity; historismus; organizace školství

PRAMENY

Primární prameny:knižní publikace:

AMERLING, Karel Slavoj. *Knížka o hmyzech neboliž Naučné vypravování o motýlcích, včelách, chroustech, komářích a jiných, s příklady paměti nejhodnějšími pro děti československé*. 1. vyd. Praha: Arcibiskupská knihtiskárna, 1836.

AMERLING, Karel Slavoj. *Květomluva*. 1. vyd. Praha: Sommerovská knihtiskárna, 1833. Slovanika: Sběrka národních pověstí, díl první.

AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba minerální*. 1. vyd. Praha: Arcibiskupská knihtiskárna, 1851.

AMERLING, Karel Slavoj. *Lučební základové hospodářství a řemeslnictví: Lučba organická*. 1. vyd. Praha: Bedřich Rohlíček, 1854.

AMERLING, Karel Slavoj. *Orbis pictus čili Svět v obrazích: Stupeň 2. co pokračování 1. stupně, jež sepsal Amos Komenský*. 1. vyd. Praha: B. F. Mohrmann, 1852.

AMERLING, Karel Slavoj. *Promyslný posel: Spis všenaučný pro obecný lid a pro každého, část 1: Lučba čili Chemie řemeslní*. 1. vyd. Praha: Arcibiskupská knihtiskárna, 1840.

AMERLING, Karel Slavoj. *Přírodněna česká: Popsání všech hornin, kamů, rostlin a živočichů, českou zem obývajících, díl I: Zeměna česká*. 1. vyd. Praha: Bedřich Rohlíček, 1851.

AMERLING, Karel Slavoj. *Fauna čili Zvířena česká I.: Popsání savců, ptáků, plazů, obojživelníků a ryb všech, jež zemi českou obývají*. 1. vyd. Praha: Bedřich Rohlíček, 1852.

ČECH, Svatopluk. *Rozličná prósa*. 1. vyd. Praha: František Topič, 1895.

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Růže stolistá: Báseň a pravda*. 1. vyd. Praha: Synové Bohumila Haase, 1840.

FOERSTER, Josef Bohuslav. *Co život dal: Eseje o umění*. 1. vyd. Praha: Leopold Mazáč, 1942. Elma, sv. 1.

FRIČ, Josef Václav. *Paměti Josefa Václava Friče, část první: Do třiceti let, III. svazek*. 1. vyd. Praha: Bedřich Grund a Vilém Svatoň, 1886.

HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Básnické dílo*. Ed. Jaromír BĚLIČ. 1. vyd. Praha: Orbis, 1950.

Korespondence: Josef Josefovič Jungmann. Ed. Olga VOTOČKOVÁ–LAUERMANNOVÁ. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956. Paměti, korespondence, dokumenty, sv. 10.

Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní I: Korespondence do roku 1820–1833. Ed. Václav Otakar SLAVÍK. 1. vyd. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903. Sbírká pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku, skupina druhá: Korespondence a cizojazyčné prameny, č. 6.

Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní II: Korespondence od roku 1833–1849. Ed. Václav Otakar SLAVÍK. 1. vyd. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909. Sbírká pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku, skupina druhá: Korespondence a cizojazyčné prameny, č. 11.

KLÁŠTERSKÝ, Antonín. *Vzpomínky a portréty.* 1. vyd. Praha: František Borový, 1934. Paměti: Knihovna literárních vzpomínek a korespondence, sv. VI.

KOLLÁR, Jan. *Básně.* 1. vyd. Praha: Arcibiskupská knihtiskárna, 1821.

Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského II. Ed. František BÍLÝ. 1. vyd. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1910. Sbírká pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku, skupina druhá: Korespondence a prameny cizojazyčné, č. 14.

LANGER, Josef Jaroslav. *Bodláci a růže: Výbor z díla.* Ed. Eva PURKRÁBKOVÁ. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957. Světová četba, sv. 149.

LANGER, Josef Jaroslav. *Selanky.* 1. vyd. Praha a Hradec Králové: Jan Hostivít Pospíšil, 1830.

MACURA, Vladimír. *Ten, který bude.* 1. souborné vyd. Praha: Hynek, 1999.

Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy. Red. Pavel Josef ŠARAŘÍK et al. 1. vyd. Praha: Bedřich Tempský, 1853.

Památník na oslavu osmdesátileté činnosti státního ústavu učitelského v Praze II 1848–1928. Ed. Karel BOLINA – Vilém KÜLLER – František VORÁČEK. 1. vyd. Praha: nákladem Slavnostního výboru, 1928.

Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmír DÝMA. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960. Edice pedagogických pramenů, sv. 4.

PICHL, Josef Bojislav. *Vlastenecké vzpomínky.* 1. knižní vyd. Praha: František Borový, 1936. Paměti: Knihovna literárních vzpomínek a korespondence.

PRESL, Jan Svatopluk. *O přirozenosti rostlin aneb Rostlinář*. 1. vyd. Praha: Bedřich Všemír Berchtold, od r. 1820.

PRESL, Jan Svatopluk. *Všeobecný rostlinopis čili Popsání rostlin ve všelikém ohledu užitečných a škodlivých, díl I*. 1. vyd. Praha: Kronbergr a Řivnáč, 1846. Novočeská bibliotéka, č. VII.

Rukopis královský: Sebrání lyricko-epických národních zpěvů. Ed. Václav HANKA. Praha: Bohumil Haase a Josef Kraus, 1819.

Slovník naučný, díl I. Red. František Ladislav RIEGER. 1. vyd. Praha: Kober a Margraf, 1859.

Slovník česko-německý 1–5. Red. Josef JUNGSMANN. 1. vyd. Praha: Josefa Fetterlová, 1834–1839.

STAŠEK, Antal. *Vzpomínky*. 1. vyd. Praha: František Borový, 1925. Paměti: knihovna literárních vzpomínek, sv. I.

VLČEK, Václav. *V Budečské škole, díl II*. Praha: František Šimáček, 1902. Sebrané spisy, sv. XII.

Z naší romantiky: Listy Samoslava B. Hroboňa a Bohuslavy Rajskej. Ed. Flora KLEINSCHNITZOVÁ. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin: vlastním nákladem, 1925.

archivní fondy:

Pozůstalost Karla Slavoje Amerlinga – Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Slavoj Amerling.

periodika:

Časopis společnosti vlasteneckého Museum v Čechách 1828; Časopis Musea království českého 1854, 1882

Krok 1821, 1823

Posel z Budče 1848, 1849

Posel z Budče 1870

Světozor 1834, 1835

Světozor 1877

Použitá sekundární literatura:

- BORECKÝ, Vladimír. *Zrcadlo obzvláštního: Z našich mašibů*. 1. vyd. Praha: Hynek, 1999. Humas: edice humoru a satiry, teoretická řada, sv. 1.
- ČONDL, Karel. Sto let Amerlingova Budče. *Věstník pedagogický*, 1942, roč. XX, č. 8, s. 339–351.
- DYK, Václav. Amerlingovo třídění plemen psů. *Pes, přítel člověka*, 1975, roč. 20, č. 9, s. 15.
- DÝMA, Mojmir. Karel Slavoj Amerling – buditel a pedagog. *Pedagogika: časopis pro pedagogické vědy*, 1957, roč. VII, č. 5, s. 554–577.
- DÝMA, Mojmir. Buditelská a pedagogická činnost Karla Slavoje Amerlinga. In: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: Výbor z korespondence*. Ed. Miloslav NOVOTNÝ – Mojmir DÝMA. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960. Edice pedagogických pramenů, sv. 4.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. Terminologie. In: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Československá akademie věd, 1963, s. 81–84.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda, řada druhá, svazek Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, 1936, s. 1–144.
- HOFFMANNOVÁ, Eva. *Jan Svatopluk Presl – Karel Bořivoj Presl*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1973. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, sv. 34.
- HOFFMANNOVÁ, Eva. *Karel Slavoj Amerling*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1982. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, sv. 66.
- HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: Touha a skutečnost*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. Kolumbus, sv. 148.
- JAHN, Jiljí Vratislav. *Karel Slavoj Amerling: Obraz života a práce*. 1. vyd. Praha: František Šimáček, 1893. Chemická knihovna technologická, sv. I.
- JANKO, Jan – ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. *Věda Purkyňovy doby*. 1. vyd. Praha: Academia, 1988.
- KLÍMOVÁ, Jarmila. Školní pomůcka 19. století: Obrazy k názornému vyučování od Karla Slavoje Amerlinga a Františka Liebische. In: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století: Sborník příspěvků z 24. symposia k problematice 19. století Plzeň, 4.–6. března 2004*. Ed. Kateřina BLÁHOVÁ – Václav PETRBOK. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2004, s. 225–230.

KOVÁŘÍČEK, Ladislav. *Dr. Karel Slavoj Amerling*. 1. vyd. Praha: F. Bartel, 1886. Slavín: Sběrka životopisů, podobizen a autografů předních mužův a žen československých, díl III, roč. IV.

KUSÁKOVÁ, Lenka. *Krásná próza raného obrození 1: Studie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2003.

MACURA, Vladimír. Amerlingův Budeč – mýtus a realita. In *Funkce vědy ve vývoji slovanských kultur v XVIII. a XIX. století: příspěvky na konferenci Mezinárodní asociace pro studium a šíření slovanských kultur UNESCO v Praze ve dnech 3.–7. X. 1980*. Ed. Libuše BENEŠOVÁ – Slavomír WOLLMAN. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1987, s. 180–191.

MACURA, Vladimír. Český a slovenský romantismus ve sporu s romantismem. In: *Český romantismus v evropském kontextu*. Ed. Zdeněk HRBATA – Martin PROCHÁZKA. Praha: Ústav pro českou literaturu, 1993, s. 26–47. Ursus, sv. 7.

MACURA, Vladimír. Příběh encyklopedie dam. *Tvar*, 1998, roč. IX, č. 5, s. 1, 4n.

MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu: České národní obrození jako kulturní typ*. 2., rozšířené vyd. Jinočany: H&H, 1995.

MARTINCOVÁ, Olga. *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

NĚMEC, Bohumil. Botanika v Čechách. In: *Vývoj české přírodovědy*. Ed. Ladislav VINKLÁŘ. Praha: Přírodovědecký klub, 1929, s. 95–127.

POKORNÝ, Jiří. Stálci ve službách české literatury. *Tvar*, 1992, 3. roč., č. 24, s. 1, 4–5.

PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny, díl I, A–H*. 1. vyd. Praha: Česká akademie věd a umění, 1947.

RAK, Jiří: Věda nebo osvěta. In: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století: Sborník příspěvků z 24. symposia k problematice 19. století Plzeň, 4.–6. března 2004*. Ed. Kateřina BLÁHOVÁ – Václav PETRBOK. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2004, s. 181–188.

SPĚVÁČEK, Václav. Amerlingovy pokyny k zpracování české mluvnice. *Český jazyk*, 1956, roč. VI, s. 193n.

STRNAD, Emanuel. Amerlingův „Návrh pro národní školy“ z r. 1848 a „Dobrozdání o školství“ Jana Kollára z r. 1849. *Pedagogická revue*, 1948, roč. II, č. 4, s. 145–167.

STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975.

ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – JANKO, Jan. Uplatnění nového českého přírodovědného názvosloví na českých vysokých školách v průběhu 19. století. In: *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918: Sborník z konference*

(Praha, 18.–19. 11. 2002). Ed. Harald BINDER – Barbora KŘIVOHLAVÁ – Luboš VELEK. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 297–311.

TIEFTRUNK, Karel. *Dějiny Matice české*. 1. vyd. Praha: Museum království českého, 1881. Novočeská bibliotéka, č. XXIV.

VODIČKA, Felix. *Počátky krásné prózy novočeské: Příspěvek k literárním dějinám doby Jungmannovy*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1948.

VOLF, Josef